

**НОРБЕРТ
ВИНЕР**

**АЗ БЯХ
ВУНДЕР/
КИНА**

НАРОДНА МЛАДЕЖ

НОРБЕРТ ВИНЕР АЗ БЯХ ВУНДЕРКИНД

Превод: Теодора Давидова

chitanka.info

*На моята съпруга.
Под нейното внимателно ръководство за първи път
познах свободата.*

Норберт Винер

ВЪВЕДЕНИЕ

Както ще стане ясно по-нататък в тази книга, в началния период от моя живот аз бях „дете-чудо“ в пълния смисъл на думата, защото още ненавършил дванадесет години, постъпих в колеж, четиринадесетгодишен получих титлата „бакалавър“, а преди деветнадесетата си година защитих докторат. Когато човек е достигнал петдесет и седмата си година обаче, той очевидно е престанал да бъде „дете-чудо“ и ако е бил постигнал нещо в ранна младост, временната слава на вундеркинд вече е загубила цялата си стойност, защото се съпоставя с по-значителните успехи или неуспехи на сетнешния му житейски път.

Тази книга, с право или не, не си поставя за цел да бъде оценка на целия ми живот. Тя по-скоро проследява времето на моето необичайно и твърде ранно обучение и последвалия го период, през който вроденото непостоянство и импулсивността на характера ми, подсилени от обстоятелствата, ме изтласкаха в началото на кариерата на учен и гражданин на света.

„Детето-чудо“, или вундеркиндът, притежава в значителна мяра обичайния за зрял човек интелектуален заряд, преди още да е излязло от гимназиалната възраст. Понятието „дете-чудо“ не бива да се приема нито като хвалба за изключителен напредък, нито като оправдание за евентуален бъдещ неуспех.

„Децата-чудо“, чиито имена първо ни идват наум, са Джон Стюарт Мил^[1] и Блез Паскал^[2] — преждевременно изявили се младежи, поели пътя на зрели творци — или пък техните противоположности, които не подлагат на съмнение своята „завършеност“ и по тази причина не сполучват да направят прехода от гениални деца към зрели творци. Все пак това понятие не включва само посочените две противоположности. Съвсем естествено би било едно дете, подранило с интелектуалното си развитие, да намери своето място в живота с добросъвестен, макар и скромнен труд, без да щурмува духовния Олимп.

Причината, поради която „децата-чудо“ биват провъзгласявани или за неудачници, или за преуспели, е, че те са рядкост и за тях бързо се понася мълва; хората научават само за единици от тях, „които са назидание или пример“ за другите. Има нещо трагично в съдбата на обещаващия, но несполучил младеж, което превръща перипетиите на неговия живот в интересно четиво; а очарованието на една история на успеха е познато на всеки от нас. Докато разказът за посредствен успех, последвал сензационно и обещаващо детство, е като спад след кулминация, който не привлича вниманието на хората.

Подобно крайно отношение към „децата-чудо“ според мен е погрешно и неоправдано. Не само неоправдано, но и несправедливо, защото намаляването на чуждия интерес към „чудото“ поради това, че от даден момент нататък то се развива като всички останали, често пъти води талантивия младеж до пагубна липса на увереност в собствените сили. Необходима е изключителна твърдост на характера, за да съумее младежът с достойнство да слезе от пиедестала на „чудото“ на по-скромния подиум на преподавател или труженик в лаборатория, където ще заема полагаемото му се място на обикновен научен работник. Така „детето-чудо“, което не притежава морални сили в същата степен, е изправено пред една-единствена възможност — да се ориентира към кариера в по-широк мащаб, в противен случай то ще смята, че се е провалило и може наистина да се провали.

Сантименталността, с която възрастните обикновено гледат на житейския опит на децата, не отговаря на представата, която самите деца имат за себе си. За възрастния е напълно понятно и той дори се умилява, ако детето се смущава и се чувства объркано в света на големите; но за детето подобно изживяване съвсем не е приятно. Навлизането в един непонятен за него свят го кара да страда от чувство за малоценност и ни най-малко не го очарова. За по-възрастните може би е забавно да наблюдават неговата борба с неразбираемия свят, но за самото дете усещането, че за разлика от тях на него не му достигат сили да се справи със заобикалящата го действителност, е направо мъчително.

Много неща разделят нашата епоха от Викторианската и не най-маловажното от тях е фактът, че сме съвременници на Зигмунд Фройд. Голямо бе изкушението ми да използвам някои от фройдистките формулировки, още повече, че голяма част от книгата ми е посветена

на конфликта баща — син. Въпреки всичко няма да използвам неговата терминология. Не намирам, че учението на Фройд е дотам общовалидно, че да сковаваме мислите си в рамките на създадената от него терминология, която с положителност е само етап от бързо развиваща се област на познанието. Нито пък мисля, че днешното увлечение по емоционалното разголване е от голяма полза за хората. Нека моят читател не забравя, че съзнателно съм отхвърлил тази възможност.

[1] Английски буржоазен икономист и философ (1806–1873). — Б.пр. ↑

[2] Френски математик, физик и философ (1623–1662). На шестнадесетгодишна възраст издава първия си сериозен труд. — Б.пр. ↑

I

ЕДИН ИРЛАНДЕЦ ОТ РУСКИ ПРОИЗХОД В КАНЗАС СИТИ

Спомените ми за интелектуалния климат през първото десетилетие на нашия век са ярки и свежи. Много неща за това десетилетие научих сгушен под бюрото на моя баща, докато той разискваше с приятелите си превратностите на епохата и промените в човешката история изобщо. Макар съвсем малък, в тези часове аз попивах чутото и си изградих разбиране за много неща, а детските представи не са без значение. Онези от нас, които превръщат науката в свой житейски път, често съумяват да съберат разпокъсани и несвързани спомени от своето детство и осмисляйки онова, което са чули някога, без да разбират, по-късно могат да подредят в стройна и понятна система.

Ние отраснахме във време, което, макар да бе време на упадък, беше също така и епоха на нови начала. Начала, в които ученият, и по-точно математикът, има голям дял. Аз бях свидетел и участник в тях. Ето защо мога да говоря не само с разбирането на участника, но, надявам се, и с върнатата преценка на обективен критик.

Най-голям обществен интерес и любопитство като че ли разбуди тази част от моята работа, която нарекох „Кибернетика“ или „Теория за връзката и контрола“ независимо дали се говори за системите машина, или жив организъм. Имах щастието да изкажа някои значими мисли по тези въпроси. И те не бяха просто мимолетни хрумвания, а имаха своите дълбоки корени в развитието ми като личност и в историята на науката, като се започне още от теорията на Лайбниц и Бабидж, от Максвел и Гибс. Моят принос иде от онова, което съм възприел от големите учени и от начина, по който то е съзряло в съзнанието ми.

Може би тъкмо за това разказът за възникването на моите идеи, както и пътят до осъзнаването на тяхната значимост, ще представлява интерес за всеки, решил да поеме по моите стъпки.

Доколкото ми е известно, в жилите ми тече седем осми еврейска кръв и една осма наследство от прапрадядо ми по майчина линия — немец лутеранин.

Документите за произхода на баща ми Лео Винер са твърде оскъдни и може би е почти невъзможно да бъдат възстановени. Особено след обсадата на руския град Белосток от нацистите по време на Втората световна война. В Белосток е роден моят баща. Казват, че дядо ми е загубил семейното родословно дърво в пламъците на къщата, в която живеел, макар че, съдейки по чутото за него той би могъл да затрие документите и в най-спокойното и трезво време. Както ще обясня и по-нататък, съществува предание, че сме потомци на Мойсей Меймонидес^[1], еврейския философ от Кордова, лекар на везира на египетския крал Саладин. Въпреки че може да съм само далечен потомък на деди отпреди седемстотин години, ще ми се това предание да е вярно, защото за мен Меймонидес — философът, тълкувателят на Талмудския закон^[2], лекарят, деловият мъж е далеч по-привлекателен, от когото и да било от неговите съвременници. Едва ли твърдението, че съм потомък на някой средновековен монах — единствения интелектуалец в западното християнство, би ми прозвучало по-достойно. Страхувам се обаче, че след толкова отминали години нашият предполагаем произход е твърде несигурна легенда и вероятно се основава на струйка сефардска^[3] кръв, вляла се по някое време в жилите на рода ни.

Присъствието на друга видна личност в нашето родословие е много по-сигурно, макар че за мен тя не носи такова очарование. Става дума за Акиба Егер, велик равин на Позен от 1815–1837 година. Акиба Егер е признат като един от авторитетните тълкуватели на Талмудския закон, но за разлика от Меймонидес той е бил против светското образование, проникнало в юдаизма чрез хора като Мойсей Менделсон^[4]. Общо взето, съм доволен, че нито аз живея в неговото време, нито той в моето.

От баща си съм чувал, че в рода ни е имало и семейство издатели. Не ми е известна точно връзката им с дядо ми Соломон Винер. Него съм виждал един-единствен път в Ню Йорк, когато съм бил още съвсем малък и явно не ми е направил никакво особено впечатление. Доколкото разбирам, той е бил ерудиран журналист и крайно безотговорен човек, не успял да удържи сговорно дори

собственото си семейство. Роден е в Кротошин, но се оженил и заселил в Белосток, където през 1862 година се е родил баща ми. Едно от нещата, на които е държал, е оказало голямо, макар и косвено влияние в моя живот: наложил се в семейството му наместо на идиш^[5] да се говори на литературен немски. Ето как за баща ми матерен език станал немският.

Майката на баща ми е от семейство на еврейски шивач в Белосток. Разказвали са ми, че били много уважавани граждани по онова време в Русия. Очевидно традицията в тяхното семейство е била по-различна от тази в семейството на дядо ми, където се държало на образованието. Подозирам, че здравите делови навици на този род са помогнали на баща ми да си изработи трезв поглед за живота; и за това, въпреки че беше ентузиаст и идеалист, татко стъпваше здраво на земята и винаги проявяваше грижи за семейството си.

Но нека се върна към баба ми. Както вече казах, със сигурност се знае, че участието на дядо ми в издръжката на семейството е било твърде незначително и баба ми е възпитавала децата си на труд, за да могат от малки да печелят хляба си. Баща ми, който бил рано развито в умствено отношение дете, започнал да печели препитанието си още на тринадесет години с уроци. По това време той вече говорел няколко езика. Немски се е говорело в семейството, руският бил език на държавата, в която живеели. Ролята на немския в живота му пораснала още повече, когато дядо ми го изпратил в лутеранско училище. Научил и френски, защото на него говорели образованите и светските хора; а в Източна Европа, особено в Полша, мнозина се придържали към ренесансовата традиция и прибягвали до италианския при разговор в изискано общество. Нещо повече, скоро баща ми напуснал гимназията в Минск и продължил да учи във Варшава, където обучението се водело на руски, но със съучениците си говорел на полски.

Силно приятелство свързвало баща ми с връстниците му поляци. Разказвал ми е, че доколкото му е известно, той бил единственият младеж не поляк, за когото са смятали, че е участник в нелегалното съпротивително движение и на когото са се доверявали. Като ученик във Варшавската гимназия той е бил съвременник на Заменхоф, създателя на есперанто, и макар двамата да са посещавали различни гимназии, баща ми е бил един от първите, започнали изучаването на изкуствения език.

Този факт придава убедителност на по-сетнешното му отричане на необходимостта от есперанто и всички изкуствени езици. Татко твърдеше, и аз му вярвам, че докато изкуственият език се развие до интелектуалната точност и емоционалното съдържание на естествените, той ще е създал идиоматична структура, равностойна по тежест на техните. Основната идея на баща ми беше, че в много голяма степен трудността на един език отразява количеството мисловност и че в изразяването на сложни мисли английският зависи от идиоматиката така, както писменият японски, който може да изрази всяка дума фонетично, е зависим от китайската йероглифна система, когато се налага да изрази сбито дадена мисъл. Татко винаги е смятал, че така нареченият основен словесен фонд на английския в сравнение с целия речник е по-скоро ограничен, отколкото „основен“.

— Никой език, прибъгващ до идиоматични съчетания за изразяване на сложни понятия — казваше той, — не може да бъде лесно и неутрално средство за общуване между две съревноваващи се култури.

След гимназията баща ми постъпил в медицинския институт на Варшавския университет. Предполагам, че едно от основанията му е бил така често срещаният сред евреите обичай поне един от синовете да има авторитетна професия — за предпочитане лекарска. И само един господ знае колко лишени от дар-слово равини, несполучили адвокати и лекари без практика са били създадени благодарение на този обичай.

Във всеки случай много скоро баща ми разбрал, че стомахът му няма да издържи тази професия. Работата в дисекционната зала и показната обръгналост на неговите състуденти опънали нервите му до крайност. Не след дълго той напуснал Варшава, за да се запише в Политехниката, която макар от много време насам да е в Шарлотенбург, тогава се намирала в Берлин.

Баща ми пристигнал в Берлин с чудесна подготовка. По време на гимназиалното си образование освен знания по латински и гръцки той бил получил и солидна основа по математика. През целия си живот той не престана да бъде любител математик и да сътрудничи на не особено реномирани популярни математически списания в Америка, така че едва когато започнах да се занимавам сериозно с математика, т.е. към

края на колежа или в началото на следването ми, започнах да усещам, че съм го надминал.

Не зная дали татко е имал по-големи шансове като бъдещ инженер, отколкото като бъдещ лекар. Той не ми е говорил много за този период от живота си освен за евтината бира, силните цигари и вечните яхнии на бедното студентство. Знам, че в чертожната зала мястото му било между сърбин и грък, което му дало възможност да увеличи лингвистичния си „репертоар“ с още два езика — сръбски и новогръцки.

Баща ми имал богати роднини в Берлин, банкери от „Менделсон“, чието родословие стигало до XVIII век назад и до Мойсей Менделсон. Те се опитали да го убедят да започне работа в техния бранш, но улегналият живот никак не го привличал, защото жадувал за приключения.

Един ден случайно посетил сбирка на студенти, интересувани се от хуманитарни науки. Разговорите там пробудили отдавна дремещата в него склонност към толстоизма и той решил да стане пълен въздържател и вегетарианец. Това негово решение се оказало с важни последици за моя живот. На първо място, защото без него никога не би се озовал в Съединените щати, никога не би срещнал майка ми и тази книга никога не би видяла бял свят. Но ако въпреки всичко изброените по-горе събития се бяха стекли така от само себе си, аз пак нямаше да израсна като вегетарианец, нито да живея в къща сред смразяващи кръвта трактати върху вегетарианството, в които се описваха невъобразими жестокости към животните, нито пък щях да бъда подложен на изтощителни наставления по този въпрос, подкрепяни от личния пример на баща ми.

Всичко това, разбира се, са предположения. Фактите говорят само, че баща ми и един негов състудент се посветили на безразсъдно начинание — решили да основат вегетарианско-хуманитарно социалистическо общество в Централна Америка. Приятелят му обаче изменил на идеята и татко се озовал съвсем сам на борда на кораба Хартлпул^[6], след като показал на объркания чиновник дипломата си за завършено образование в Русия вместо документ от германските военни власти, какъвто трябвало да притежава. Пристигайки в Англия, той отишъл до Ливърпул, откъдето отново се качил на кораб, този път за Хавана и Ню Орлиънс. Пътуването продължило две седмици, през

които баща ми усвоил основите на говоримия испански и английски език. А се знае, че дотогава той извличал познанията си за английски предимно от пиесите на Шекспир. Мога да си представя какво впечатление е направил на пристанището в Ню Орлиънс, когато с присъщата му разговорна лекота е заприказвал с архаични Шекспирови думи. Лекомисленият проект за колония в Централна Америка се пукнал като сапунен мехур и той започнал трудния си житейски път в САЩ.

Пред мен на масата има поредица от статии, озаглавени „Хвърчащи страници от моя живот“, писани от баща ми през пролетта на 1910 година за бостънския „Транскрипт“ — скъпия, сучен и благовъзпитан стар „Транскрипт“. И като си помисля само, че по това време баща ми е бил десет години по-млад, отколкото съм аз сега! В тях са описани младостта и учението му по Европа, пътуването му до Америка и живота му в Новия свят до началото на неговата успешна кариера в университета на щата Мисури. От тях лъха романтична радост от живота и самонадеяно пренебрежение към бедността и трудностите, съпътстващи всеки енергичен млад мъж и особено човек като баща ми — току-що измъкнал се от строгата дисциплина на европейското средно образование.

Американецът, който съзнателно търси сладостите на бохемския живот в Европа, е общо взето, зле подготвен за подобно нещо и не е наясно със значението, което то има за младия европеец. Американецът никога не е бил подлаган на строгата дисциплина, еднакво валидна и за френския лицей, и за немската гимназия, и за английското държавно училище. Той не познава копнежа на младия човек по онази свобода, която се изживява между края на училищното робство и още по-безмилостното робство на самостоятелното припечелване на хляба в един труден, надпреварващ се свят. За американеца бохемството е само още един период на безделничество, последвал познатите му от училище отпуснатост и невзискателност. И което е още по-лошо, в своето безгрижие той не само е отхвърлил нормите и изискванията на американското общество, но не изпитва желание да възприеме дори част от порядките на страната, в която се намира. И е късметлия, ако не се отдаде изцяло на пиянство, сладострастие и безплодна леност.

Обратно на него, европейският младеж и особено роденият през последния век се е сблъсквал с необходимостта да разчупва костилката на едно резултатно, но строго и традиционно образование, за да се опита да полети сам. Не е било от значение дали е бил „отшелник“ в Оксфорд или Кеймбридж, в бирариите до университетите в Германия, или в някоя мансарда на Латинския квартал. Израз на отстояване на младостта и свободата за него е било скитането из непознати земи. А нека не забравяме, че по онова време Съединените щати са били съвсем млада държава.

Затова непредвзетите разкази на баща ми са проникнати от духа на типичния американски младеж, когото срещаме у Марк Твен и Брет Харт. От неговите статии лъха истинска младост, смелост и жажда за приключения, гледани през розови очила. Читателят усеща хрущенето на пясъка по пътищата на Юга, дъха на прясно разораните земи на канзаските ферми, глъчката в едва изникналите градове на Запад и пронизващия вятър от върховете на Сиера Невада^[7]. Из тези земи странствува дребната, енергична и очилата фигура на моя баща, който, широко разтворил очи за всичко непознато и удивително, се е потопил докрай в новия живот; напуска работа, наема се на нова, без да мисли за утрешния ден, и всичко го опиянява.

Той не беше висок, нямаше повече от метър и шейсет; подвижен и чевръст, правеше силно впечатление на всички. Гърдите и раменете му бяха като на атлет, ханшът и краката — тънки, а пъргавината му — като на истински бегач. Очите му бяха тъмни и блестящи и зад дебелия стъкла на очилата в тях просветваше бързата му и ясна мисъл. Косата и мустаците му останаха черни до напреднала възраст, а лицето му беше аскетично слабо. Страстен любител на разходките и велосипеда, той често повеждаше тълпа младежи на екскурзии извън града; още помня една такава снимка, на която той стои зад велосипед стар модел с високи колела.

Гласът на татко беше остър и решителен. Владееше чудесно английски, както и останалите езици, които говореше. Много пъти са ми казвали, че има силен чуждестранен акцент, но навикът отрано беше притъпил слуха ми към него и моето впечатление от английския на баща ми бе, че чуждият му произход проличаваше по-скоро в прекалената прецизност на произношението и в речника му, отколкото в някакъв акцент.

Умееше да води предизвикателен и увличащ разговор, но макар да беше изключително умен мъж, нападателността му пречеше да обуздава своето участие в спора. Нерядко той произнасяше блестящи тиради, наместо да разменя мнение, което най-добре подчертава качествата на събеседника. Не търпеше глупаците, а, боя се, че при неговата интелигентност твърде много хора му се струваха глупаци. Беше благ и студентите му го обичаха; за него не бе трудно да ги завладее и само с обаянието на своята личност, но той обичаше да им се налага, защото този му стремеж бе по-силен от него.

Страстен любител на градинарството и на живота сред природата, баща ми бе неуморим пешеходец. Заставяше околните да участвуват в организираните от него забавления и да се съгласяват с предпочитанията му, без да съзнава напълно, че хората биха били далеч по-отзивчиви, ако не им се налагаше така безпрекословно. Едно от особено любимите му занимания беше събирането, приготвянето и угощаването с гъби, които му се струваха безопасни. Предполагам, че непрестанният риск да попадне на някой отровен екземпляр придаваше особен привкус на този негов спорт.

Той бил едва осемнадесетгодишен, когато в 1880 година пристигнал в Ню Орлиънс с всичко на всичко петнадесет цента в джоба. Тази сума похарчил за първите си обеда и вечери от банани и се наложило веднага да се огледа за работа. Започнал във фабрика, където балирали памук с хидравлична преса. Когато обаче един от работниците паднал в пресата и бил тежко осакатен, интересът на татко към тази работа бързо се изпарил. После продавал вода по железопътната линия, която се строяла през езерото Понтчартрейн. Скоро напуснал и това място поради глупава грешка на някакво момче, непривикнало на труд. Последвал период на скитане из далечния Юг с двама приятели, а подир това на работа във ферми из Флорида и Канзас. Няма по-усърден селскостопански работник от евреина, когато реши да опита ръката си в земеделието. До последния си ден нито едно филологическо откритие не носеше такава радост на баща ми, както по-добрата реколта в градината му от тази на съседа — професионален градинар.

В един период от живота си като фермер, баща ми попаднал в стара фуриеристка^[8] колония в щата Мисури. Тя вече била западнала и всички разумни хора я били напуснали; единствените ѝ обитатели

били мошеници или наивни идеалисти. На баща ми скоро му омръзнало и оставайки толстоист до края на живота си, от този момент нататък никога не се отнасял много сериозно към хората, чийто идеализъм не е свързан с някакво практическо приложение.

И до днес не ми е ясно какво е довело татко именно в Канзас сити, нито какво е правил там. Известно време е бил амбулантен търговец. Сетне пък чистач в магазин. По това време вече екзалтацията от американското му приключение гаснела. Започнал по-малко да завижда на добре облечените купувачи. Решил, че и той заслужава някои от удоволствията и удобствата на живота около него. Някъде тогава трябва да е минал покрай една католическа църква и прочел следния надпис: „Уроци по келтски“^[9]. Любопитството на филолога у баща ми не издържало на изкушението и той се записал в курса. Тъй като бил далеч по-надарен за усвояване на езици от останалите ученици, той скоро заел преподавателското място и не след дълго застанал начело на местното келтско дружество.

Така славата на „Ирландеца от руски произход“, както го нарекли, се разнесла из града. След известно време в градската библиотека се разчуло, че скромният емигрант, амбулантният търговец, взема книги, които никой освен него не може да чете.

Най-после баща ми решил да сложи край на това несигурно съществуване и да се върне към умствения труд, където чувствувал, че е истинското му призвание. Одързостил се да поиска от отговарящия за училищата в Канзас работа като преподавател. След успешен пробен период в малкия град Одеса станал учител в средното училище в Канзас сити. Тук той доказал, че е чудесен педагог, сблизил се с учениците и наложил няколко реформи, с които останал в историята на образователната система на града. Когато татко преподаваше (но невинаги, когато се занимаваше с мен), той правеше всичко възможно да събуди интереса на учениците към предмета, а не ги принуждаваше да мислят в предварително начертана от него насока. Участвуваше в игрите и излетите им и успяваше да им вдъхне поне частица от любовта си към природата.

През този период баща ми предприел пътуване до Калифорния с няколко приятели. Той обичаше да ми разказва за романтичния град Сан Франциско, за разходките си в долината Йоузмайт, за посвещаването му в алпинизма по склоновете на Сиера Невада.

Разказвал ми е как тогава се запознал с някаква туристка, която живо се заинтересувала от романтичната любов на младия мъж към природата и опасните преходи. Тази жена била мис Ани Пек, станала по-късно една от най-изтъкнатите алпинистки на своето време и осъществила забележителни изкачвания в Андите, между които завладяването на Чимборасо и Котопахи. След години мис Пек изпрати на татко писмо, с което го уверяваше, че за алпинизма я било запалило неговото вдъхновение.

Едно от забавленията на татко по време на канзаския му период били спиритическите сеанси, които посещавал с цел да „разкрие“ жонгльорската техника на медиумите. Мисля, че го е вълнувал не спиритуализмът, а възможността да се изяви като детектив, която винаги е привличала жадния му за преживявания неспокоен дух и вроденото му любопитство. Убедил се, че ако изобщо в спиритуализма има нещо, то положително липсвало на медиумите, които наблюдавал.

По онова време заплетеният и изтъкан от сложни алюзии стил на поезията на Браунинг силно привличал зажаднелия за духовна храна американец от Средния Запад. За човек с богатата ерудиция на баща ми нито стилът, нито сложната образност на поета представлявали затруднение. Той станал нещо като салонен лъв на сбирките на дамските клубове и предполагам там е срещнал и майка ми. Дали е било така, или не, но по-късно те определено с наслада четели заедно „На балкона“ и „Пръстенът и книгата“. Моето и на сестра ми Констънс имена са взети от „На балкона“, така че ние неволно сме доказателства за отминал етап от културното развитие на страната. Смятам, че безразличието на родителите ни към последствията, които е можело да има „удостояването“ ми с такова необичайно име, е неотделима част от решението им да направляват и в най-дребните подробности моя живот.

Баща ми предпочел да остане учител по езици. Той би могъл със същия успех да преподава и математика, защото освен интерес имаше и талант за това. Истина е, че по време на обучението ми в колежа голяма част от знанията си по математика дължа нему. И често съм си мислил, че е щял да постигне повече, ако се е заел с математика. Предимството да работиш в областта на математиката е, че грешките се виждат веднага и могат да бъдат зачеркнати или изтрити с гума. Сравняват тази наука с шаха, но тя се отличава от него по това, че тук

се броят победите, а не неуспехите. Мигновено невнимание може да стане причина шахматистът да загуби цяла партия, докато едно-единствено успешно решение на математика измежду десетки други изхвърлени в кошаче може да му донесе слава.

Няма съмнение, че филологията е наука, в която внимателната преценка на редица дребни съображения е много по-важна, отколкото механичното следване на логиката. За човек с интуиция и въображение филологията е област, където много лесно може да сгреша, и което е още по-лошо, никога да не разбере, че е сгрешал.

Математик, който прави сериозни грешки и не ги открива, не е никакъв математик, но един филолог с богата фантазия може да отиде толкова далеч в заблудата си, че да мине много време, преди някоя крещяща грешка да го накара да спре. Успехът на баща ми като филолог не подлежи на съмнение, но сангвиничният му темперамент щеше само да спечели, ако се бе насочил към наука, където дисциплината се превръща във втора природа на човека.

Такъв беше младият, своенравен човек, който стана мой баща и учител. В 1893 година той се оженил за майка ми, мис Бърта Кан, дъщеря на Хенри Кан, собственик на универсален магазин в Сейнт Джоузеф, щата Мисури. А сега нека ви разкажа нещо и за моята майка и нейния произход.

[1] Прочут еврейски философ (1135–1204), опитал се да намери общи пътища за съществуващите по онова време наука и философия с еврейската религия. — Б.пр. ↑

[2] Огромен по обем кодекс от религиозно-юридически правила и мъдрости на евр. религия. Създаден III–V в. През различни епохи са давани различни тълкувания и коментари на Талмуда. — Б.пр. ↑

[3] Потомци на евреи, живели в Испания и Португалия. — Б.пр. ↑

[4] Виден представител на просветителското движение (1729–1786) сред евреите, привържениците на когото са се борили да скъсат с религиозните традиции. — Б.пр. ↑

[5] Език на евреите от Източна Европа, развил се на базата на немския език. — Б.пр. ↑

[6] Пристанище в Англия. — Б.пр. ↑

[7] Планина в югоизточната част на САЩ. — Б.пр. ↑

[8] Фуриеристите са последователи на Фурие, англ. философ-утопист. — Б.пр. ↑

[9] Езици, говорими в Шотландия и Ирландия. — Б.пр. ↑

II ИСТИНСКИТЕ МИСУРЦИ

Хенри Кан, бащата на майка ми, беше немски евреин, емигрирал от една от областите по Рейн и, както казах, собственик на универсален магазин в Сейнт Джоузеф, щата Мисури. Неговата жена, баба ми, бе потомка на семейство Елинджър, преселило се в Съединените щати поне две поколения по-рано. Нейната майка не е била еврейка.

Американските корени на семейство Елинджър се прихванали в земята на Мисури и дори още по на юг. Членовете на рода съчетавали претенциозното благородство на истинските южняци със слисваща непредвидливост за последствията от действията им. Не един от мъжете на семейството жертвувал безупречното си име и положение и тръгвал по широкия свят. Носи се дори предание, че един Елинджър станал бандит на Запад и бил убит при престрелка с полицията.

Дори да оставим настрана подобни, очевидно вродени прояви на характер, Елинджъррови бяха и продължават да бъдат несговорчиво семейство. И само постепенното разреждане на тези своеобразни отклонения в по-късната история на рода позволиха на членовете му да заемат полагаемото им се място в обществото, което със способностите си отдавна са доказали, че заслужават.

Ние свикнахме вече с факта, че почти всички американци сме потомци на емигранти. През средата на миналия век обаче не е било така. Днес в „котела за топене на метали“, както понякога наричат Съединените щати, металът е станал сплав. Това, разбира се, се улеснява и от обстоятелството, че в него престанаха да хвърлят разнородни и трудно-топими „примеси“. Натурализиралото се вече емигрантско семейство, започнало да се слива с цялостната картина на Америка, не влиза в конфликт с новопристигналия пришълец, току-що измъкнал се от трета класа на парахода. Пришълецът пък, от своя страна, вече не е принуден да воюва с цялата йерархия от новаци, натурализирани емигранти, пионери американци, успели да се строят в

непробиваема социална стълба, където всеки има свое несменяемо място.

Животът на първите заселници в емоционално отношение е бил най-лек. Това са били предимно бивши крепостни селяни от Източна Европа, които нямали нищо друго за губене освен оковите си. За емигрантите от по-издигнатите европейски касти американизацията и издигането в социалната йерархия е било предшествувано от лишаване от наследство и обедняване.

Всичко това е било неизбежно и именно то може да обясни до голяма степен дисциплината, необходима на чужденеца, за да се приспособи към едно общество, тъй различно от родното му. В такова общество и в такъв период благопристойността е неоченимо съкровище. Силната личност, разбира се, винаги може да се противопостави и да живее според собствените си разбирания. Но за по-слабия човек е много по-лесно да възприеме общоприетия външен тон. Малцина са мъжете като баща ми, който за нищо на света не би се подчинил на норми, в чиято истинност не е убеден.

Характерното за еврейските емигрантски семейства от 70-те, 80-те и 90-те години на миналия век чувство на безпомощност било подсилвано от общия морален застой на американския Златен век. Век, през който Грант^[1] от Гражданската война^[2] бе заместен от Грант от Уиски Ринг^[3], през който Линкълн вече бе мъртъв, а десетки като Даниел Дру^[4] и Комъдор Вандербилт^[5] бяха в разцвета на силите си.

Вдъхновението и предаността към идеите на Гражданската война гаснели, а пламъкът на ХХ век все още не бил заблестял на хоризонта. Царяла всеобща отпуснатост и разочарование, които се усещали още по-силно в победения Юг, също и в щата Мисури, преддверието към Юга.

Към напрежението и обтегнатостта, характерни за тази социална среда и епоха, в семейството на майка ми се прибавили и вътрешни крамоли. Между майка й и баща й настъпило сериозно отчуждаване. Моята баба беше човек с добра обща култура и със силни, но несдържани чувства. Надарена с ярка, но неканализирана жизненост, която я крепеше до напреднала възраст, тя бе твърде много за далеч по-спокойния си и не тъй енергичен съпруг.

Освен това една от по-възрастните сестри на майка ми, с амбицията да бъде интелектуалката в семейството, гледала отвисоко на

останалите си сестри. Това довело до истинско разцепление — от едната страна останали само майка ми и баща ми, а всички останали били на другата.

Така или иначе, мама, подкрепяна от баща ми, постепенно скъсала със семейството си. Макар нерядко баща ми да е бил истинска загадка за нея, тя силно го обичаше и истински му се възхищаваше. И въпреки това сигурно не ѝ е било лесно да се реши да се ожени за него. Раснала е обградена с всеопрощаващата обич, с която обикновено обгръщат красавицата в семейството. Още си спомням една нейна снимка от времето, когато трябва да съм бил около четиригодишен. На нея майка ми изглеждаше извънредно хубава с модния си жакет от тюленова кожа. Много се гордеех с тази снимка и с красотата на мама. Тя беше дребничка, здрава, енергична и подвижна жена, каквато е и днес. И продължава да се държи така, сякаш е в разцвета на годините си.

Разногласията в семейството и южняшкият аристократизъм може би са били причина за изключителното значение, което се е предавало на етикецията в дома на майка ми. Тя се е разпростирила и върху онези области на човешките отношения, които обикновено не ѝ принадлежат. Ето защо майка ми с пълното съзнание за тежестта на задачата си се е заела да укроти ентусиазма и избухливостта на моя блестящ и разсеян баща до рамките на обществения конформизъм.

В нашето общество изискванията и забраните към мъжете и жените чувствително се различават. За един мъж известно незачитане на възприетите норми в общество може да се прости заради ярък характер и ум. От жената обаче се очаква да е носител на далеч по-традиционни добродетели, които наистина се нуждаят от пазители. Мъжът може да бъде избухлив и никой да не го упрекне за това, но жената е длъжна да бъде спокойна и блага. Когато съм се родил, към импулсивната прямота на баща ми се прибавила и втора, подобна на неговата, тази на дете, избухливо и неподатливо на възпитание като самия него. Не е чудно тогава, че нервите на майка ми често пъти се опъвали до скъсване. По-късно, когато конфликтът между баща ми и мен стигна връхната си точка, майка ми нямаше друг избор, освен да търси начини да ни сдобрява, без да показва своето мнение, опитвайки се да склочи мира между нас. Това ми пречеше да я разбера. При всеки сблъсък с баща ми, колкото и драматичен да бе той, откривах

някакъв принцип, достоен за уважение, дори когато страдах от интерпретацията му. Майка ми обаче не можеше да си позволи подобно нещо. Когато бащата е фанатик, съпругата е длъжна да бъде конформистка. Колко много несвикнали със светския живот учени са разчитали в своето всекидневие на съпругите си, чийто единствен избор е бил да спазват условностите на обществото.

Когато родителите ми сключили брак, татко вече бил преподавател по съвременни езици в университета в Колумбия, щата Мисури. Преподавал немски и френски и родителите ми се движели в непретенциозна, академична среда. Заедно с много други преподаватели от факултета родителите ми живеели в пансион, където на 25 ноември 1884 година съм се родил аз.

Естествено, не съм запазил спомен за градеца, който съм напуснал още като пеленаче, но у дома се разказваха спомени за живота в пансиона и за приятеля на татко от онези дни Бенджамин Смит (който по-късно преподаваше математика в Тулейнския университет). Той беше особено близък на баща ми и голям шегобиец. Веднъж, когато се прибрал в пансиона, забелязал, че на мястото на едрият цветнокож келнер е нает съсухрен, дребничък мъж.

— Сам! — възкликна професор Смит. — Как успяхте да се смалите толкова?

Смаяният келнер избягал от стаята и не се върнал повече.

Нарочно споменах тази случка с негъра, тъй като именно заради расовия проблем прекъсна приятелството между него и баща ми много години по-късно: Смит публикува псевдонаучна книга за биологично-интелектуалната непълноценност на негърската раса, което либерализмът на баща ми и любовта към истината не можаха да понесат.

Едва излязъл от пелените, заедно с родителите си аз съм заминал за Бостън, където се установихме за постоянно. Причината за това пътуване също се кореняла дълбоко в земята на Мисури. Някакъв политик от щата Мисури харесал мястото на баща ми в университета за свой роднина или привърженик. Езиковедческата работа на татко в университета в Мисури така успешно се разраснала, че станало невъзможно да я движи сам. Решено било катедрата да се раздели на две: френска и немска. Предложили на баща ми да си избере едната и той предпочел немския език. За нещастие протежето на известния

политик също държало на немския. И когато катедрата била разделена, баща ми се оказал без място. Тъй като нямал контакти с хора от академичния свят в останалата част на страната, след известно колебание се спрял на Бостън. Татко сметнал, че е най-добре да търси работа там, където има какво да се работи.

Скоро той привлякъл вниманието на професор Франсис Чайлд, ерудиран редактор, който подготвял издаването на „Шотландски балади“. Чайлд издирвал шотландски балади и проследявал техните съответствия във фолклора на много народи от Европа и Азия, за което се нуждаел от помощ при съпоставянето на редица от източниците. На татко възложил да се заеме със славянските епоси. Много скоро баща ми се превърнал в незаменим помощник на Чайлд и той се погрижил да му намери работа много близо до Бостън. Татко започнал да преподава в Бостънския университет, в Музикалната академия на Ню Ингленд и същевременно помагал в съставянето на каталози за бостънската градска библиотека. По-късно Чайлд успял да му издействува лекторско място по славянски езици в Харвардския университет. До този момент такъв курс не бил четен не само в Харвард, но и в цялата страна. Оттук започнало издигането на баща ми по академичната стълба — първо асистент, после — професор, какъвто остана до пенсионирането си в 1930 година.

Въпреки всичко години наред той трябваше да допълва заплатата си с извънредна работа. Макар животът по онова време да не беше скъп, заплатите също не бяха високи. Още известно време баща ми не прекъсна работата си в Музикалната консерватория, в Бостънския университет и в градската библиотека. Заедно с професор Скофилд, също от Харвард, той извърши и значителна етимологична работа за няколко от изданията на речника „Мериъм-Уебстър“.

А в последните години основен източник на допълнителни приходи не само за нас, но и за голяма част от преподавателите в Харвард бяха часовете в Радклиф колидж.

Професор Чайлд бе забележителен човек, голям демократ и искрен приятел на баща ми. Един ден татко видял някакъв нисък, късоглед мъж с енергична походка да излиза от дома на Чайлд. Когато татко влязъл, професорът му обяснил, че е пропуснал възможността да се запознае с Ръдиърд Киплинг. Очевидно срещата на Киплинг с Чайлд

бе започнала с досадно недоразумение, защото той заварил професора със старите си дрехи да полива розите. Киплинг го взел за градинаря.

[1] Юлисийс Грант (1822–1885) — генерал от Гражданската война и президент на САЩ (1869–1879). — Б.пр. ↑

[2] Война между Северните и Южните американски щати (1861–1865), която завършва с победа на Северните щати и внасяне на поправка в конституцията на САЩ, с която се забранява робството. — Б.пр. ↑

[3] Тайна организация на производителите на уиски, които за да не плащат големи данъци, укривали целия обем на производството си и били обвинени в ощетяване на държавата с милиони долари. По време на следствието се разкрива, че и личният секретар на президента Грант-Орвил Бабкок е участвувал в сделките. Голяма част от участниците в групата, между които и Бабкок (с мълчаливото съгласие на Грант), успели да избегнат съдебната отговорност. — Б.пр. ↑

[4] Крупен финансов магнат (1797–1879). — Б.пр. ↑

[5] Корнилиъс Вандербилт (известен като Комъдор Вандербилт) (1794–1877) — притежател на параходи и железопътни линии. — Б.пр. ↑

III

ПЪРВИ СПОМЕНИ

1894–1901

Не прави чест на фройдистите, определящи детето като хомункулус с непълноценен интелектуален живот и потисната сексуалност. Много от тях изцяло пренебрегват всички останали спомени от детството. Нито за миг не искам да отрека наличието и важността на детската чувствителност. Но с нея далеч не се изчерпва съдържанието на емоционалния и интелектуалния мир на малкото дете.

Първите ми спомени са от времето, когато бях около двегодишен и живеехме на втория етаж на Ленард Авеню — мрачен и не особено привлекателен квартал между градчетата Кеймбридж и Сомървил. Спомням си стълбището, по което се стигаше до нашето жилище — виждаше ми се безкрайно. Трябва да съм имал и бавачка, защото помня как ходехме с нея за покупки до едно малко магазинче, за което ми казваха че е в Сомървил. В квартала имаше безброй криволичещи улички, които се числяха и към двете градчета, и чудесно си спомням как извиваха под остър ъгъл, преди да се пресекат точно пред нашата бакалница.

Зад първия ъгъл се издигаше мрачна, ужасяваща ме сграда, за която един ден узнах, че е болница за неизлечимо болни. Тя съществува и до днес и е известна като болницата „Свети Дух“. Тогава очевидно съм нямал представа какво значи болница, а още по-малко — неизлечимо болни, но тонът, с който майка ми и бавачката ми говореха за това място, беше достатъчно скръбен, за да ме завладеят тъгата и мрачното предчувствие.

Това е всичко, което е останало в съзнанието ми от Ленард Авеню. По-късно ми казаха, че там мама е имала второ дете, починало в деня на раждането. Бях тринадесетгодишен, когато научих това; вестта ме потресе, защото се страхувах от смъртта и дотогава бях

хранил успокояващата мисъл, че нашето семейство не е било сполетявано от нея. Не съм запазил никакъв спомен за това бебе и до ден-днешен не зная момче ли е било, или момиче.

Лятото на 1897 година, когато бях на две години и половина, прекарахме в хотел в град Джефри, щата Ню Хемпшър. Наблизо имаше езеро с лодки, а тясна пътека водеше нагоре към някаква планина, която по-късно разбрах, че е била Монаднок. Родителите ми ходеха на екскурзии в планината, естествено, без мен, но ме вземаха, когато отиваха до съседното градче, където, не знам защо, посещавахме ковачницата. Палецът на крака на ковача беше смазан от кон и винаги треперех, когато слушах тази история, защото още тогава изпитвах ужас от нараняване и осакатяване.

Учебната 1897 — 98 година ни завари на Хилърд Стрийт в Кеймбридж. Едва ли бих могъл да дам точно описание на покритата товарна кола с натрупания вътре багаж при пренасянето ни от Ленард Авеню. От този миг нататък спомените ми са плътни и последователни. На третия ми рожден ден и двамата поканени на тържеството — Хърман Хауард и Дора Китридж, бяха деца на преподаватели от Харвард, които живееха на същата улица. Със съжаление трябва да призная, че първото ми впечатление от Хърман е свадата на неговия пети рожден ден, когато аз бях тригодишен.

Родителите ми са ми разказвали, че на Хилърд Стрийт у нас работела млада францужойка, която между другото ме учила и на френски. Самата Жозефин не помня, но затова пък още виждам детския буквар с названия и картинки на лъжица, вилица, нож, гривна за салфетка за хранене, по който тя ме учеше. Онова, което съм научил тогава, изглежда бързо се е изтрило от съзнанието ми, защото когато дванайсетгодишен в колежа започнах да се занимавам с френски, от предишните ми знания не бе останала и следа.

Сигурно пак Жозефин ме е разхождала по Братъл Стрийт, из парковете и игрищата на колежа Радклиф. Сумракът под дърветата на Братъл Стрийт, който сега за мен е приятна хладина, тогава ме плашеше; щом кривнех в някоя от съседните улици, ме обземаше чувство на пълно объркване и безпомощност. На ъгъла на улиците Хилърд и Братъл се издигаше сграда, един от еркерните прозорци на която беше закован. Подобен ужас и клаустрофобия изпитах, когато

родителите ми повикаха дърводелец да зачука малкото прозорче между кухнята и столовата ни.

Недалеч от къщи се издигаше стара училищна сграда, но дали по онова време я използваша, или не, не мога да кажа. Няколко къщи по-нататък бе Монт Обърн Стрийт, а зад ъгъла се намираше ковачницата, с алея за коли отпред, оградена от боядисани в бяло грамадни обли камъни. Веднъж се опитах да вдигна единия от тях и да го отнеса, но веднага бях наказан. Край нашата къща минаваше уличка, която извеждаше до малка градинка отзад. Там излизаше да се поразходи и да попуши с лулата си мистър Роуз — възрастен джентълмен, поне на мен ми се виждаше много възрастен. Оттатък градината имаше друга къща. В нея живееха две по-големи от мен момчета, които ме бяха взели под свое покровителство.

От този ранен период на моя живот съм запазил много малко спомени за татко. Мама е тази, която присъствува най-често в първите ми съзнателни впечатления, а татко помня като строг, далечен човек, когото виждах само от време на време да работи в кабинета на голямото бюро. Обичах да играя под това бюро. Не помня да е бил студен и груб с мен, но ниският тембър на неговия глас стигаше, за да ме стресне. За малкото дете майката с нейната нежност и грижливост е единственият родител.

Мама обичаше да ми чете в градината. Сега вече знам, че този двор е представлявал две-три стъпки трева пред входната стълба, но по онова време той ми се виждаше грамаден. От всички книги с най-голямо удоволствие ми четеше „Книга за джунглата“ на Киплинг, а любимата ѝ история беше за „Рики-Тики-Тави“. Аз самият започвах да чета по същото време, но все пак бях едва на три и половина години и много от думите ме затрудняваха. Книгите, които четях, не бяха особено подходящи за моята възраст. Баща ми имаше един стар приятел, адвокат, казваше се Хол, който беше сляп с едното око, глух с едното ухо, твърде откъснат от хората и напълно невеж за нуждите на малко дете. За рождения ми ден той ми подари старо издание на тома за бозайниците от „Естествената история“ на Удс. Шрифтът беше ситен и кой знае коя подред препечатка от оригинала, защото буквите и картинките бяха неясни и замазани от мастилото. Родителите ми загубиха книгата. Но за да не разочароват възрастния човек, се

разтичаха и намериха друг екземпляр, така че преди още да чета добре, прелиствах безброй пъти картинките.

По същото време ми подариха и друга книга, която и до днес си остана загадка за мен. Тя беше детска книга с елементарни научни знания, между другите неща вътре бяха описани планетната система и природата на светлината.

Преведена бе от френски и поне част от гравюрите представляваха изгледи от Париж. Не зная коя беше книгата и, струва ми се, след петгодишната си възраст не съм я виждал. Възможно е да е била превод на някой от трудовете на Камий Фламарион^[1]. Ако някой от читателите ми може да се сети за заглавието на книгата и аз я видя, с положителност ще си припомня дали илюстрациите са същите, които са се запечатали в паметта ми. Тъй като се посветих на науката, а въпросната книга е първото ми запознаване с нея, бих желал да видя точката, откъдето съм започнал.

Не помня всичките си играчки от детството, една обаче е останала съвсем ясно в съзнанието ми — малък модел на боен кораб, който теглех с конец. По същото време се водеше Испано-американската война^[2] и бойните кораби бяха на мода сред децата. И сега привиждам белия корпус и стройните му мачти.

Детската ми стая се намиреше в задната част на къщата, отделена от другите помещения на втория етаж с няколко стъпала. Един ден се препънах в тях и при падането разцепих брадата си, така че ми остана белег завинаги — това е една от причините да си пусна брада. Пак тогава си срязвах ръцете в металната част на детското ми креватче и още помня колко дълго ме боляха.

Не съм забравил и песните, с които родителите ми ме приспиваха. Мама обичаше „Микадото“ и с нейните напеви е свързано най-ранното ми детство. Понякога ме приспивали и с песни, звучали по онова време на сцените на мюзикховете, например: „Ш-ш-ш! Ето го плашилото!“, така че и те са изиграли важна роля в детството ми. Татко пък предпочиташе да ми пее „Лорелай“ и някаква революционна руска песен, чиито думи не разбирах, но помня и до днес.

Сестра ми Констънс се роди рано през пролетта на 1898 година. Акушерката, сърдечна ирландка на име Роуз Дъфи, която се привърза силно към мен и аз дори кръстих една парцалена кукла на нея, живееше със сестра си на Конкорд Авеню. Когато отивах у тях, те

изцяло оставяха на мое разположение кутията си с джинджифилови курабийки и сладки от меласа.

Разказвали са ми, че появяването на сестра ми на бял свят ме разстроило извънредно много. По-късно, когато тя стана достатъчно голяма, за да може да говори, бяхме във вечна война, за което с право ме коряха. След време и това отмина и между нас зацариха разбиране и искрено приятелство. Не можах да проумея тайната на всевъзможните шишета и пелени, но присъствието на бебе в къщи ме научи на много нови неща.

През лятото татко замина за Европа. Омайваха ме картичките, които той изпращаше от различни градове и надписваше с печатни букви, за да мога и аз да ги чета. През същото лято започнах да следя някакво списание по естествена история с много илюстрации на птици. Още помня странните, старомодни обяви, които срещах по неговите страници, но заглавието ми се изплъзва.

Татко вече добре познаваше повечето от служителите в градската библиотека на Бостън. Жената на един от тях, мисис Лий, илюстрираше и сама пишеше детски книжки. Те имаха момиченце на моите години. Живееха в Ямайка Плейн, на хвърлей разстояние от Френклин парк. Четях книжките на мисис Лий и играех с дъщеря ѝ изкуствените пещери в парка до тях. Помня как се разхождахме с трамвай от Централния площад и моста Котидж Фарм през една част от Бостън, която сега изглежда съвсем различна в сравнение с тогава. Обичах да чета „Хиляда и една нощ“, която вземах от дъщерята на Лий. Няколко години по-късно момиченцето бе покосено от диабет, който беше смъртоносна болест преди откриването на инсулина. Мистър Лий ми подари книгата заедно с някои други нейни вещи, но четенето на приказките вече беше тъжно удоволствие.

Друга книга, която обичах по това време, беше „Алиса в страната на чудесата“, но трябваше да минат години, преди да се насладя истински на хумора на Луис Карол. Тогава превъплъщенията на Алиса просто ме ужасяваха.

Бях плашливо дете. Веднъж мама и татко ме заведоха в стария водевилен театър на Кийт, тъй като нямаше на кого да ме оставят, и там видях двама палячовци яко да се блъскат един в друг. След силен удар единият от тях внезапно се появи с яркочервена перука, аз се уплаших и така се разревах, че се наложи да ме изведат навън.

Годината на завръщането на татко от Европа прекарахме в същата квартира на Хилър Стрийт. Водеха ме на детска градина на Конкорд Авеню, точно срещу Харвардската обсерватория. Не съм забравил нито вълнените дрехи, нито високите гамаша, с които ме обуваха, нито игрите под ръководството на възпитателката, нито хартиените дантели, които трябваше да изрязваме. Там се влюбих за първи път — в мило момиченце, чийто глас ме очароваше и край което ми беше приятно да седя. Спомням си един чудесен излет с детската градина до близкия парк, където под разперените корони на боровете поляните бяха обсипани с минзухари, лалета и момини сълзи.

През лятото на 1899 година посетихме Александрия, щата Ню Хампшър. На четири и половина години бях достатъчно пораснал, за да ми разрешат да гледам през прозореца на влака как природата бяга покрай нас. Бях започнал да се интересувам от техниката на железницата още преди да тръгнем на път. Сигурно съм имал играчка — локомотивче, откъдето е започнало любопитството ми.

Едва в 1933 година ми се удаде възможност отново да посетя Александрия. Тогава открих, че спомените ми за разположението на града съвпадат напълно с действителността: и Бристъл, и паметникът, издигнат в чест на Гражданската война, и старомодните сгради в центъра на площада; и езерото Нюфаунд, и пансионът, където бяхме отседнали, и ниската къща отсреща — домът на татков колега, със сина на когото бях играл. Всичко беше точно така, както си го представях. Тук беше и Мечешкият хълм, сред чиито борови гори се бяхме разхождали с родителите ми, а на връщане татко ме бе взел на раменете си. Видях добре познатата ми текстилна фабрика с бръмчащите станове, където той ме бе водил.

Зимата на 1899–1900 година прекарахме в едното крило на къща-близък на Оксфорд Стрийт в Кеймбридж. Родителите ми вече имаха намерение да ме пратят на училище и ние тримата посетихме мис Болдуин, директорка на Агасиз Скуул, което се намираше през две врати от нашата. Не започнах обаче училище тогава. Мис Болдуин, забележителна преподавателка с чувство за собствено достойнство, беше негърка. Влязла бе в училищната система на град Кеймбридж през 80-те години на миналия век, когато хуманните пориви на аболиционистите все още не бяха угаснали съвсем и преди снобизмът

на Нова Англия да отстъпи пред самозвания аристократизъм на Юга в началото на ХХ век.

Още живеехме на Оксфърд Стрийт, когато, ми подариха за рождения ден абонамент за списанието „Сейнт Николас“^[3]. Ясно си спомням как пощаджията ми донесе един стар брой на списанието заедно с последната книжка от 1889 година. Започваше 1900, започваше нов век. „Сейнт Николас“ беше истинско откровение за мен и едно от най-приятните четива в детството ми. Направо недоумявам как днешните деца растат без него. Хората, които списваха списанието, нито за миг не забравяха, че макар с малък жизнен опит, детето е цивилизован индивид и не му предлагаша духовна храна, която не е достойна и за възрастните. Как децата от сегашното поколение се задоволяват с глупавите, банални смешки, от една страна, и с майсторски оформените, но затова пък лишени от всякакво литературно съдържание книги, за мен е пълна загадка. Децата на моето време биха сметнали, че днешните им връстници се оставят да бъдат подценени.

През есента от полесражението на Испано-американската война в Бостън победоносно се завърна адмирал Дюи. Заведоха ме да видя парада по този случай, но очевидно не съм имал, а и нямало е как да имам представа за историческото значение на това събитие, защото за мен войната беше просто играчки, които правеха „бам-бам“, а не живи хора, които умират.

Друг ярък спомен от тази година е Коледа. Събудих се много преди зазоряване, за да надникна в чорапа си и да проверя какво ми е донесъл Дядо Мраз. Все още не знаех, че Дядо Мраз е баща ми, но бях неизказано щастлив от сладкишите, играчките, шеговитите стихчета, които открих там заедно с мандарините, орехите и бонбоните. По-големите подаръци бяха под елхата и за да ги видим, трябваше да дочакаме сутринта със сестра ми, но ние изтълкувахме понятието в по-широк смисъл и към четири часа слязохме долу.

Всички други картини от тази година, останали в съзнанието ми, са несвързани. До нас живееше войнствена ирландка, жена на полицаи, която веднъж пропъди две дръзки момчета, осмелили се да пристъпят нейната „крепост“. Мисля, че си помогна с дръжката на метлата. Карах велосипеда си на три колелета по тротоара пред къщи и посрещнах неинтересните за мен приятели на баща ми. В съседство живееше

момче, на което бяха отрязали единия крак, и страшно се смущавах, като се явяваше ту с изкуствения си крак, ту без него. То често минаваше покрай нас по пътя за училище на велосипед.

Странно е колко много картини на страдание и осакатяване са се запечатали в моята памет от детството ми. Питам се дали интересът ми в тази насока се дължеше на хуманност или чисто и просто на съжалението ми към страдащите. Нещо в този интерес беше типичното, жестоко, ококорено любопитство на дете, а останалото бе страх от нещастieto, сполетяло познати хора, което можеше да сполети и мен. Когато ми оперираха сливиците, се ужасих от световъртежа след упойката.

Горд с опита си на селскостопански работник, баща ми мечтаеше да има земя. През пролетта на 1900 година той купи във Фоксбъро фермата на своите мечти. Къщата бе разположена доста навътре от път, опасан с каталпови^[4] дървета, откъдето идеше и името на стопанството: „Каталповата ферма“.

Не помня какво отглеждаше там баща ми, макар че не мога да си го представя без работа около насажденията. Това лято ме обогати с много познания за живота на полето и за растителността на Нова Англия. Децата от съседната ферма съвсем естествено използваха преимуществото си на кореняци, което смятаха, че имат пред едно градско момче, и не закъсняха при първата среща да натъпчат устата ми със смет. В близкото селце намерих по-подходящи за мен приятели, които поне не ми обърнаха гръб. Показаха ми земните червеи и направо ми взеха ума, доказвайки, че те почти не страдат, когато ги срежат на две. Тази жестокост предизвика у мен твърде незначителни угризения на съвестта.

Не мога да си спомня как е изглеждало Фоксбъро по онова време, макар да съм сигурен, че най-вълнуващият факт тогава за нас беше мълвата за някаква новооснована черква. Помня също как едно по-голямо от мен момче ме заведе на бейзболен мач между отбори на Фоксбъро и Ателбъро. Тайните на бейзбола бяха непонятни за мен, и едва години по-късно успях да се приистрастя към тази игра.

Едно забележително събитие отбеляза началото на лятото: от Ню Йорк пристигна баба ми Винер заедно с братовчедка ми Олга. Спомням си баба като много стара жена, макар че не може да е била много по-възрастна, отколкото съм аз сега. Винаги облечена в тъмни

дрехи, като повечето европейки на възраст, тя имаше подчертано чуждестранни жестове — начинът, по който размахваше палеца си или поклащаше глава. Беше дребничка, подвижна и лицето ѝ носеше следи от преживени страдания; от всичко онова, което бях чувал за дядо ми, не беше трудно да се досетя, че животът с него трябва да е бил труден, дори само заради характера и безотговорността му. В Европа баба ми бе разчитала само на себе си за своята прехрана, а по това време, тъй като примерът на баща ми беше последван и от другите членове на семейство Винер, те също се бяха заселили в Америка, я прехвърляха от един дом в друг в зависимост от материалните възможности на децата ѝ.

Баба ми говореше със силен акцент и не можеше да направи разлика между близките по звучене думи. Четеше някакъв неин си вестник с непознати за мен букви, за който по-късно разбрах, че се списвал на идиш. Идването ѝ винаги означаваше лакомства и играчки за нас от Ню Йорк, но не за това я обичахме толкова много. Дори майка ми, която гледаше малко отвисоко на нюйоркските роднини на баща ми, по простата причина, че нейното семейство се бе заселило в Америка едно поколение по-рано, също я обичаше. За да я отличаваме от другата ни баба Кан — ѝ викахме гросмутер.

Братовчедката ни Олга бе будно, деветгодишно момиче, четири години по-голяма от мен. Леля Шарлота, нейната майка, била изоставена от мъжа си и за Олга беше проблем да прекара едно здравословно лято в провинцията. Олга и майка ми бяха вечно на нож. Животът в покрайнините на Ню Йорк развива преждевременно децата, нещо, с което мама трудно се примиряваше.

Ние с Олга също често се карахме. При една подобна кавга Олга каза, че бог вижда всичко и че няма да одобри поведението ми. Аз пък заявих, че не вярвам в бога. И тъй като в този миг от небето не блесна светкавица, която да ме убие на място, аз продължих да упорствувам в неверието си. Когато споделих и с родителите си, почувствувах одобрението на баща ми.

Под каталповите дървета растяха люлякови храсти и там открих гнездо със сини яйца. Олга ме убеждаваше, че понеже съм ги докоснал, майката-птица ще ги изостави и никога няма да се върне при тях, за да измъти пиленца. За едно дете на пет години това е

равносилно на убийство и аз дълго време след това се терзаех от тежко чувство за вина.

Няколко пъти татко ме изведе на екскурзии в околността и се опита да ме запали за любимото си занимание — гъбарството — и в същото време да разшири познанията ми за света. Заведе ме да разгледам леярски цех и машинна работилница. Във високата пещ хвърляха скрап вместо руда; гледах как металът се излива в обикновени корита и в по-сложни калъпи за машинни части; в работилницата обработваха мед и стомана. Истинско удоволствие беше за мен да гледам как под ножа на струга се къдрят белите и златисти стружки.

Татко все се опитваше да ме запише в училище, но нещо все му попречваше, а аз така и не разбрах в какво се състояха трудностите. Струва ми се, бил съм твърде малък и настоятелството е отказвало да ме приеме. Ваксинираха ме и ме записаха в местното училище, но го посещавах само няколко дена. След това татко ме премести в друго селско училище, където децата от всички възрасти се обучаваха от един и същ учител. Единственото, което помня от него, е, че пред училището имаше езеро, че беше зима и че децата се пързалиха по леда.

Някъде през пролетта на 1901 година, когато бях вече шестгодишен, наехме квартира на Конкорд Авеню срещу Харвардската обсерватория в Кеймбридж. Върнахме се в Кеймбридж, защото родителите ми крояха планове за пътуване до Европа. Правехме различни покупки, между които играчки и забавни игри, с които да занимават мен и сестра ми на борда на парахода. Нямам много спомени от този период, освен че отново играех с Хърман Хауард и с едно по-голямо момиченце, Рене Метивие, което живееше в същата сграда и ме взе под свое покровителство. Научи ме как се прави и пуска хвърчило и заедно с нея ходехме да купуваме летви и хартия от Чърч Стрийт. На времето Чърч Стрийт имаше много повече занаятчийски магазини, отколкото днес. Когато ходех на детска градина, учителката ни беше водила да разгледаме работилниците за каруци, дърводелниците и ковачниците.

Ще ми се да прибавя още едно нещо към първите ми спомени. Може би за читателя няма да е безинтересно да узнае по какво подранилото умствено развитие на детето-чудо се отличава от това на

другите деца. За самото дете, независимо колко способно е то, е невъзможно да сравни собствените си възможности с тези на другите деца преди момента на общественото му самосъзнаване, който настъпва в края на детството. Когато обявим едно дете за вундеркинд, това не се отнася само до него, а обхваща и интелектуалното равнище на връстниците му. Тъкмо този факт родителите и учителите забелязват много преди то да го разбере. В първите етапи на опознаването на света човекът сам за себе си е норма и ако той се обърква, единственият възможен отговор е този на индианеца: „Не съм се загубил аз, а уигуамът“.

Бях седем или осемгодишен, когато вече знаех достатъчно, за да започна мислено да сравнявам относителната скорост на учене на другите деца с моята. По това време първите ми стъпки в четенето и елементарната математика бяха потънали в далечното минало, както при другите деца — проговарянето. Ето защо онова, което мога да кажа по този въпрос, едва ли ще е по-различно от това, което ще кажат другите деца за себе си, като изключим годините и месеците, в които съм ги постигнал.

Защото забележете — първите стъпки в познанието са чудо дори за онези деца, които впоследствие смятаме за не особено блестящи. Когато малкият човек започва да говори, той учи своя първи чужд език. Между раждането и двегодишната си възраст той преминава през такъв умствен разцвет, който никога след това не се повтаря, дори и при най-гениалния учен. Това е по-скоро период на създаване, отколкото на размисъл, в който талантите на малкото същество покълват спонтанно, без някой да ги стимулира или ръководи. Факт е, че в моя случай четенето започна на възраст, в която половината от децата още се учат да говорят, и че това бе засенчено от обстоятелството, че аз се учех да чета, а не се учех да мисля за четенето. По-късно, когато у дома под ръководството на мама и татко се запознах с първите си учебници, разбрах, че съществува напълно непонятна за мен разлика между главните и малките букви, между ръкописните и печатните. Съвсем естествено, помня само трудностите, а не онова, което е вървяло гладко и спонтанно. Голямо препятствие за мен бе разликата между „j“ и „i“

С усилие движех ръката при писане, така че и най-старателните ми краснописи бяха далеч под стандарта на класа. Що се отнася до

аритметиката — броях на пръсти, и това продължи дълго, дори, след като се смяташе за недопустимо. Объркваше ме аксиомата, че „а“ по „в“ е равно на „в“ по „а“, и се опитвах да си я изясня, като чертаех правоъгълник и го завъртах под прав ъгъл. Не усвоих много бързо и таблицата за умножение, както и всичко онова, което трябваше да се учи наизуст, макар че от най-ранно детство добре разбирах принципите на доста сложни действия. Спомням си, че четях напред от „Аритметиката“ на стария Уентуърт и главите за обикновени и десетични дроби не ме затрудняваха. В крайна сметка спъваха ме две неща: да събирам и умножавам бързо и точно и да разбера защо законите на математиката — комутативният, дистрибутивният и асоциативният, са верни. От една страна, бързината, с която разбирах предмета, не отговаряше на скоростта, с която извършвах действията, а от друга, предявявах твърде големи изисквания за задълбоченост на обясненията от учебници, целящи усвояване на действията. Ако се опитам да отида по-далеч, в самото начало на заниманията ми с аритметика, за тях ще ми бъде също тъй трудно да си спомня, както за първите ми опити да чета и говоря.

Подобно пренасяне на истински интелектуалната част от моята работа до нивото на несъзнателното не се ограничава само в рамките на детството, а продължава и до днес. Никога не мога да кажа как точно се раждат идеите ми или как решавам на пръв поглед противоречиви неща. Зная само, че когато мисля, идеите са по-скоро мои господари, отколкото мои слуги и че ако те изобщо се подредят в някаква приложима и понятна система, това става при тъй ниска степен на активно участие на съзнанието ми, че често се осъществява, докато спя. Ще говоря за това отново, но в биографията на интелектуалното ми развитие не мога да прекарам устна граница между желанието на детето да опознае света и копнежа на възрастния да проникне в новото и непознатото. Сега зная повече и съм екипиран далеч по-добре за работа, но често ми е трудно да определям кога и как съм придобил дадено знание и умение.

Едно нещо изцяло съм наследил от баща ми — и то е чудесната памет. Не искам да кажа, че безброй пъти двамата не сме били съвършени образци на професорска разсеяност и че способността ни да забравяме нещата от всекидневния живот не е предостатъчна. Искам само да изтъкна, че веднъж създали си система от идеи или

метод за тълкуване на явленията, те ставаха част от нас и не ги загубвахме независимо от условията. Помня последните дни от живота на баща ми, когато той лежеше на смъртно легло след мозъчен удар и прекрасният му ум не можеше вече да му служи дори за да познае любимите си хора. Не му измени само дарбата за езици — английски, немски, френски, руски, испански. Колкото и да не разбираше какво става около него, езиците, на които говореше, бяха ясни — и граматично, и идиоматично. Нервните връзки в мозъчната му материя функционираха и нито износването, нито изтощението можеха да ги заличат.

[1] Френски астроном (1842–1925), известен и като автор на популярни астрономически съчинения и романи. — Б.пр. ↑

[2] Империалистическа война (1898), водена от американските империалисти за заграбване на колониите на Испания в Америка и Азия. — Б.пр. ↑

[3] Основател и гл. редактор на списанието е известната американска писателка на детска литература Мери Мейпс Додж, автор на книгата „Сребърните кънки“. — Б.пр. ↑

[4] Род храсти и дървета с едри, често пъти сърцевидни листа. Цветовете им са големи, бели, събрани в съцветия. Срещат се в Северна Америка и Източна Азия. — Б.пр. ↑

IV

ОТ КЕЙМБРИДЖ ДО КЕЙМБРИДЖ ПРЕЗ НЮ ЙОРК И ВИЕНА

(ЮНИ-СЕПТЕМВРИ 1931 Г.)

Гилбърт Кийт Честъртън бе писал някъде, че най-добрият начин да разгледаш Лондон е да обиколиш света, като тръгнеш от Лондон и се върнеш отново в Лондон. Човек не може да оцени дадено явление, без да е видял други различни от него явления, които да му служат като база за сравнение. Сигурен съм, че никога нямаше да разбера Нова Англия, ако през известен период от живота си не се бях отдалечил задълго от нея. Едва тогава започнах да различавам в едри щрихи душевността ѝ, разпростряла се пред мен като географска карта.

В първите дни на лятото на 1901, когато бях на шест и половина години, а сестра ми приблизително на три, нашето семейство се качи на парахода „Фол Ривърс“ и потегли за Ню Йорк, където щяхме да гостуваме на таткови роднини. Те живееха някъде в Ийст Сикстис между Трето и Четвърто авеню. Горната част на Четвърто авеню по онова време още не си бе спечелила славата на днешното Парк Авеню; кварталът не беше кой знае колко по-добър от копторите на източните предградия. До старомодното жилище на моите роднини се стигаше по високо външно стълбище, което започваше от улицата. Вътре беше мрачно, задушно и претъпкано с хора. Обитателите му и без нашето четиричленно семейство бяха предостатъчно. До Сентръл Парк, който се намираще съвсем наблизо, се стигаше по Пето авеню. Централната зоологическа градина също беше наше любимо място за разходка.

Чичо ми Джейк беше единственият мъж в семейството. Работеше на надница в някаква печатница и казваха, че бил добър специалист. Обичаше да се занимава с гимнастика. На времето е бил трети в американската класация на успоредка. И наистина, ако е имало някога

човек, създаден за гимнастика, това беше чичо Джейк. Вече споменах, че баща ми имаше широки рамене, но тези на брат му Джейк бяха огромни, с мускули на борец. На ръст беше по-нисък и от татко, който минаваше за дребен мъж, а краката му бяха тънки като клечки, коремът — прибран и стегнат, като у истински атлет. Вследствие на нараняване на младини едната страна на челюстта му бе пострадала и лицето му беше изкривено. С нас, децата, бе страшно мил и помня как ни се показваше с покрита със звънчета палячовска шапка, с която се бил маскирал на някакво увеселение. Едва ли имаше и тридесет години и не беше женен, макар че по-късно си създаде семейство.

Лелите ми имаха по-добро образование от чичо Джейк. Бяха запазили нещо от руското си възпитание, но в някакъв момент бяха установили, че френският вкус им носи повече полза в търговията с дрехи, от която печелеха хляба си. Майката на Олга, леля Шарлота, била напусната от съпруга си. Развела се, но имала злочестината да попадне на втори като него. И тя, и сестра ѝ Огъста, която остана неомъжена, бяха шивачки. Тези извънредно умни жени, с малко повече късмет, биха могли подобно на баща ми да направят академична кариера. Свободно говореха няколко езика и понеже бяха живели доста години в Париж, станаха безценни помощнички в ателието на един от големите нюйоркски модисти, където минаваха за французойки.

Леля Шарлота работи до доста напреднала възраст и умря при автомобилна катастрофа. Имаше вид на типична еврейка. Леля Огъста много приличаше на нея, но бе далеч по-хубава. И тя като сестра си живя дълго. Третата сестра, леля Адел, след време се ожени и живя в съседство с нас, но сетне се премести някъде по Тихоокеанското крайбрежие. За нея нямам почти никакъв спомен.

В семейството имаше още един, по-възрастен от татко брат — Морис, но той бе изчезнал преди много години. За последен път от него бяха получили известие от Колон или Аспинуол, както тогава се е казвал, където по това време внезапно избухнала епидемия от жълта треска. Баба ми винаги говореше за него като за човек, който ще се появи изневиделица, но аз мисля, че в сърцето си тя беше убедена, че той отдавна не е между живите. И въпреки всичко, когато дъщерите ми понякога се размечтаят за забогатяване, винаги се сещат за възможността да пристигне у дома много възрастен господин, да

кажем от Австралия, спечелил състояние, който в изблик на семейна любов да го завещае на нас.

Докато баба ми беше жива, всяко отиване в Ню Йорк означаваше безкрайни посещения на трети и четвърти братовчеди и на техните приятели. Сега вече знам, че това е неразделна част от обичаите в еврейското семейство, но тогава не знаех дори, че сме евреи. Разбира се, майка ми не можеше да не изнамери някаква фраза, с която да иронизира тези навици на татковите роднини, които тя не допускаше ние да имаме; думата „ньюйоркчаните“, произнесена с подходящата интонация, беше напълно достатъчна за постигане на желанието от нея ефект.

Детето обаче се интересува от много „по-детски“ неща и единственият член от семейството, който привличаше вниманието ми, беше Олга. Тя ми показва някои от номерата на градските деца, като например как да поставям игла върху трамвайна релса; струва ми се, играехме и на „казино“. Чичо Джейк ме забавляваше с разни трикове с карти и ме учеше да правя къщичка от старо тесте карти. Олга си купуваше от дрогерията до тях мънички детски карти, но тестетата в повечето случаи бяха непълни и не ставаха за нищо друго, освен да се издигат къщички от тях.

Много ми се нравеха парните трамваи, които пуфтяха по Пето авеню. Използувахме ги, когато ходехме на покупки в големите магазини. Измежду най-неприятните ми преживявания са тичанията по петите на мама, докато тя пазаруваше, макар че в повечето случаи се купуваха играчки, за да се забавляваме ние с Констънс по време на пътуването с парахода. Помня, че имах малка платноходка, която се опитвах да пусна в езерата на Сентръл Парк. Нито баща ми, нито аз знаехме как да се справим с тази „трудна“ задача.

За пътуването ни купиха и игри за деца, например „Забавно електричество“, „Забавен магнит“. Питам се дали днешните поколения под влиянието на Чарлс Адамс са ги разнообразили със „Забавна атомна физика“, „Забавна токсикология“ или „Забавна психоанализа“. Не знам как е сега, но подобни забавления в детството ми бяха истинско удоволствие за мен и още помня някои от опитите, които включваха игрите.

От Нюйоркското пристанище с ферибот стигнахме до Хоубоукън, където се качихме на парахода по холандско-

американската линия. Пътувахме във втора класа — евтин и същевременно благоприличен начин за пътуване на семейство с деца в онези дни, защото трета класа тогава наистина значеше трета класа. Помня при едно от първите си самостоятелни пътувания след Първата световна война с какво любопитство разглеждах пътниците от трета класа, облечени, в повечето случаи с националните си костюми.

На борда на кораб всички деца се чувствуват чудесно. Имаше много хлапета, с които играех, тъй като морската болест е страдание за възрастните. Обичах да зяпам матросите, докато работят, и те често и с право ме пъдеха. Другото ми любимо занимание беше да наблюдавам вечно променящата се картина на пяната по гребените на морските вълни. Окачените из целия кораб надписи на английски, немски, холандски привличаха вниманието ми. Знаех достатъчно немски (така и не мога да си обясня откъде го бях научил), за да откроя в надписите някои прилики между него и холандския. Като всяко дете при продължително пътуване с кораб досаждах до смърт на останалите пасажери, особено на седналите по столовете на палубата, но изкупих всичките си грехове, когато един непознат ме заклеши под стола си точно когато се бях напъхал отдолу и ме нагъделичка до припадък. Най-сетне една сутрин се събудих и усетих, че машините са спрели, а през илюминатора видях част от Ротердам.

Качихме се във влака за Кьолн и се настанихме в разделения по европейски — на купета, вагон. И сега си спомням гарата, хотела, в който отседнахме, катедралата. Търговските автомати в Германия ми се видяха по-големи и по-хубави от всички, които бях виждал у дома, а печените бадеми, които се купуваха от тях, бяха за мен истински пир. Накрая се отпавихме към един от крайните квартали на Кьолн, към дома на таткови братовчеди.

Казах вече, че още преди да потеглим за Европа, имах някакви откъслечни познания по немски, но се съмнявам, че са били достатъчни, за да позволят на баща ми да каже, че знам поне мъничко този език. Татко, както и всеки, на когото езиците се отдават и ги познава в дълбочина, беше максималист, щом станеше дума за владеене на език. Изискванията му за абсолютна точност и съвършенство на израза често затрудняваха студентите му, да не говорим за членовете на семейството ни. Мама очевидно притежаваше верен усет за езици и знаеше доста добре немски, но винаги немеше

пред съвършенството на баща ми. Тя се възхищаваше от дарбата му и без основание се оставяше в неговата сянка, когато трябваше да вземе участие в разговора. А аз, едва след като напуснах къщи, ожених се и попаднах под нежното ръководство на жена ми, се пристраших да заговоря на друг език без онова чувство на малоценност, от което преди заеквах при всяка дума.

Да посетиш Европа с татко беше равносилно да я видиш през очите на истински европейец. Благодарение на него ми бе спестено изживяването, неизбежно за всеки турист, че всяка врата и всяка стена са като затворена крепост пред теб. По време на първото ми посещение характерното за чужденеца чувство на неориентираност бе сведено до минимум от далеч по-голямата и различна по своето естество обърканост у всяко дете. По време на второто ми посещение в Европа, вече като млад мъж, спомените от първото ми идване, всичко което бях прочел и знаех, както и продължителното присъствие на баща ми, направиха за мен Европа толкова позната, колкото и Съединените щати. Ето защо бързо долових контрастите между Стария и Новия континент.

Това не означава, че съм бил далеч от нетактичността и самохвалството на незнаещия човек в чужда страна. Преболедувах бързо периода на приспособяване благодарение на първото ми познанство с Европа. Винаги ми се е струвало, че Хенри Адамс с неговото възмущение от безпомощността на туристите прилича много на човек, разболял се от заушка на двадесет години. Адамс не се отърва от нетърпимостта си към съвременна Европа до края на своя живот. Що се отнася до мен, това първо пътуване се оказа най-добрата школа, защото по моему човекът на науката трябва да бъде гражданин на света.

Разстоянието от Кьолн до Майнц изминахме с параход по Рейн. Оттам поехме към Виена. За доста дълъг период от време Виена беше наша основна база и от цялото пътешествие тази част остави у мен най-дълбоки следи. На децата правят впечатление дребните неща, а от тях по всичко личи, усещането за различните миризми е най-дълготрайно. Миризмата на спиртника, над който родителите ми приготвяха топла вечеря за Констънс, аромата на гъстия европейски шоколад с бит каймак, миризмите на хотела, ресторантите и кафенетата — всичко това усещам в ноздрите си и до днес. Ясно си

спомням вегетарианските ресторанти, намиращи се обикновено в по-невзрачните части на града, и вкуса на каймака от вареното мляко, който едва-едва преглъщах. Във Франкфурт опитахме и сладко ябълково вино, което оказа далеч по-неприятно въздействие върху мен.

За първи път виждах по кафенетата вестници в дървени рамки. Докато татко преглеждаше новините, аз вземах някой английски вестник. Там обикновено поместваха детски четива с продължение. Не четях много свободно и никак не ми беше лесно да свържа отделните откъси още повече че невинаги бяха последователни. Имам обаче смътното чувство, че по време на нашия престой печатаха Киплинговия „Пък от хълма Пук“. Сигурно е било така, защото тази история Киплинг е съчинил за своите деца, по-големи от мен, и вероятно я е написал по времето, когато е бил в Братлбърс, малко преди аз да се родя.

Една от причините да отидем във Виена беше желанието на баща ми да се срещне с журналиста Карл Краус. Не зная точно за какво са разговаряли, но вероятно между другото са обсъждали проблема около превода на стиховете на Мориц Розенфелд от идиш на литературен немски. Розенфелд беше млад работник-шивач и поет от Ню Йорк, татково „откритие“. Помня, че ме заведоха в дома на Краус — старомодна виенска жилищна кооперация, където цареше такъв безпорядък, какъвто не помня да съм виждал другаде.

Във Виена беше неприятно горещо, а дървениците безмилостно хапеха мен и сестра ми. Родителите ни недоумяваха какво става с нас, недоумяваше и прочутият дерматолог, повикан да ни прегледа. Според него обривът ни се дължеше на краста, диагноза, която ни най-малко не успокои мама и татко.

Когато стана ясно коя е истинската причина за обривите, хазайката ни не се изненада и заяви, че в такъв стар град, какъвто е Виена, никой, дори императорът не е застрахован против дървеници. За императора може би не бяха нещо необичайно, но за нас бяха и станаха предлог да напуснем града и да се настаним на по-здравословно място.

Отседнахме в дома на обуцар в градчето Винервалд, областта Калтенлойтгебен. От къщата се излизаше направо на улицата, тротоар почти нямаше. Зад къщата рязко се издигаше склон и по няколко стъпала се стигаше до романтична градинска беседка. Както от

пребиваването ни в селската къща в Александрия, така и от прекарването ни в Калтенлоитгебен, основните ми спомени са свързани с топографията на местността. Ето защо, когато близо тридесет години по-късно се върнах тук, безпогрешно разпознах дома на общаря.

Той имаше синове, с които играех. Трудно мога да кажа как съм разговарял с тях, защото те не знаеха английски, а родителите ми ме уверяваха, че това, което съм говорел, съвсем не било немски, поне според изискванията на баща ми. Факт е обаче, че чудесно сме се разбирали, защото лудориите ни можеха да се мерят с тези на палавниците на Вилхелм Буш — Макс и Мориц, чиято история по това време четяхме. Когато не наблюдавахме тлъстите плужеци и охлюви, имаше ги в изобилие в задната градина, играехме тайно с топките от боулинга на съседния ресторант или безчинствувахме в работилницата на общаря. Намираха ни в недотам чистите околности на близката открита баня или си купуваме бутилки с лимонада от местния панаир.

После, след продължително пътуване из Германия и Холандия, стигнахме Лондон. Открихме хотел за вегетарианци на Мейда Вейл, състоящ се от две големи сгради свързани в едно. Зад него се намираше градината на съседната къща. Там играех с някои от децата, доколкото си спомням това бяха по-младите братя и сестри на прочутия пианист Марк Хамбург. По време на нашия престой войната на Бурите^[1] все още не бе приключила. Политическите възгледи на баща ми бяха твърде либерални и въпреки че нямах ни най-малка представа за причините и конфликтите на тази война, пред приятелите си повторих като папагал неговото мнение и се обявих за поддръжник на каузата на Бурите. Няма да забравя как в отговор децата се нахвърлиха върху мен — трима наведнъж.

Разгледахме забележителностите на Лондон, Парламента, Уестминстърското абатство. Понякога се хранехме във вегетарианските ресторанти на Холбърн, а понякога в скромни закусвални. Из града се придвижвахме предимно с автобуси. Бях във възторг от горния им етаж. Возехме се в току-що построеното метро. Тогавата то бе известно ката „пътуване за две пени“. Фиакрите на две колелета все още нямаха равни на себе си и допринасяха за онази лондонска атмосфера, която по-късно усетих така добре в разказите за Шерлок Холмс.

Потеглихме към Ливърпул, последния етап от пътешествието ни, и разбира се връщането, като всяко пътуване, пред което не стоят неизвестностите на нови места, ни се стори скучно и отегчително.

[1] Войната на Бурите — (1899–1902). След приключването на войната Англия завладява Трансвал и Оранжева свободна република, чиито територии са включени в създадения по-късно през 1910 година Южноафрикански съюз. — Б.пр. ↑

V

С ПОТ НА ЧЕЛО

(КЕЙМБРИДЖ, СЕПТЕМВРИ 1901 — СЕПТЕМВРИ 1808)

На Ейвън Стрийт в Кеймбридж живеехме в сравнително стара, но много приятна къща. Под прав ъгъл до нея беше разположена пониска пристройка. Входните врати имаха матови и кристални стъкла. В предната част се намираха библиотеката, дневната и малък, но удобен кабинет за татко. Стаите горе бяха просторни, слънчеви. На втория етаж на пристройката се намираше детската стая. Със сестра ми играехме в големия заден двор.

През две къщи от нашата живееше професор Бохер, който, както по-късно разбрахме, бе виден математик. Той беше син на един от старите френски професори по съвременни езици в Харвард и, струва ми се, имаше две деца приблизително на моите години. На Великден в 1903 година ме поканиха да търся заедно с тях яйцата, скрити в градината им. Малко по-нататък, доста по-навътре от пътя, се намираше домът на професор Ото Фолин, прочут химик-физиолог. Самият той беше потомък на шведски селяни, но се бе оженил за американка от стар род в Западна Америка. Тя бе една от най-близките приятелки на майка ми още от времето, когато е живяла в Мисури. Обичах да тичам из тяхната къща и да се ровя в книгите от библиотеката им. Мама и мисис Фолин и до днес са големи приятелки.

Генетикът Касъл и психологът Уолтър Канън бяха приятелите на татко. На тях задавах и първите си наивни въпроси, свързани с науката. Заедно с татко ходехме в лабораторията на Канън в Харвардския медицински факултет. Тогава той се помещаваше в една сграда зад Бостънската библиотека. Много силно впечатление ми направиха снимките, които доктор Канън ни показа: на тях видях Алексис Сейнт Мартен, дървосекач от Канада, по невнимание прострелял стомаха си, а американецът доктор Бомонт използвал раната му, за да наблюдава

процесите на храносмилането... Самият Канън ни разказа увлекателната история на това сътрудничество.

Силно любопитство събуди у мен рентгеновият апарат на доктора, който, ако не греша, се охраняваше с някакъв електростатичен генератор. Канън беше може би измежду първите, които започнаха да използват лъчите на Ръонтген за изследване на по-меките тъкани на стомаха и сърцето. По този начин той продължи опитите, започнали с ужасната фистула на Сейнт Мартин. Канън беше пионер и в използването на оловни екрани за предпазване на операторите от действието на рентгеновите лъчи. Изглежда, благодарение именно на тези предпазни мерки в продължение на много години той остана незасегнат от опасните лъчи, докато повечето от колегите му бяха принудени вследствие облъчването да се подлагат на ампутация след ампутация. Но въпреки че доживя до седемдесет години, в крайна сметка го убиха обгарянията от ранните години.

Тези мъже обаче аз виждах рядко. Много по-често посетител в нашия дом бе приятелят на татко, асирологът Мъс-Арнолд. В чертите и израза на лицето Мъс-Арнолд имаше нещо много общо с физиономиите на асирийските крилати бикове и притежаваше черна, рошава брада. Беше голям учен, но страшно раздражителен. От време на време, когато идваше у дома и татко бе зает с нещо друго, той ме обучаваше. Мъс-Арнолд беше много взискателен, но му липсваше талант на преподавател. Няколко години по-късно, след един урок по латински, по време на който той направо ме измъчи, аз отидох да поливам тревата и поддавайки се на внезапен, безумен импулс, насочих маркуча срещу него. Както си му беше редът, наказаха ме, а оттогава Мъс-Арнолд винаги ме гледаше подозрително.

За човек, непосредствен свидетел на възхода и западането на Кеймбридж, е трудно да сравни града от началото на века с днешния. Някак незабележимо сградите станаха по-мрачни, движението по улиците — по-оживено, незастроените места изчезнаха и селището, което към 1900 година носеше много от атмосферата на истински провинциален град, се превърна в голям, замърсен търговски център.

Докато бях дете, все още се срещаха хора, които наричаха Масачузетс Авеню с неиздържаните в художествено отношение, но въпреки това привлекателни и удобни къщи на богати търговци със старото му име — Северно авеню. Тези домове продължават да си

стоят по местата, но вече са лишени от предишното си величие. Под високите им порти сега не минават фиакри, а сложните дърворезби на покритите им тераси отдавна гният. В тях живееха семейства с по пет-шест деца, а домакинствата управляваха властни икономки. Децата разполагаха с просторни дворове за игра, а дърветата, хвърлящи сянка в тях, все още не бяха посърнали от дима на фабриките в източната част на Кеймбридж.

Незастроените пространства в някогашния град през пролетта се покриваха с разцъфтели глухарчета, през лятото — с лютичета, а през есента — със синкавите цветове на цикорията. Повечето улици не бяха павирани и щом завалеше, конските каруци ги набраздяваха с дълбоки коловози. През зимата шейни заменяха каруците и едно от любимите забавления на децата беше да завързват малките си шейни за големите. Стръмните улици се превръщаха в пързалки; по тях се спускаха не само деца, проснати по корем на шейните си, но и големи момчета с двойни шейни с кормилото отпред. На всяка крачка човек можеше да срещне замръзнали локви, по чиято ледена повърхност да се пързаят деца с кънки. А който поискаше, можеше да отиде до Джарвис Фийлд, да погледа тренировките на харвардския хокеен тим.

Както вече споменах, баща ми беше страстен гъбар. Под неговото ръководство обикалях пустеещите места и търсех смръчкулки през пролетта и полски печурки през есента. Смръчкулките се срещаха на малко, но известни на всички места, а гъбарите в Харвард смятаха, че само те имат право над тях. Ако някой си позволеше да обере гъбите, принадлежащи негласно на друг негов колега, това ставаше повод за неприятни разправи. Полските печурки не бяха дотам обект на претенции за собственост, а копринарките бяха твърде обикновени, за да се спори за правото над тях.

Подобни попълнения към нашето меню се разнообразяваха от случайно намерена сърнела или шепя брястови гъби. От време на време намирахме и клаварии, жълта рогачка или някои още по-редки екземпляри. Това се случваше обикновено през лятната ваканция. Част от удоволствието се криеше във факта, че човек можеше да сбърка тези ядливи гъби с някоя мухоморка или поне с предизвикващата повръщане бясна гъба. Първите симптоми на отравяне се появяват след дванадесет часа и това бе причина за не една безсънна нощ на родителите ми, пък и за мен самия.

Освен безстопанствените полски гъби в съзнанието ми са останали и други спомени, свързани с ботаниката. Никога няма да забравя малките кленови клонки, пуснали корени в земята, нито тънките фиданки, в които те се превърнаха по-късно. Аромат на прясно разкопана почва, на кленова кора, на смола от черешовите дървета и на прясно окосена трева са неотделими от моята младост наред с шума на косачката и жуженето на поливачката за поддържане свежестта на нашата трева. А каква наслада беше за мен да стъпвам в купчините сухи, нападали в канавката листа или да вдишвам аромата на дима, когато ги подпалят. В спомените от моето детство неизменно присъствуват и дъхът на смола от прясно отсечени борове и миризмата на строежите — безир и цимент. Сега животът изцяло е променен. Дървеният материал беше толкова евтин, че хвърляхме в огъня опаковките на бакалските стоки, а тогава доставяха маслото в дървени качета или в спретнати дървени кутии с плъзгащ се капак. Най-очевидният белег обаче на тези по-охолни дни беше лекотата, с която човек можеше да си намери домашни помощнички. Майка ми никога не е оставала с по-малко от две момичета — едно за кухненската работа и едно за децата, без да смятаме приходящата жена за пране. А по това време баща ми беше обикновен преподавател или асистент без никаква перспектива да притежава недвижимо имущество. През по-голяма част от времето, прекарано на Ейвън Стрийт, аз обожавах нашата домашна помощничка Хилдрит Малоуни — интелигентна, предана и способна млада жена, която по-късно напредна в живота. Не си спомням готвачката, но жената, която переше прането, беше вярна и трудолюбива, казваше се Маги, а ние ѝ дадохме прозвището „Копчотрошачката“.

Израснах в къща на учени хора. Баща ми беше автор на няколко книги и откакто се помня, около мен винаги е имало шум на пишеща машина и миризма на лепило. Но не трудът на литератора запали първо моето въображение. Вече четях свободно. Дали ми бяха пълна свобода да се ровя в извънредно разнообразната и всеобхватна библиотека на баща ми. В един или друг период от своя живот баща ми се е интересувал от почти всички клонове на науката. По рафтовете в кабинета му открих китайски речник, граматика на различни екзотични езици, шарлатански книги за окултизма, трудове за разкопките на Троя и Тиринт, серия учебници от късния Викториански

период и най-вече статии по психиатрия, публикации върху опити с електричество, пътешествия на естественици из нецивилизовани части на света, повечето от които издадени в поредицата, известна като Библиотека на Хумболд. Имаше и два случайно попаднали тома от чудесната „Естествена история“ на Кингсли^[1] редом с далеч по-малко научната и съвсем анекдотична книга на Туд, която мистър Хол ми бе подарил преди години.

Аз бях всеяден читател и когато станах на осем години, в увлечението си да попия всичко, което ми попадне, бях успял да изтопя моите и без това слаби очи. С еднакъв интерес поглъщах научните книги от библиотеката на баща ми и романите на Дикенз, които мама ми четеше, „Островът на съкровищата“ от Стивънсън, „Хиляда и една нощ“ и творбите на Майн Рид. За мен всички те бяха изпълнени с увлекателни приключения, но далеч не можеха да съперничат с историята на Лонг Джон Силвър, а разказите от списание „Сейнт Николас“ бледнееха в сравнение с истинските приключения на естествениците, открили нови, непознати птици, животни и растения в страшния здрач на подгизналите от влага джунгли и слушали хрипливите кръсъци на всевъзможни видове папагали.

Копнеех да стана естественик, както другите деца мечтаеха да станат полицаи или влакови машинисти. Само смътно усещах, че ерата на великите природоизпитатели вече отминава и за следващите поколения остава само да досъбират данни и да допълват техните открития. Но дори изцяло да бях осъзнал това, интересите ми вече бяха раздвоени. Татко ми бе донесъл от Харвардската библиотека книга, посветена на изследвания на светлината и електричеството. В нея се споменаваше и за някаква мъртво родена теория за телевизията, чието развитие бе задържано поради липса на подходяща селенова клетка. Книгата ме увлече и аз продължих да чета литература по химия и физика. Баща ми възнагради моя интерес, когато станах седемгодишен, и покани един студент химик, проявил интерес към руския език, който често посещавал часовете на татко в университета, да направи в детската ни стая импровизирана химическа лаборатория и да ми покаже някои прости опити.

Разбира се, най-интересни ми се сториха „миризливите“ опити и се научих да получавам сулфид чрез нагряване на смес от метални парченца със сяра и сероводород, като въздействувах на сулфида с

киселина, подобна на оцетната. Моят учител мистър Уайман се занимава с мен няколко месеца, докато поради бързо напредващо късогледство ми забраниха да чета. Не мина много и научих, че Уайман е загинал при автомобилна катастрофа недалеч от мястото, където сега се намира Масачузетският технологически институт (МТИ). Струва ми се, че това беше една от първите злополуки с автомобил в Кеймбридж.

От зоологията и биологията наред с диаграмите на сложни тъкани и проблемите на растежа и структурата на живите организми не по-малко ме вълнуваха описанията на приключенията на естествениците по време на техните опасни експедиции. След като вече веднъж у мен бе създадено влечение към научното (за което освен книгите спомогнаха много и забавните научни игри), започнах да съзирам навсякъде около себе си насърчаващи интересите ми факти. Постепенно станах редовен посетител на Агазиз Мюзийм, докато опознах наизуст повечето от експонатите. По същото време ми попадна и една научна статия, която пряко повлия за сегашните ми занимания, но не помня къде я прочетох. В спомените си я бъркам с друга статия от Дан Биърд, отпечатана в списанието „Сейнт Николас“ под заглавието „Съставната пръчка“. В нея се говореше за аналозиите и сходствата в скелета на различните гръбначни животни. Позадълбочената статия, която съзнанието ми дълго време смесваше с тази, трябва да е била написана от професионален физиолог. В нея се изследваше подробно движението на нервния импулс по нервното влакно като процес на последователно прекъсване, по-скоро аналогичен на последователното падане на наредени едно след друго кубчета, отколкото на непрекъснати електрически явления. Спомням си, че статията пробуди у мен желанието да изобретя „жив“ автомат и идеята дълго не ме напусна.

Някои от книгите, които четох с увлечение, ми причиняваха истинска болка, но колкото и да ме беше срам да си призная, тя не ми бе неприятна. Никой не ми забраняваше да ги чета. Сам си ги бях забранил и въпреки всичко прелиствах страшните места и не пропусках да им хвърля по един таен поглед. Голяма част от „Рошльото“ и „Макс и Мориц“ бяха прехвърлени по този начин. Същата съдба постигна „Приказка за Гърка доктор“ от „Хиляда и една нощ“ и „Момчето, което не знаеше що е страх“ от Братя Грим. И в

научните книги се срещаха страници, будещи у мен подобни и не много достойни смесени чувства. Добре помня някои особено ужасяващи ме и силно въздействащи на въображението ми пасажки от статии, включени в Библиотека на Хумболд, където описваха екзекуции с ток и начини за обезобразяване. От доста рано се интересувах от медицински не съвсем научни книги. Добре осъзнавах смесицата от чувства, които будеше у мен подобна литература, и не бях в състояние повече да се преструвам пред себе си, че интересът ми към нея е съвсем невинен. Подобни книги ме ужасяваха и докато ги четях, усещах почти физическа болка, но въпреки това показвах, че в тези чувства има елемент на удоволствие. Знаех го още преди книгите на Фройд да привлекат вниманието ми и да ми помогнат да развържа възела на тези сложни преживявания.

Вероятно голяма част от прочетеното по онова време е било свръхвъзможностите на ранната ми възраст, но аз мисля, че не е най-важното в едно обучение всяка мисъл да бъде разбрана в момента на възприемането ѝ. Всеки човек с истински интелектуални интереси и умствени възможности поглъща известно количество информация, което може да осмисли едва при съпоставянето ѝ със сродни явления. Онзи, който разчита на разясненията на други за взаимовръзките между преподаваните му идеи и знания, е лишен от основното качество, необходимо за учения. Науката не е само последователно натрупване, но и изкуство така да се комбинират и свързват отделните идеи в познанието въз основа на жизнения опит и цялостния характер на учения, че нищо да не остане само за себе си и всяко познание да се превръща в обяснение на много други идеи.

Необичайно ранното ми овладяване на четенето създаде големи трудности при определянето на класа, който трябваше да посещавам в училище. На седем години ми беше много по-лесно да чета, отколкото да пиша — буквите излизаха разкривени и грозни. Аритметиката ми бе задоволителна, но не смятах по общоприетите правила — предпочитях да използвам измислени от мен начини. Когато трябваше да прибавя например девет към някое число, прибавях първо десет, а после вадех единица. Все още правех сметките на пръсти и не се чувствавах сигурен, когато трябваше да умножавам големи числа. Имах някакви първоначални познания по немски и поглъщах настървено всяка научна книга, която ми попаднеше.

След известни колебания решиха да ме запишат в трети клас на училището Пийбоди на Ейвън Стрийт. Учителят ми беше мил, интелигентен и извънредно търпелив към детската ми непохватност. Не зная колко време беше минало от началото на годината, когато родителите ми и учителят решиха, че трябва да ме преместят в четвърти клас. Едва ли съм имал повече от седем години тогава. Във всеки случай учителят от четвърти клас проявяваше по-малко съчувствие към недостатъците ми и по една или друга причина не се спогодихме.

Най-големи трудности имах с аритметиката. Схващах много по-сложни неща, отколкото бях в състояние да сметна. Баща ми съвсем правилно прозря, че моето основно затруднение иде от отегчението ми от механичните математически упражнения. Затова реши да ме отпише от училище и да се занимавам с алгебра вместо с аритметика; целеше да ме амбицира и да стимулира въображението ми. От този момент нататък, докато — близо десетгодишен — постъпих в гимназията в Еър, цялото ми обучение беше ръководено от татко.

Не вярвам първоначалното му намерение да е било да ме прищпорва. Но той самият много млад бе започнал интелектуалната си кариера и мисля, че беше приятно изненадан от успеха си с мен. Временната промяна прерасна в определен план на обучение. В него математиката и езиците (особено латинският и немският) заемаха централно място.

Алгебрата никога не ме е затруднявала, но начинът, по който ми я преподаваше баща ми, съвсем не предразполагаше към спокойствие на духа. Щом допуснех грешка, трябваше мигновено сам да я поправам. В началото татко започваше да обсъжда действията ми спокойно, но не задълго. При първата сериозна математическа грешка любещият и внимателен баща се превръщаше в кръвен отмъстител. Първото предупреждение за неволната ми грешка беше остро възклицание:

— Какво?

И ако веднага не откриех къде съм сбъркал, той започваше да ме поучава.

— А сега направи го сам! — следваше неизменната заповед.

Тогава се разплаквах неутешимо от страх. В повечето случаи правех още по-голям грях и опитвайки се да се обосновавам, поправях нещо, което беше вярно... Веднага се скъсваха и последните спирачки,

които удържаха баща ми да не избухне, и той ме засипваше с изрази, които ми се струваха още по-ужасни от всичко, което значеха, защото не си давах сметка, че бяха свободен превод от немски. „Rindvieh“ положително не е комплимент, но е и много по-мека от добиче, а esel е прозвище, използвано от поколения наред немски учители и е придобило вид на гальовно обръщение. Това обаче не може да се каже за английската дума „магаре“ или нейните еквиваленти „муле“ и „говедо“!

Свикнах обаче с тези ругатни доста бързо и като се има предвид, че уроците ни никога не продължаваха дълго, скоро те се превърнаха за мен в емоционални препятствия, които се научих да преодолявам мимоходом. Няма учител, който в процеса на обучение да не може да призове на помощ глупостта на своя ученик. Височината и силата на татковия глас бяха пресметнати така, че да може да ме накара да напрегна до крайност, но когато го придружаваше с ирония и сарказъм, за мен той се превръщаше в жесток бич. Уроците ми нерядко завършваха със семейна сцена. Татко вилнееше, аз плачех, а мама се опитваше да ме защити, макар битката да бе предварително загубена. Понякога, за да ме спаси, тя влизаше и заявяваше, че шумът пречел на съседите и че идвали да се оплакват, което караше баща ми да се овладее поне за малко, но мен не успокояваше никак. В продължение на много години се боях, че тези чести трусове могат да станат причина за нарушаване сплотеността в семейството, а именно тя е онова, на което се опира чувството за сигурност у всяко дете.

Много по-сериозни за мен бяха вторичните последици от наказанията на татко. Обикновено той повтаряше на масата небмислените ми детински грешки, и то пред чужди хора, при което аз, съвсем естествено, горях от притеснение. На всичкото отгоре ми даваха ясно да разбере, че съм наследил недостатъците на бащата на моя баща, че най-лошите му качества дремят у мен, но няма да минат и няколко години и те ще излязат на бял свят.

Сега, когато чета спомените на Джон Стюарт Мил за баща му, си мисля, че на пръв поглед човек не усеща нищо нередно в отношенията между двамата. Аз обаче чудесно разбирам какво се крие зад няколкото думи, с които той бегло отбелязва колко раздражителен е бил баща му. Сигурен съм, че дори избухванията му да са имали по-благоприличен вид от тези на баща ми, те едва ли са били по-

безобидни. Редица пасажи у Мил, достойни за перото на истински викторианец, ме карат да смятам, че и той е бил подложен на обучение, сходно с моето.

Наред с явните прилики образованието ни чувствително се различава. Заниманията на Мил са били насочени предимно към класиката, защото е живял в епоха, когато не е имало основа за позадълбочена подготовка по точните науки. Ето защо в по-ранна възраст от мен Мил е добил далеч по-широк поглед върху класиците; в замяна на това пък късно е започнал да се занимава с математика, а и баща му не е бил достатъчно авторитетен наставник по тези въпроси. Още младеж, татко е показвал явни математически способности, каквито започна да развива у мен от седемгодишната ми възраст. Нещо повече, още тогава аз задълбочено познавах цели клонове от биологията и физиката. Те, предполагам, надхвърляха компетентността на баща ми и сигурно са били далеч над равнището на педантично класифициращата естествена история, с която е разполагало момчето Мил по време на пешеходните си експедиции.

В едно отношение татко абсолютно прилича на Джеймс Мил: и двамата са страстни привърженици на пешеходството и обожават природата. По всичко личи обаче, че страстта да засажда и да наблюдава живота на растенията, така типична за баща ми, не е изгаряла стария Мил и момчето не е било тормозено като мен да работи в градината и на полето. И за сина на Мил, както и за мен, разходките с татко бяха не само източник на приятни преживявания сред природата, но и морален стимул, резултат от общуването с учени мъже и ярки личности.

Изглежда, в живота и на бащата, и на сина Мил основна роля са играли принципите на етиката. Те са шотландци, а всеки шотландец по рождение е философ и моралист. Същото важи и за всеки евреин. Изявата на тези качества обаче коренно се различава у импулсивните, родени по Средиземноморието и у родените по на север.

Двамата Мил се нареждат в редиците на най-изтъкнатите хуманисти в историята на човечеството. В своя живот и баща ми се е ръководил от дълбоко хуманни мотиви. И въпреки това корените на неговия хуманизъм сериозно се различават от този на Мил и сина му, така както Джереми Бентам се различава от Лев Толстой.

Загрижеността на Мил за човечеството е увлечение на интелектуалец, изпълнен с благородство и чувство за справедливост, на моменти суховато поради липса на емоционална връзка с угнетените. Хуманизмът на баща ми се коренеше в дълбокото съчувствие на Толстой към човека. С две думи, бащата и синът Мил бяха класицисти, споделящи някои от разбиранията на романтизма, докато баща ми, макар и възпитан в класически дух, бе романтик над романтиците.

Не мога да си представя баща ми или аз самият да се възторгнем, както двамата Мил, от ледения блясък на превода на Поуп на Омировите произведения. Най-силно вълнуваше баща ми, а и мен, поезията на Хайне с нейния стремеж към красивото и потреса от прозрението на поета за пълното несъответствие между действителност и идеал.

В основните насоки и подробностите на моя жизнен път има много общо с пътя на Мил. Очевидно учителите и на двамата ни в старанието си да ни предпазят от излишно самомнение са ни възпитали в излишна скромност, което понякога стигаше до системно подценяване. В душата и на двамата ни е царяла странна смесица от дълбока почит към бащите, а в същото време и негодувание срещу тях. Изявата обаче на конфликта баща — син в двата случая е много различна. И у двамата Мил се усеща явно желание да не се дава израз на каквото и да било чувство, а с баща ми и мен нещата съвсем не стояха така. От разказа на Мил проличава колко силно привързани са били те един към друг и как въпреки привидната студенина обичта никога не е изчезвала между тях.

Съмнявам се, че старият Мил е притежавал избухливостта или беса на татко, а също така не вярвам да е давал израз на човешките си слабости и копнежи, които понякога почти разменяха ролите на баща и син в моето семейство и правеха любовта ми към татко още по-голяма за това, че той до края си остана дете по душа. Почти навсякъде в книгата на Мил личи, че ясното съзнание за двойственото му отношение към собственото му образование е подкастрирано и оформено като дървета в градина от XVIII век.

Да отгатнем потискания конфликт между Джон Стюарт Мил и неговия баща ни помага до известна степен Самуел Бътлър. Самуел Бътлър, „дете-чудо“, макар да не е бил като всички надарени деца, е раснал под прекия надзор на властен баща и, както в повечето случаи,

резултатът е бил чувството на негодувание всеки път, когато се връщал към спомените от детството. Останал съм с впечатлението, че Самуел Бътлър, както и Ърнест Понтифекс от „Пътят на всяка плът“ е бил поне толкова строго под опекунство, колкото бе и моето, при това на човек далеч по-обикновен и лишен от съчувствието на моя баща. В противоречивите чувства, които е изпитвал към баща си, омразата има много по-голям дял от любовта, а уважението към него е било по-скоро уважение към по-силния. Не мога да отрека, че отношението ми към татко не беше лишено от враждебност. В него имаше и самозащита, и дори страх. Но винаги съм признавал изключителните му интелектуални способности, вродената му честност и зачитане на истината, а те правеха поносими честите мъчителни ситуации, които са били непоносими за сина на преподобния мистър Понтифекс.

Що се отнася до въздействието на външния свят, невзрачността на родителя Понтифекс положително е създавала условия за още по-силна съпротива у Ърнест, но пък го е предпазила от възможността светът да не го одобри, така както вълноломът предпазва корабите в пристанището. Преподобният мистър Понтифекс е изключителен единствено във всецялостната си преданост телом и духом на конвенционалността. А аз, както чудесно разбирах баща си, трябваше да плащам и моята, и неговата необикновеност. Моите и неговите чудачества ме изолираха от заобикалящите.

Религията или еквивалентните ѝ нравствени проблеми са онзи белег, който характеризира средно викторианската епоха. За баща ми, а и за мен, над всичко стоеше задълбоченият интелектуален интерес. Той беше филолог; и за него филологията беше по-скоро средство за изследване на историята, отколкото стремеж към титла за ученост или възможност за изчитане произведенията на велики писатели в оригинал. Макар в личността на баща ми винаги да е присъществувала силна морална ангажираност, която съществуваше и в онази посока на живота, към която той ме тласкаше, моят интерес към науката беше продиктуван по-скоро от желание да служа на истината, отколкото на човечеството. Влечението, което изпитвам и сега към хуманните задължения на учения, се дължи по-скоро на прекия ми сблъсък с нравствените проблеми, изпречващи се пред изследователя в наши дни, отколкото на някакво първоначално убеждение, че ученият е преди всичко филантроп.

Служенето на истината не е запазена територия само за етиката и се наложи като първостепенно морално задължение както за баща ми, така и за мен. В интервю, дадено години по-късно от татко пред Х. Брюс, той посвоему обясни тези неща. Легендата, че след като бил осъден, Галилей заявил: „И все пак тя се върти“, макар да подлежи на съмнение, е вярна, що се отнася до кодекса на учения. Баща ми бе убеден, че ученият не бива да изменя на интелектуалната си честност дори ако това заплашва живота му, така както войникът не бива да отстъпва в боя и лекарят е длъжен да помага на хората по време на чумна епидемия. И двамата смятахме, че това е задължение не само на човека като хомо сапиенс, но и именно защото е избрал за себе си пътя на истината.

Както вече споменах, баща ми беше по-скоро романтик, отколкото викториански класицист. Духовно той се родееше не само с Толстой и Достоевски, но и с немските либерали от 1848 година. В неговата справедливост и любов към истината имаше нещо от техния възвишен дух, тържество на прекрасните им пориви и опиянение от живота. В моите очи на момче в началото на жизнения си път това го правеше в много отношения благородна и възвишена личност, поет по душа сред хладните и потиснати хора от сухия и декадентски Бостън. Именно поради факта, че моят взискателен учител беше и мой кумир, безжалостно строгата дисциплина, при която вървеше подготовката ми, не ме превърна в най-обикновен намусен неудачник.

Баща ми ме обучаваше лично, но също така канеше една негова ученичка от Радклиф, мис Хелен Робертсън, няколко пъти седмично, за да преговаряме латински и да ми помага да се справям с немския. Нейното присъствие беше за мен истинско удоволствие, защото общувах и с друг човек от света на възрастните освен с моето семейство. От нея научавах легендите за Харвард и Радклиф; за сприхавостта на този професор и за способностите на онзи; за стария амбулантен търговец Джон Оринджмен^[2] и за каруцата, която студентите му дали, и как кръстили магарето, което я теглило, с името на Ан Радклиф; от нея научих за удивителната студентка Хелън Келър, която била сляпа и глуха, за посещението на принц Хенри от Прусия и за студентските приготовления по този повод. С две думи, макар да бях само осемгодишен, имах вече представа за живота.

Горе-долу по това време започнах да откривам, че не мога да тичам така добре, както другите деца. Моята тромавост се дължеше отчасти на вродена лоша мускулна координация, но преди всичко на слабото ми зрение. Не можех да уловя и нито една подхвърлена топка, а всъщност просто не я виждах. Няма съмнение, че моята физическа непохватност се засилваше и от факта, че твърде рано се научих да чета и отделях прекалено много време на това удоволствие.

Тромавият ми вид се съчетаваше и с нетипичния за едно дете речник, който бе резултат от четенето. Макар да се държах съвсем естествено и в говора ми да нямаше никаква преструвка, по-възрастните, особено онези, които не ме познаваха добре, смятаха, че съм недоразвит физически. Както ще посоча в следващата глава, между мен и много момчета на моите години царяха съвсем нормални отношения, и мисля, че аномалията не е правела никакво впечатление на връстниците ми. Ако момчетата и момичетата на моите години са смятали за нещо особено речника ми на голям човек, сигурен съм, че то е било под влияние на техните родители.

Когато станах осемгодишен, очите ми започнаха да ми създават неприятности, които силно ме разтревожиха. Родителите ми, разбира се, бяха забелязали късогледството ми много преди мен. Никое дете не усеща прогресивното влошаване на зрението си. За него собствената му способност да вижда е несравнима норма и ако усети недостатъци, то смята, че те са недостатъци за всички хора. И докато бързото прогресиране на болест на очите се забелязва лесно, постепенното отслабване на зрението не буди тревога, особено, както в случая с късогледите, това не пречи на четенето. Късогледото дете държи книгата по-близо до очите си и това е вече знак за по-образованите родители. Но самото дете не забелязва нищо, докато не му обърнат внимание и докато не му сложат подходящи очила.

Заведоха ме при нашия очен лекар доктор Хаскъл и той даде строги нареждания да не чета цели шест месеца и едва след това щеше да се вземе решение за моето четене. Татко продължи да ме занимава с математика — алгебра и геометрия — устно, продължиха и уроците ми по химия. Този период на слухово обучение за разлика от времето, през което четях сам, се оказа от най-полезните неща за мен, защото ме научи да решавам задачи наум и да мисля как да се изразявам на езиците, които изучавах. Години по-късно той даде своите плодове,

когато започнах да уча китайски, чиято сложна писменост създава много повече трудности на зрителната, отколкото на слуховата памет. Не мисля, че слуховото обучение разви чудесната ми памет, на която се радвам и до днес, но съм убеден, че то ми помогна да я открия и ми даде възможност да я използвам.

В края на шестмесечния период лекарите не забелязаха в късогледите ми очи първоначалните тревожни симптоми и отново ми разрешиха да чета. По всичко личи, че не са сбъркали в диагнозата си, защото въпреки нарастващото късогледство, пердето и операциите на двете лещи и до днес продължавам да виждам добре и нямам основание да смятам, че в бъдеще нещо ще се промени.

В автобиографията на Мил срещнах пасаж, който много ми напомни за моето детство. Мил отбелязва, че наученото преподавал после на по-младите си братя и сестри. Констанс също ме уверява, че много патила от моите старания да я „образовам“. За разлика от Мил никой не ме бе натоварил с подобна задача. И въпреки всичко примерът на едно всекидневие, в което учителят е този, който буди най-силно уважение у детето и го кара да смята, че зрелият и отговорен човек може да бъде само учител. Неизбежно е след толкова интензивно обучение момче като мене да не влезе в ролята на учител. С течение на времето това желание се преодолява, но красноречиво говори за определена черта в характера.

През следващите няколко години, без особена трудност, но с непрестанно и жестоко потискане на самочувствието ми, татко ръководеше обучението ми по алгебра, геометрия, тригонометрия и аналитична геометрия (по учебника на Уентуърд) и по латински и немски. Усещах, че за разлика от другите ми учители татко говореше с авторитета на учен.

[1] Джон Стелинг Кингсли (1854–1929) — изтъкнат американски естествовик. ↑

[2] Оранжевист, член на ирландската ултрапротестантска партия. — Б.пр. ↑

VI

ЗАБАВЛЕНИЯТА НА ВУНДЕРКИНДА

Предната глава беше посветена на първите години на моя път като „дете-чудо“. През този период от живота ми наред с труда вървеше и играта. Бяха ме записали да посещавам спортната площадка, построена край училището. Показвахме членската си карта и ни пускаха вътре. На наше разположение имаше учител по физкултура, пързалки и редица гимнастически съоръжения, на които играехме. Голяма част от времето прекарвах в разговори с полицаия, охраняващ квартала. Казваше се Мъррей и обичаше да ме стряска с измислици за неговите бдения.

Имах много приятели, с които се бях запознал в училището Пийбоди и с които продължавах да играя и след като татко ме отписа оттам. Един от тях беше Рей Рокуд. Той по-късно замина за Уест Пойнт и почина преди много години като офицер от армията. Имаше две лели, чиито занимания взаимно се изключваха. Едната бе благотворителка, а другата съблюдаваше за правото на собственост над някои патентовани лекарства.

Уолтър Мънроу беше син на машинист при Бостънската въжена линия, а Уин Уилърд син на дърводелец. Бащата на друг мой приятел по-късно стана кмет на Кеймбридж. Братята Кинг, деца на преподавател в Харвард, бяха родени техници и имаха малък действащ парен локомотив, който беше моя мечта. В младежкия клуб, където също ме бяха записали, такива локомотиви се раздаваха като награда за участие в разни състезания, но и без да се състезаваш, можеше да си купиш на по-ниска цена. Родителите ми купуваха много играчки от клуба, но никога не се увлякоха дотам, че да ми купят локомотив.

По онова време вестниците непрекъснато съобщаваха за репресиите, на които турците подлагаха арменците. Трудно ми е да кажа как ние, момчетата, стигнахме до заключението, че това дълбоко ни засяга, защото фактически знаехме много малко за Турция, а още

по-малко за арменците. Един ден с братята Кинг решихме да избягаме и да заминем да се бием на страната на угнетените. Как татко надуши следите ни, не знаей, но само след половин час, на половината път между Харвард Скуеър и Сентръл Скуеър той настигна пред една витрина на Масачузетс Авеню три смутени момчета. Братята Кинг остави на милостта на семейството им, а моето единствено наказание беше унищожителният присмех, на който ме подложиха. Трябваше да минат много години, докато мама и татко престанеха да ме задяват по този повод, но и до ден-днешен споменът за тези шеги ми причинява болка.

Повече от приятелите ми в игрите напреднаха в живота. Един от тях, известен с лошия си и зъл характер, в момента е голям магнат в индустрията. Друг пък, който се прочу на времето с това, че преследва някакво дете с томахава по улиците, ни разочарова и вместо прословут престъпник стана дребен джебчия.

Това беше време на всевъзможни битки, като се започне от боя със снежни топки и се свърши със сериозните сражения между момчешките банди, които се срещаха на улицата при Ейвън Хил и се замеряха с камъни. Скоро обаче родителите ни сложиха край на тези побоища. При едно сражение със снежни топки ретината на окото на силно късогледо момче се отлепи и то изгуби зрение с това око.

Аз също бях късоглед и вероятно нещастният случай с момчето стана причина да ми забранят да участвувам в снежните битки и другите сражения. Впрочем от мен никога нямаше да стане добър побойник, защото всеки изблик на по-силни чувства така ме сковаваше от страх, че не можех да отроня нито дума, камо ли да ударя някого.

Независимо от всичко вземах дейно участие в игрите на връстниците си. Помагах да се издигат снежни укрепления и снежни затвори, в които държахме пленниците и в какъвто веднъж се самозазидах. Обичах да скачам отзад на товарните шейни по покритите с жълтеникава лапавица улици на Кеймбридж. Катерех се през оградите заедно с всички, но на слизане винаги си съсипвах дрехите. Опитвах се да карам детски кънки, но глезените ми бяха слаби и никога не можех да се пързаям самостоятелно. Спусках се по стръмната Ейвън Стрийт, но след поредния неуспех се мъчех да убедя някого от по-големите и по-умелите да ме повози на своята кормилачка. Пролетно време събирах дребни камъчета или чертаех с

тебешир дама по тротоарите. Ходех и до северната част на Кеймбридж, за да си купувам от книжарниците картички със смешни любовни послания или с поздравления за Коледа, според сезона, евтини бонбони и разни други дреболии — удоволствия на детството.

Обичах много да си играя с миниатюрни моторчета. По едно време мечтаех сам да си измайсторя подобно моторче по упътванията от някаква книга, която ми бяха подарили за Коледа. Книгата обаче беше написана за момче, което разполага с малка машинна работилница, пък и дори да я имах, нито тогава, нито по-късно щях да стана достатъчно сръчен, за да я използвам.

От играчките си помня рупора, калейдоскопа, магическия фенер, комплекта увеличителни стъкла и простия микроскоп. Магическият фенер имаше и няколко диапозитива със смешни картинки, които за момчетата от моето време бяха това, което са сега за децата филмите на Уолт Дисней. С него организирахме представление в детската стая и вземахме за вход по една карфица.

Беше време, когато правехме опити да „печелим“ и по някоя и друга пара за собствените си нужди. Татко притежаваше сбирка от фотографии на образци на гръцкото изкуство. Не знам защо, бях решил, че след като са ми предоставени и са станали моя собственост, следователно мога да ги продавам. Голям зор видях да ги събера обратно, след като родителите ми разбраха за моята находчивост.

Коледата на 1901 година беше изпитание за мен. На седем години за първи път открих, че Дядо Мраз е измислен от възрастните. По това време аз вече четях научни книги. Родителите ми очевидно решили, че за дете, което чете такива книги, няма да е трудно да се откаже от някаква сантиментална измислица. Те обаче бяха пропуснали един много важен факт — фрагментарността на детския свят. Дори това, което се намира само на няколко преки, за дете, което не скита далеч от дома си, е територия, в която всяка фантазия е разрешена. Силата на детските измислици често е толкова голяма, че дори детето да е проникнало в закономерния свят на науката, въображението му продължава да създава фантастични образи, независимо че опитът му би трябвало да ги отрича. Онова, което се отнася до физическата карта, е валидно и за картата на идеите. То все още е нямало възможност да провери по-задълбочено няколкото основни понятия, до които е стигнало по пътя на личния си опит.

Там, където детето няма опит, всичко може да е вярно. Онова, което за възрастните е противоречие, за него е празнота, която може да се запълни по няколко начина — в зависимост от искреността на родителите. Разрушаването на мита за Дядо Мраз разкрива истината, че искреността на родителите му има някакви граници. Оттук нататък то вече няма да приема за абсолютно вярно всичко, което те твърдят, докато не го провери само със собствените си, несъвършени още преценки и критерии.

През пролетта на същата година семейството ни се увеличи. Роди се сестра ми Бърта и появата ѝ на бял свят едва не коства живота на майка ни. Нашият съсед, доктор Тейлър, се грижеше за нея. Той беше възрастен мъж с посивяла брада, а двамата му сина бяха мои приятели в игрите. Както при раждането на Констанс, и сега акушерка беше Роуз Дъфи. Процесът раждане силно тревожеше моето въображение, имах странната идея, че ако вземеш кукла, да кажем, направена от шише за лекарства, и ѝ побаяш с подходяща магия, ще се получи истинско бебе.

Моята наивност на пръв поглед е необяснима, като се имат предвид научните знания, които бях натрупал до това време. В периода между шестата и деветата си година четях много неща, свързани с оплождането на животните изобщо, и особено на гръбначните. Знаех за отделянето на яйцеклетката и сперматозоидите, за сливането на мъжките и женските клетки. Имах доста ясна представа за ембриологията и гаструлацията на някои безгръбначни. Известно ми беше, че всички тези неща имат нещо общо с възпроизвеждането на човека, но въпросите, отправени към родителите ми, не бяха твърде окуражавани и схващах, че в процеса на моето мислене някъде нещо липсва. Теоретично бях добре осведомен за явлението пол у растенията и животните, но в емоционално отношение то ме вълнуваше — нещо съвсем естествено за малко дете, а дотолкова, доколкото ме засягаше, по-скоро ме объркваше и плашеше.

При раждането на Бърта положението у дома особено се усложни, защото точно тогава двамата с Констанс се разболяхме от дребна шарка. Не мога да си представя как са успели мама и татко да се грижат и за трима ни.

Тогаваше именно родителите ми решиха да видят как ще се развивам в средата на деца, които посещаваха училище. Записаха ме в

унитарно неделно училище въпреки моето несъгласие. Аз пък си го изкарвах на пастора с продължителни философски дебати. Той отговаряше за училището и се казваше доктор Самюел Макорд Кротерс — прекрасен есеист и литератор, от дълго време близък приятел на семейството ни.

Неделното училище разполагаше с добра библиотека и там открих две книги, които ми направиха особено силно впечатление. Едната беше „Кралят на златния пръстен“ от Ръскин. Години по-късно, когато прочетох „Съвременни художници“ от същия автор, познах същото умение за преобразяване на планински пейзаж и онова дълбоко етично отношение към читателя, което бях срещнал и в книгата му за деца. Втората книга беше английска версия на френския разказ от седемдесетте години на миналия век „Приключенията на младия естествоизпитател в Мексико“. Препрочитайки я съвсем наскоро, можах да възобновя богатата картина, която тя на времето ми разкри за тучните тропически гори в Мексиканските низини.

В неделното училище подготвихме новогодишно представление и аз трябваше да участвам с една малка роля. Гримът и костюмът така ужасно ме притесниха, че и до ден-днешен тая отвращение към любителските представления.

Същото лято прекарахме във вила във Фоксбъро и двамата с братовчедка ми Олга с наслада и на един дъх изчетохме историята на Хърбърт Уелс „Първият човек на Луната“, която „Космополитън Магазин“ публикува в няколко поредни броя. Въпреки че по онова време не можех да схвана напълно социалния смисъл на книгата, бях потресен и ужасен от крехката фигура на Великия Лунар. Горедолу по същото време прочетох „Тайнственият остров“ от Жул Верн. Тези две книги ме въведоха в научната фантастика. В продължение на много години си останах почитател на Жул Верн и отиването ми до библиотеката, за да потърся друга книга от него, беше може би много по-голямо удоволствие от онова, което изпитват съвременните деца от киното.

Между другото ще отбележа, че далеч не съм очарован от съвременната научна фантастика. Този жанр твърде скоро след създаването си се шаблонизира и отдавна предоставя широки възможности пред автора, решил да следва свое виждане. Опитвал съм се на времето да опиша в художествен вид факти за науката, но тези

мои творби нямат нищо общо с изискванията на научната фантастика. Съществуват автори фантасти, които са позволили на склонността си към белетристиката да вземе надмощие над мярката за фактите и са се оставили да бъдат използвани като проводници на замислите на различни шарлатани. Самата оригиналност на научната фантастика според мен беше превърната в клише. Изкуството на съвременните фантасти съвсем не може да се сравни с вдъхновението и размаха, с които Жул Верн възприема обществената среда на Дюма за своите герои, или искреността, която правеше социалистическите дискусии на Уелс увлекателни, пленяващи.

Независимо от годишното време татко винаги се занимаваше усилено с литературна работа и за мен винаги бе голямо забавление да следя етапите, през които минава книгата, докато бъде отпечатана. Първата му авторска книга беше „История на литературата на езика идиш“. Бил съм твърде малък, за да имам каквото и да е било спомен от събитието, но затова пък добре помня отпечатването на двутомната „Антология на руската литература“ под негова редакция, където повечето от половината откъси бяха преведени на английски от баща ми. Последва договор с издателската къща „Дейна Естис енд Сънс“ за превод на събраните съчинения на Толстой. Сумата за превода на двадесет и четирите тома беше дори за онези времена нищожна, а да не говорим, че днес би изглеждала направо смешно малка. Цялата работа баща ми завърши за две години. В този почти непосилен труд му помагаше мис Харпър, извънредно способна секретарка, пратена от издателството. Отношенията на татко с издателите му не бяха твърде гладки и, струва ми се, в крайна сметка неговото недоверие към тях се оказа оправдано.

Скоро научих, че ръкописът първо се превръща в дългите „чаршафи“ на първата коректура, после — в страниците на втората и третата коректура. Усвоих основните коректорски знаци и техниката за коригиране. Разбрах, че корекциите на автора върху шпалта са скъпи, върху страницата костват безбожно много, а поправки върху платката са практически невъзможни. Често обичах да си играя на преводач и коректор с черновите на татко.

Въпреки че със семейството на мама се бях срещал, преди да се преместим на Ейвън Стрийт, спомените ми за тях са едва от този период. Майката на мама и две от сестрите ѝ я бяха последвали в

Бостън. По времето, когато се роди Бърта, баба ми бе наела мебелиран апартамент в Кеймбридж на Шепърд Стрийт. Още помня героичната решителност, с която възрастната жена се бе заела веднъж да ме изкъпе, при което се показва доста безразлична към грозящата ме опасност от задушаване и към лютенето на сапуна в очите ми.

Моите родители обвиняваха семейството на майка ми, че се е опитало да разруши брака им, след което е започнала една от онези семейни вражди, които не стихват и със смъртта на подбудителите им.

Дядо ми Кан съм видял само веднъж, но зная как е изглеждал от една негова снимка — строг мъж с дълга сива брада. Той отдавна се бе разделил с баба ми и живееше в някакъв старчески дом в Балтимор. Помня, че години по-късно ми изпрати златен часовник за рождения ден. Той почина през 1915 година.

През пролетта на 1903 година ние с татко дълго търсихме къде да прекараме лятото. Обиколихме наред всички градчета и ферми на юг от Бостън и стигнахме дори до крайбрежието, до Кохасет, но все не можехме да намерим къща, която да задоволи изискванията ни. Разпитвахме всички таткови приятели от околността. Най-накрая се отправихме по̀ на север и там попаднахме на къщата, наречена Олд Мил Фарм, край градчето Харвард. Прекарахме там цялото лято, запознавахме се с околностите и стигнахме до решението, че следващата ваканция ще ни завари отново тук, ще ремонтираме и подновим фермата и ще я подготвим за простия живот на професора, който в същото време е и фермер-любител.

Не ми е известно каква е връзката между града Харвард и Харвардския университет, но дори да има такава, тя е твърде далечна. Градчето Харвард е влязло в историята на щата Масачузетс с една от първите построени в щата воденици. Макар тя да не влизаше в границите на стопанството, което ние в крайна сметка купихме, воденичният бент бе в непосредствена близост с нашата ограда, тъй като изкуственото ѝ водохранилище неколккратно е било разширявано и стената се издигаше точно пред къщата. Оттам идваше и името на фермата — Олд Мил Фарм^[1].

Мисля, че имаше няколко причини татко да купи фермата и по-късно да реши да живее през цялата година там. На първо място бе неговата любов към природата и копнежът му да обработва земята. Другата (по моему — далеч по-маловажна) беше гордостта му, че е

станал собственик на земя. Едно обаче не подлежи на съмнение и то е, че за татко бе от изключително значение децата му да растат възможно по-дълго сред природата и вярвам, че проблемът за моето училище му се струваше по-лесно разрешим тук, отколкото в големия град, където имаше само две възможности — закостенялото държавно училище или пък твърде скъпото частно училище. Не мисля, че животът извън града особено допринасяше за неговата собствена литературна и научна дейност; всъщност за мен беше повече от ясно, че с това пренасяне татко правеше жертва, тъй като всекидневно трябваше да пътува между Ейър и Кеймбридж.

Когато за първи път видяхме Олд Мил Фарм през лятото на 1903 година, къщата, построена някъде през десетилетието преди Гражданската война, беше мрачна и непривлекателна. Едната стена, върху която се издигаше фронтон, бе свързана с голям хамбар посредством обичайната за всяка ферма поредица от дървени навеси и постройки. Срещу къщата се намираше вирът, който по онова време ми се струваше голям почти колкото езеро, а едва ли е бил по-широк от шейсет метра. В средата му имаше блатисто островче, а на десния бряг се зеленееше малка гора, където през ранно лято беряхме папрат. Край левия бряг се извисяваше бентът и оттам започваха два потока, които се стичаха през мочурлива ливада, минаваха под пътя и продължаваха до най-далечния ъгъл на фермата. До единия от тези потоци, точно под бента, се гушеше дървен навес с турбина; предишният собственик я бе използвал, за да дава енергия на някаква малка фабрика.

Земята между двата потока беше гъсто обрасла с растителност за радост на всяко дете. В потоците живееха жаби и костенурки. Моят мъничък фокстериер скоро разбра, че водните обитатели ме интересуват, и най-редовно ми носеше между зъбите си костенурки. Сред джунглата от бурени, покриващи подгизналата от влага земя, растяха редки и любопитни за едно дете цветя: слабонога, костенуркова уста, спирея. От каменния насип, издигнат за да поддържа пътя, се спущаха на кичури лозниците на диво грозде. Поляните бяха обсипани с бели, сини и жълти виолетки, дива перуника и метличина. На доста отдалечено от фермата пасище растяха два вида тинтява, розова и бяла спирея, а тук-там можеше да се види и някой самотен храст от вечнозелената родора.

Цветята бяха благодат за мен. Не по-малко се забавлявах обаче край върбите, опасващи вира, и край обрасъл с върбови филизи голям пън, стърчащ между тях. Той беше любимото ни място за игра. До него имаше купчина пясък, върху която опъвахме палатка от стари черги и дъски. Малко встрани под клоните на голям бор земята беше посипана с борови игли. Върху тях се излежавяхме или правехме огнища и си печяхме картофи. Купчината пясък бе останала част от подмит от дъждовете стар път, минавал на времето покрай къщата, преди да бъде построен новият път, по който според мъвата, е минал Лафайет по време на голямата си обиколка из Съединените щати, дошъл вече като гост на страната. От това място започваше пътека, която прекосяваше влажна елшова гора и стигаше до песъчливия бряг на малко езеро. Там двамата с Констънс сред попови лъжички, пиявици и дребни жаби пляскахме във водата и се гмуркахме, докато се научихме да плуваме достатъчно добре, за да ни разрешават да се къпем в морето. По-късно, като поотраснахме, любимото ни място за къпане беше езерото точно под бента, където големият поток се изливаше като водопад, и стъпних ли на върха на пръстите си, над водата се подаваше само носът ми.

На брега на езерото имаше лодка. С нея ходехме до стария, построен през XVII век бент, навътре до заливчето, образувало се в този край. С жълтите и бели водни лилии, с тръстиките, мехунките, костенурките и рибите, с всички скрити под водата обитатели, той винаги е бил едно от любимите ми места. Също и старият кокошарник, чиято телена мрежа е била опъната на върбови пръчки, а те пуснали корени и след време се превърнали в млади дръвчета, хамбарът и сеновалът, където се криехме и пързалихме, и скачахме до насита, задните порти на съседните ферми, където почуквахме за чаша студена вода или просто да си побъбрим със стопанката. Отучихме се да минаваме през главните входове и равно подстриганата пред тях трева; те водеха към забранените за нас гостни, които разтваряха вратите си предимно за сватби и погребения, с тръстиков орган, с тапицерии от конски косъм невъобразими мебели, със семейни снимки в рамки, с всички скъпи предмети на домакинството и с неизменния семеен албум.

Малко по-нататък, на около миля и половина, се намираще селото Шейкър. То беше особено занимателен обект. Там имаше протестантски манастир, където братята и сестрите от сектата,

обречени на вечно безбрачие, седяха от двете страни на пътеката в малката черквица, облечени в някакво подобие на традиционно-строгото квакерско облекло. Помня сестра Елизабет и сестра Ан, проявяващи светска кокетност в носенето на перуки под приличащите на кошници за въглища сламени бонета. Едната от тях неизменно стоеше зад щанда на малкия магазин в просторната и пуста главна сграда. Там продаваха сувенири и лекарства от билки, захаросани портокалови кори и големи захарни петлета, ароматизирани с мента. Тези лакомства се купуваха за смешно малко пари и родителите ни нямаха нищо против да ядем от тях, колкото ни душа иска.

Колонията трябва да е била създадена преди близо един век и всичко бе пропито с атмосфера на старинност и традиция, характерни много повече за Европа, отколкото за Америка. За една секта, обричаща послушниците си на безбрачие, винаги е много трудно да намира нови попълнения и макар членовете ѝ да осиновяваха деца с надеждата да ги възпитат в собствената си строга вяра, когато израстваха, все нещо ставаше и в крайна сметка те отхвърляха вярата на осиновителите си и поемаха свой път. Ето защо голямата обща работилница и двуетажният каменен хамбар бяха празни, полята пустееха, а откроилите се на фона на високите борови дървета къщи ставаха сиропиталища или пансиони. Гробището представляваше ивица от бурени и къпини, избуяли върху гробовете. Гниеха и дървените площадки пред домовете, които свенливостта на жителите на Шейкър изискваше да се издигат пред всеки дом, за да не се виждат глезените на дамите, когато се качват в каретите.

В продължение на няколко години ние двамата с Констънс бяхме във вечна разпра и за неопитните ми родители това беше истински ад. Казвам „неопитни“, защото те едва започваха да налучкват неизменните конфликти при израстването на брат и сестра. Едва сега, когато бях на осем, а Констънс на четири години, се очерта някаква надежда да станем приятели. Докато проучвахме тридесетакровата ферма, за първи път усетих, че и сестра ми е личност.

Въпреки очарованието на новия ми живот извън града прекъснатото приятелство с моите връстници беше твърде скъпа цена за мен. Вярно е, че в Ейър и в съседните ферми имаше деца, с които играех, но това ставаше рядко, защото къщата ни бе доста изолирана. Никога повече не можах да усетя богатството на приятелството, което

винаги ще свързвам с живота на Ейвън Стрийт. Известно ми е колко трудно е човек да преодолее негодите от продължителната самота и изолираност предвид финансовите затруднения на семейството тогава, но последствията бяха сериозни и дълготрайни. С преместването от Кеймбридж в Харвард аз прекъснах приятелствата от ранното си детство и въпреки че направих нови, никога вече нямаше да изпитам целостта и пълнотата на приятелското обкръжение от детските години.

[1] Фермата при старата воденица. — Б.пр. ↑

VII

ДЕТЕ СРЕД МЛАДЕЖИ

(ГИМНАЗИЯТА В ГР. ЕЙЪР, 1903–1906)

Татко имаше намерение да живеем в харвардската ни ферма, а той да пътува всеки ден до Кеймбридж. Както вече споменах, беше поел ангажимента да преведе на английски за две години двадесет и четирите тома със съчиненията на Толстой. Задачата значително се усложняваше от преподавателската му работа в университета Харвард, а имаше в добавка и грижи по фермата. Ето защо времето, което можеше да отдели за моето обучение, бе ограничено и той започна да търси училище, в което да ме запише. Въпреки всичко не искаше да се откаже от заниманията с мен, дори ако се налагаше да оставаме и нощем. По това време бях толкова напреднал, че не можех да имам полза от всяко обикновено училище и единственото приемливо разрешение беше да ме запише в някоя от гимназиите в околността, като ме оставят сам да определя кой клас ще отговаря на нивото ми. Ръководството на училището в Ейър нямаше нищо против този експеримент. Градчето Ейър беше много удобно за татко, защото се намираше на главната железопътна линия, водеща до Бостън. Рано всяка сутрин той пътуваше дотам, за да хване влака за Кеймбридж. Коня и колата си оставяше в обществен обор, където срещу заплащане се грижеха за тях до вечерта.

Деветгодишен, през есента на 1903 година постъпих в гимназията на Ейър като извънреден ученик. Въпроса, от кой клас да започна, оставихме да реши бъдещето. Съвсем скоро стана ясно, че по-голяма част от познанията ми удовлетворяват изискванията за третата година от гимназиалния курс. Ето защо след края на учебната година преминах в последния клас и завърших гимназия през 1906.

Умът и съвестта на училището по онова време бе мис Лора Лийвиг, която след петдесетгодишна служба съвсем наскоро се пенсионира. Тя бе внимателна, но строга, превъзходна познавачка на

класическите езици и с чудесен усет за латински, далеч превишаващ изискванията на обикновената гимназия. През първата година на престоя ми в училището с нея четях речите на Цезар и Цицерон, а през втората — поезията на Вергилий. Преподаваха ни алгебра и геометрия, но за мен, общо взето, това бе преговор. Учителите по английска литература и немски език не са оставили в съзнанието ми никакви следи. Вероятно са били от ония млади жени, които запълват с преподаване времето си между колежа и брака.

Макар при изпитването да разказвах уроците си толкова добре, колкото и останалите ученици от класа, и да превеждах от латински съвсем прилично, в общуването със съучениците си катастрофално изоставах. Откакто осемгодишен напуснах Пийбоди Скул в Кеймбридж, не бях ходил на училище, а и преди това не посещавах редовно. В гимназията в Ейър чиновете бяха прекалено високи за мен и юношите от моя клас ми се струваха, направо казано, възрастни мъже. Мис Лийвит се стараеше да облекчи смущението ми от непознатото място сред непознати лица и дори веднъж, някъде в първите месеци, в час, докато разказвах урока си, ме взе на коленете си. Този жест не предизвика нито смях, нито подигравка в класа, защото за всички мои съученици аз сигурно съм бил като един от по-малките им братя. А какво по-естествено за приятелски настроената към учениците учителка да вземе на коленете си някое от тези братчета, ако то дойде да разгледа училището.

Подобно отношение, разбира се, бе несъвместимо с училищната дисциплина. Не мина много време и аз се научих как трябва да се държа в училище. Разликата в годините между съучениците ми и мен продължаваше да ме предпазва от подигравките им. Това сигурно нямаше да е така, ако бях не със седем, а с четири години по-малък. Гледаха на мен по-скоро като на някакво странно дете, а не като на преждевременно развит юноша. За щастие в същата сграда учеха деца и от началния курс, повечето от които — по-малки братя на съучениците ми, и измежду единадесет-дванадесетгодишните от тях намирах приятели.

Ходенето на училище бе само едната страна на обучението ми, другата бе по-нататъшната ми работа с татко у дома. Наученото в училище едва ли много се различаваше от това, което бих научил, ако той бе единственият ми преподавател. Разказвах му уроците по всички

предмети. Той беше страшно зает с превода на Толстой и трудно можеше да насочи цялото си внимание върху мен дори когато ме изпитваше. Когато отивах в стаята му, аз сядах пред един човек, който или нахвърляше превода си на пишещата машина, или беше затрупан в безкрайните „чаршафи“ на първите коректури. Разказвах, без да знам дали изобщо ме слуша. Впрочем той ме чуваше само с половин ухо. Но и тази половина бе съвсем достатъчна, за да улови грешките ми, които никога не липсваха. Упреците, с които татко ме засипваше, когато бях осемгодишен, не се различаваха от отправените ми като гимназист. Доброто ми представяне се отбелязваше със съвсем механичното: „Добре“ или „Можеш да вървиш да играеш“, но в замяна на това неуспехите се наказваха: ако не с удари, то с епитети, които ми действуваха почти като удар.

Често пъти, след като татко ме освободеше, отивах да прекарам остатъка от деня с Франк Браун, син на местния търговец и племенник на мис Лийвит. Той стана мой приятел за цял живот. Живеехме само на две мили разстояние един от друг, ето защо никак не бе трудно да играя с него след училище или да отивам до тях в събота и неделя. Семейството му гледаше с добро око на нашето приятелство и аз ги приех като най-близки приятели.

Ние с Франк много обичахме да подкарваме нашата лодка от стария бент по течението на потока; направлявахме я с прът и тя се удряше ту в камъните, ту в плитчините, после минавахме под тъмен тунел от храсти, който след една-две мили ни отвеждаше до стар черен път към Харвард. Представяхме си всевъзможни неща, които можеха да се случат сред скрито горско блато. Мушкахме с пръчки застоялата вода и в захлас наблюдавахме как балончетата блатен газ се издигат и се пукат на повърхността. Ловяхме попови лъжички и жаби в басейна и се опитвахме да отглеждаме в къщи тези неподатливи на дресировка и неспособни да оценят усилията ни животинки.

При един опит да правим бомбички със задигнати от дрогерията на баща му химикали неволно обгорих дланта на Франк. Понякога пълнехме с вода помпи за гуми и залегнали на верандата, изчаквахме да мине някой от наскоро появилите се автомобили, за да го изпръскаме. Събирахме стари мукавени кутии и колела от файтони, нареждахме ги, прикрепвахме ги криво-ляво и си представяхме, че сме железничари. Обичахме да се качваме на тавана и там четяхме или

„Островът на съкровищата“, или „Черната красавица“, или пък събирахме всевъзможни електрочасти, за да си направим електрически звънец. Посъбрахме това-онова и решихме да измайсторим радиоапарат. С една дума, бяхме точно такива, каквито момчетата винаги са били и ще бъдат. Необикновеното място, което заемах сред учениците, поради разликата в годините не ме очароваше особено, но пък и не ме потискаше.

Всеки две седмици в училището се провеждаше състезание по ораторско изкуство, на което учениците рецитираха откъси от подготвен за целта сборник. През лятната ваканция реших да съчиня нещо като доклад, който да използвам в подобни случаи в бъдеще. Прочетох го през зимата на следната година, но не като редовен участник в състезанието. Заглавието на „труда“ ми бе „Теория на невежеството“ и представляваше изведено от мен философско доказателство за несъвършеността на всяко познание. Разбира се, докладът ми не подходеше нито за целта, нито на възрастта ми. Татко обаче го хареса и за награда ме заведе за няколко дена в колонията Грийнейкър, щата Ню Хампшър, сред мъглите на река Пискатака.

Олд Мил Фарм беше ферма в пълния смисъл на думата — с крави, коне и всичко каквото се полага. За стопанството се грижеха местен селянин и жена му. Моя лична собственост беше една коза и чудесният ми приятел, овчарското куче Рекс. Рекс живя у нас до 1911 година, когато родителите ми не можеха повече да понасят навика му да гони всички автомобили и решиха, че ще е по-добре да го отпратят от дома. Сигурно е било необходимо да го сторят, но мисълта, че това беше предателство към стар приятел, дълго време не ме напускаше. Козата ми подариха, за да тегли малка каручка, скована от управителя на стопанството. Каручката като играчка бе чудесно забавление, но като превозно средство бе изключително неудобна. Рекс и козата бяха във вечно неразбирателство. Рогата на козата и твърдата ѝ глава бяха достоен противник на зъбите на Рекс.

Най-трудният период през годината бе късната зима и ранната пролет. Селските пътища по онова време не бяха павирани и колелата на каруци и фиакри така ги издълбаваха, че когато замръзнаха, коловозите се превръщаха в непреодолими хребети. Един от нашите съседи, чийто дом се намираше на около половин миля от нашия, ме канеше през тези мъртви месеци да играем карти с него и жена му.

През тези сезони прекарвах и най-дълго в библиотеката на татко. Особено ме очароваше книгата на Айзак Тейлър за азбуката, която бях научил от кора до кора.

През лятото беше съвсем друго. Освен че можех да се отдам на плуване и гребане, редки и безсистемни занимания по ботаника и на походи за гъби с татко, играех с Хомър и Тейлър Роджърс, момчета приблизително на моите години, които живееха в съседна ферма. Веднъж за малко и тримата не се разхвърчахме на парчета при опитите ни да направим мотор с вътрешно горене от аерозолен флакон с отрова за мухи, а друг път едва не се убихме с ток, докато правехме опити с подарения ми от татко любителски радиоапарат, който аз така и не можах да използвам за нещо полезно.

Татко ме насърчаваше в опитите ми да поддържам собствена градина, макар да не бе очарован от постиженията ми в областта на градинарството. Реколтата от моя участък бе всичко на всичко чувал фасул, който успях да завлека във вагонетка от детски влак и да продам на мистър Донлън, бакалина в Ейър. Освен търговец, Донлън беше и представител на някаква параходна компания и близък приятел на баща ми, с когото винаги говореше на келтски. За да „бъде в крак“ с келтската реч на мистър Донлън, татко взе от Харвардската библиотека няколко книги с ирландски приказки. Вечер, когато си лягах, той ми ги превеждаше, а аз се удивявах на особените, гротескни приказки, толкова различни от приказките на Братя Грим, с които бях свикнал.

През пролетта на 1906 бях вече на единадесет години. Тогава се роди брат ми Фриц. От самото начало той бе крехко дете; по-късно ще стане дума и за неговото развитие и обучение. Сестра ми Бърта бе седем години по-малка от мен, но въпреки тази разлика неведнъж споделяше игрите и заниманията ми. Фриц се появи на бял свят, когато вече бях почти юноша, а по времето, когато той навлизаше в юношеството, аз бях младеж, зает със сериозни проблеми на бъдещето си и с търсене на своето място в света на идеите, ето защо никога не успяхме да станем истински приятели.

Както вече споменах, през втората година на обучението ми в гимназията в Ейър ме записаха в последния клас. Бях почти единадесетгодишен и всичко в мен бе бунт и отрицание. Беше ме завладяла безумната идея (която никога и с никого, дори с най-близките си приятели не споделих) да основа сред връстниците си

организация за борба с възрастните. После съвестта ми заговори и започнах да се питам дали пък, замисляйки такова нещо, не съм извършил престъпление, равносилно на предателство. Успокоих се с мисълта, че дори да е така, аз съм твърде млад, за да ме накажат за това.

През пролетта на същата учебна година заедно с няколко мои съученици и учители от време на време обядвахме навън сред нискостеблената гора от диви череша, която се зеленееше близо до училището. Земята бе покрита с анемонии и теменужки, а тук-там можеше да се види и разновидност на салепи. Топлото пролетно слънце струеше между клоните, покрити със съвсем млада зеленина, и зовеше към нов живот.

През тази последна година в гимназията се влюбих в едно момиче, което свиреше на пиано на училищните концерти. Беше около петнадесетгодишна, имаше лунички и беше дъщеря на железничар. Макар и безнадеждна, това беше истинска любов. Момичето бе доста развито за годините си. Аз бях единадесетгодишен, но както във всичко останало, дори и физически не приличах на съучениците си. Всеки, който се опитваше да определи възрастта ми, страшно се объркваше от смесицата от белези на осемгодишно дете и четиринадесетгодишен юноша. Тази детинска любов бе твърде комична за самия мен, каквато положително е била и за останалите, и аз се срамувах от нея. Опитах се да се покажа пред момичето по най-несполучливия за случая начин, като написах музикална пиеса, посветена на него — аз, най-немузикалното от всички деца. Като всички подобни опити за композиция, моята творба звучеше като последователно чукуване на черните клавиши.

От това приятелство не излезе дори прилична „любовна история“. Като изключим факта, че бях едно възрастно дете, бях твърде стреснат от новите и не съвсем понятни сили, напирани отвътре в мен. Все пак историята отбеляза края на моето детство. Колкото и да не исках да ставам възрастен, открих, че стремглаво вървя към зрелостта с нейните непознати задължения и възможности.

Детинската любов е преживяване, през което минава всяко нормално момче. Но след една-две години то открива, че при общуването с момичета на неговата възраст съвсем не се чувства неудобно и когато отиде в колежа, има вече напълно реалната надежда

истински да ухажва някое момиче, дори с перспективата за брак. Моята детинска любов дойде прекалено рано, но даже когато започнах двадесетте, не възприемах себе си като човек, зрял за женитба.

В гимназията в Ейър съществуваше обичай всеки ученик от завършващите към края на годината да организира вечеринка в дома си, на която да покани целия клас. Дори когато аз бях домакин и всичките ми съученици пристигнаха в Олд Мил Фарм, покатерени на наета от Шейкър брана, аз пак бях само свидетел на празника. Стоях в единия край на стаята край бюрото на татко и оттам наблюдавах танците, сякаш бяха ритуал, в който нямаше място за мен.

След поредицата от празници и след тържеството за връчване на дипломите прекарах лятото в Олд Мил Фарм с любимото ми списание „Сейнт Николас“ и приятелите от Ейър. От време на време посещавах Хомър и Тейлър Роджърс в тяхната ферма. Няколко пъти правих постъпки да бъда приет в „Лигата на приятелите“ на „Сейнт Николас“ в града — люлка на млади художници, поети и писатели, но на конкурсите успях да постигна само едно поощрение. Това лято трябваше да се задоволя с покупаеми развлечения. Намерих си прост фотоапарат марка „Брауни“, надявах се да си купя и въздушна пушка, но тъй като родителите ми не одобриха намерението ми, минах само с малък тапишник.

И до днес се чувствавам задължен на приятелите си от Ейър. Имах късмет да прекарам може би най-трудния момент от развитието на всяко дете, обграден от съчувствие и разбиране. В друго по-голямо училище трудно биха ме разбрали. Учителите, приятелите и по-възрастните ми съученици се съобразяваха с особеностите на характера ми и желанието ми понякога да оставам сам. С особена обич и топлина се отнасяше към мен мис Лийвит. Имах щастието да бъда свидетел на демократичното възпитание в най-добрия му вид в малкото градче Ейър, щата Нова Англия. Тук се подготвих и узрях да вляза в живота и в колежа.

Откакто завърших гимназия, макар и през дълги интервали от време, няколко пъти съм посещавал Ейър. Видях как с гръм и трясък градът от железопътен възел се превърна в място, където разквартируваха военни, и как повечето от релсите бяха вдигнати. Свидетел бях и на повторното набъбване на Ейър през Втората световна война и предполагам, че той отново ще се превърне в

относително незначителен град. И въпреки споменатите превратности, в живота на отделните семейства, поне в онези, които лично познавам, царят сплотеността и спокойствието. Живеят в провинцията, но със сигурност мога да кажа, че съвсем не са провинциалисти. Четат много във век, когато по начало малко се чете. Познават театъра добре, макар най-близкият театър да е отдалечен на тридесет и пет мили от градчето им. Откакто съм напуснал Ейър, в атмосфера на любов и зачитане отраснаха две поколения младежи. Струва ми се, че приятелите ми от този неголям индустриален град притежават устойчивост, лишена от снобизъм, която не е характерна за обикновения провинциален град, и че тяхната общност с чест устоява конкуренцията на най-издигнатите духовно малки селища в Европа. Когато се завръщам сред тях, от мен се очаква (и с пълно право) да заема в известен смисъл положението си на момче сред по-възрастните членове на семейството. Правя го с благодарност, защото това ми вдъхва увереност за съществуващи корени и сигурност, която за мен е безценна.

VIII

В КОЛЕЖ ПО КЪСИ ПАНТАЛОНИ

(СЕПТЕМВРИ 1906 — ЮНИ 1909)

След гимназията татко реши, че е най-добре да постъпя в Тъфтс Коледж, за да избягна риска от пренапрежението по време на тежките конкурсни изпити, както и сензационния шум, който можеше да се вдигне около постъпването на единадесетгодишно момче в Харвард. Тъфтс бе чудесен, не много голям колеж, който само поради близостта си с Харвард често оставаше в сянка в очите на обществото. А всъщност колежът се ползуваше с всички интелектуални преимущества, които предлагаше столицата Бостън. Можехме да се преместим да живеем близо до Тъфтс на Медфорд Хилсайд, откъдето татко щеше всеки ден да взима тролея до Харвард.

В Тъфтс ме приеха въз основа на дипломата ми и на успеха от няколко, предимно устни, елементарни изпита, на които се явих. В Хилсайд купихме една почти завършена къща от предприемача, който се грижеше за строежа и живееше в съседство, и се уговорихме да я довърши според нашите изисквания.

Напуснахме Олд Мил Фарм малко по-рано, за да наредим новия си дом и да се запознаем с колежа. Усърдно изчетох правилника му и както никога след това, знаех всичко за учебното заведение.

Опитах се да завържа приятелство с децата от околността. Бях чел някои неща за хипнозата и реших сам да я приложа. Но успях само да ядосам и уплаша родителите на децата. Обичах да играя с връстниците си, без обаче да имам много общи интереси с тях. В аптеката на ъгъла до нас работеше млад студент по медицина — интересен младеж, готов да разговаря с мен за всички научни книги, които четях, а изглежда, бе запознат и с повечето от трудовете на Хърбърт Спенсър^[1]. От много години насам за мен Спенсър е измежду най-отегчителните философи на XIX век, но по онова време високо го ценях.

С началото на учебните занятия започнаха и моите ангажименти. Дълбоко впечатление ми направиха възрастта и титлите на преподавателите и трудно мога да повярвам, че сега съм далеч по-възрастен, отколкото бяха повечето тогава. Съвсем не ми беше лесно да направя прехода от привилегировано положение на „по-специално дете“, на което се радвах в гимназията, към достойното уважение, което трябваше да засвидетелствувам към тези по-възрастни хора.

Започнах да изучавам старогръцки при забележителния професор Уейд. Той произхождаше от семейство, което отдавна живееше някъде в околностите на Тъфтс Коледж; като момче тайно се качил на товарен вагон по линията Бостън — Мейн, паднал и загубил единия си крак. Сигурно и преди е бил свенлив, но нещастieto го бе направило самотник; в същото време то не е попречило на любовта му към пътуванията, особено из Европа и Близкия изток. Имаше обичай да прекарва всяко лято в чужбина и, както изглежда, от Херкулесовите стълбове до Месопотамия нямаше реликва от античното минало, било статуя, било традиция, която той да не познаваше. С вярно поетично чувство той вникваше в творбите на гръцките класици и притежаваше дарбата да внушава и на другите своята любов към тях. Лекциите на Уейд бяха за мен истинско удоволствие. Баща ми също го обичаше и често го канеше у дома. Докато двамата разговаряха на най-различни теми, аз си играех на пода и ги слушах в захлас. Ако нещо бе в състояние да ме направи класицист, то това бяха именно тези разговори.

Не бях постигнал още зрелостта на обществен индивид, за да се справям успешно с обучението по английски. Нещо повече, дори самият механизъм на писането беше за мен сериозно препятствие, което трябваше да преодолявам. В старанието да избягвам всяка излишна дума, стилът ми ставаше неясен.

По математика бях твърде напреднал и особено през първата година нямаше курс по тази дисциплина, който да отговаряше на подготовката ми. Ето защо професор Рансъм настоя да изслушам курс лекции по теория на уравненията. Съвсем наскоро той се пенсионира след половинвековна преподавателска дейност в Тъфтс Коледж. По времето, когато се занимаваше с мен, той бе млад и съвсем естествено е сега вече да не е толкова млад, но през всичките тези години не забелязах голяма промяна в енергичната му, жива походка, във

вирнатата му брада, в ентузиазма и интересите му. Той беше фанатик, но не обичаше да привлича вниманието на хората върху себе си. Неговите лекции наистина бяха над възможностите ми, особено когато започнахме да разглеждаме теорията на Галоа. Благодарение на изключителните усилия на професор Рансъм успях да я усвоя, макар да се смяташе за една от най-трудните области в математиката. Докато бях в Тъфтс, никои други лекции по математика не ме затрудниха.

Немски език учех при професор Фей, известен като „Ленивия“ Фей, защото винаги закъсняваше за час. Той бе изключително културен мъж, със силно развит усет към френската и немската литература; при това бе и голям любител-планинар. Това, естествено, ми се струваше ужасно романтично. В часовете по немски разглеждахме някои по-леки белетристични произведения, но най-обичах четенето на стихотворения. Усилията на професор Фей далеч надхвърляха просто емоционалното четене (татко също рецитираше с чувство много немски стихотворения, които помнеше наизуст), или просто запаметяването, което за мое голямо удоволствие бе едно от задълженията ми в клас. В часовете по физика разказвахме предаденото, слушахме лекции и правехме опити. Нужно ми бе известно време, докато свикна с материята, за да мога да решавам задачите, но опитите ми доставяха истинска наслада. Почти същата радост изпитвах в лабораторията по химия, където през последната година овладявах органичната химия с вероятно най-големия разход на материали и прибори, какъвто някога е правен от студент в Тъфтс.

По времето, когато бях последен курс в Тъфтс, се сприятелих с Елиът Куинси Адамс, абсолвент в Масачузетския технологически институт и наш съсед. Той ме запозна с възможностите да се представят четиримерните фигури върху равнината или в тримерното пространство и с теорията на четиримерните правилни фигури. Веднъж с него се опитахме да направим воден електродвигател от стари консервни кутии.

Горе-долу по същото време имах още няколко извънучилищни приключения в областта на физиката и приборостроенето, по-специално в областта на електричеството. С един съсед от Медфорд въртяхме ръчно динамо, за да получим електричество, нужно ни за добиване на колоидно злато и колоидно сребро. Дали всъщност получихме тези вещества, не зная, но си мислехме, че сме успели.

Направихме опит да осъществим на дело две мои хрумвания в областта на физиката. Едното — да построим електромагнитен кохерер за радиопредаване, различен от електростатичния кохерер на Бранли. Той трябваше да използва способността на магнитното поле независимо от неговата посока, да сгъстява и по този начин да променя съпротивлението на смес от метални стърготини и графит. Понякога ни се струваше, че сме получили положителен резултат, но все не бяхме сигурни дали той се дължи на магнитното действие, или на нещо друго. Въпреки всичко идеята не бе лишена от смисъл и ако времето на тези средства не отлитна безвъзвратно с откриването на вакуумната тръба, с удоволствие бих се заел отново със същите опити.

Другият апарат, който се опитахме да пуснем в действие, бе електростатичен трансформатор. Основната идея в него бе, че енергията или зарядът на кондензатора се пренася като диелектрично натоварване. Целта бе чрез успоредно свързани електроди да се натовари с напрежение въртящ се стъклен диск или серия от дискове, които после да се разтоварят чрез последователно наредени електроди. Разликата между моя трансформатор и електромагнитния е, че първият работеше с прав ток и че дисковете трябваше да се въртят. Счупихме безброй стъклени парчета, докато се опитвахме да построим машината, но така и не можахме да я задействуваме както трябва. Без да знаем, идеята съществувала и преди нашия опит и отдавна била публикувана. Нещо подобно видях преди две години в лабораторията на инженерния факултет при университета в Мексико. Там апаратът действуваше много добре. Две последователни стъпала на машината увеличаваха потенциала с няколко хиляди.

Безжичният телеграф отдавна ме интересуваше. При редки случаи дори успях да ударя няколко точки и тирета на някой кодов сигнал на безжичния телеграфен апарат, който се намираще на бюрото ми. Но не научих азбуката, нито се проявих като конструктор на радиопредаватели.

В социално отношение зависех много повече от връстниците си, отколкото от младежите, с които учех. Когато постъпих в колежа, бях единадесетгодишно дете, при това с къси панталони. Животът ми ярко се разделяше между всекидневието на студента и игрите на детето.

Аз не бях смесица от дете и мъж, а истинско дете, когато ставаше дума за игра, и почти пълноценен мъж, когато ставаше дума за наука.

И приятелите, с които играех, и състудентите ми усещаха това. Децата ме приемаха сред тях като равен, макар че сигурно за тях съм бил ненапълно понятен, докато състудентите ми ми разрешаваха да вземам участие в техните забавления само при условие, че не съм твърде шумен и досаден. Искрено тъгувах за чудесните дни в Кеймбридж, където множеството от приятели ме караше да се чувствавам богат.

Докато учех в Гъфтс, лятната ваканция прекарвах в Олд Мил Фарм и продължавах да поддържам приятелството си с децата от Ейър, а от време на време тук се отбиваше по някой от състудентите ми. Всички лета си приличаха с неизменното бране на гъби, заниманията по ботаника, екскурзиите и плуването в езерцето. Тъй като бях започнал да възмъжавам, все по-често ме оставяха да присъствам на разговорите на възрастните, когато у дома пристигаха гости.

През учебната година направих опит да възобновя приятелството си с децата от Ейвън Стрийт. За съжаление усилията ми останаха без резултат и накрая ги прекратих. Медфорд Хилсайд беше твърде далеч от Кеймбридж, за да мога да посещавам приятелите си там в друго време освен в края на седмицата. Нещо повече, отдръпването ми от Ейвън Стрийт ме направи по-взискателен и ревнив. А приятелите ми от Ейвън Стрийт се развиваха в разни посоки. Вярно е, че братята Кинг показваха подчертан интерес към науката, но дори след като по-късно започнахме отново често да се срещаме и прекарваме много време в лабораторията им на приземния етаж, аз почти не виждах останалите познати момчета в Кеймбридж.

Вече говорих за вкуса си към научната литература. Що се отнася до художествените книги, които четях, аз бях всеяден. Свободно ползувах хранилищата на няколко библиотеки и голяма част от свободното си време прекарвах в детската стая на Бостънската градска библиотека.

Както вече казах, много обичах романите на Жул Верн и от време на време ги редувах с тези на Купър и Майн Рид. По-късно, когато трябваше да проявявам по-голямо благоразумие и можех да си наложя по-сериозна „литературна диета“, в репертоара си включих Юго и Дюма. Дюма беше авторът, с когото най-трудно се разделях и с часове прекарвах, забравил света около себе си, погълнат от приключенията на Д'Артанян или Граф Монте Кристо.

Естествено, прочетох и много от детските книги в градските библиотеки, останали от по-старите поколения. Луиза Алкот ми харесваше, но тъй като бях надут млад сноб, смятах, че книгите ѝ подхождат повече за момичета. Хорацио Алджър по моему съчетаваше привидно благоразумие и повърхностна нравственост с невежество, което прави книгите му глупави. Веднъж дори си позволих да изчета серия от романи за по десет цента единият, но и те ми се видяха твърде слаби. Измежду американските писатели, които пишеха за момчета, най-много обичах Дж. Траубридж, макар сега неговите разкази за хлапетата от Ню Ингленд и възвишенията на щата Ню Йорк да не могат да ми направят такова впечатление, каквото ми правеха в ония години. От друга страна, продължавам да съм убеден, че трите му книги за Гражданската война „Пещерата на Къджо“, „Барабанчикът“ и „Тримата скаути“ са най-доброто, което човек може да прочете от „военните“ книги за деца.

От будките за вестници си купувах английското списание „Странд Магазин“, което дълго време се радваше на голяма популярност в Съединените щати. В него прочетох някои от историите за Шерлок Холмс, няколко превъзходни датски приказки от Ивлин Незбит и чудесните детективски разкази от А. Мейсън. Списваше се много по-добре от повечето американски издания по онова време и чрез него се запознах с редица нови автори, възстанових в паметта си голяма част от особената мрачна атмосфера на Лондон.

Дори през зимата не се заседях много в къщи. Пътят, който минаваше покрай водохранилището на Тъфтс Коледж, се превръщаше в чудесна пързалка. Радвах се на освежаващия остър зимен въздух, изпълващ дробовете ми, докато с удоволствие придружавах приятеля си, който сутрин разнасяше вестници. Изпитвах особен трепет, препускайки от сграда до сграда из незастроените райони на Коледж Хил дори в силния сковаващ студ.

Като съдеше по свободата, с която употребявах някои философски термини, татко реши, че философията е моето истинско интелектуално поприще, и не пропусна да го насърчи. Ето как през втората година от престоя ми в колежа се стигна до присъствието ми в няколкото курса по философия и психология при професор Къшман. Във философията обаче той беше любител.

Спиноза и Лайбниц бяха двамата философи с особено силно влияние върху мен. Твърде разнородният материал, с който ни запознах в курса по философия и психология, изглеждаше беден в сравнение с онова, което четях извън него и особено в сравнение с великите трудове на Уилям Джеймс^[2], които поглъщах жадно не само като литературно угощение, но и като сериозно четиво. Разбрах, че Джеймс е един от идолите на татко; не мина много време и аз го посетих в дома му. Не мога да си спомня ясно тази визита, но в паметта ми е останало впечатлението за извънредно приятен, възрастен мъж с брада, който се отнесе съчувствено към смущението ми и по-късно ме покани да слушам лекциите му по прагматизъм. Аз, разбира се, ги посещавах и бях много щастлив, когато професорът подари на татко екземпляр от книгата, в която бяха събрани тези лекции. По-късно разбрах, че всъщност книгата била за мен, но нито татко, нито Джеймс искали да повдигат прекомерно самочувствието ми, като получа лично подаръка.

Не мисля, че Джеймс е най-добър при тълкуването на прагматизма. В по-конкретната материя на психологията личи проникновение във всеки параграф, но чистата логика никога не е била негова истинска сила. В интелектуалната история на Америка е прието да се смята, че докато Хенри Джеймс пише романи със стил на философ, неговият брат Уилям Джеймс пише философия като белетрист. При Уилям Джеймс стилът на писателя доминира над този на философа в много по-висока степен, отколкото ни се струва на пръв поглед, защото по моему дарбата му да пресъздава конкретното е неколккратно по-голяма от способността да го организира в неоспорима, логична форма.

Също през втората година на следването ми в Тъфтс открих, че биологичният музей и биологичната лаборатория са страшно привлекателни места. Човекът, който отговаряше за вивариума и беше същевременно пазач, ми стана голям приятел. Тези „редници“ на науката, без които никоя лаборатория не може да просъществува, са често пъти обаятелни личности и особено силно въздействуват на въображението на младежи с амбиции да навлязат в света на науката. Реших да опитам да поработя малко в областта на биологията. През пролетта бях ходил с професор Ламберт и група студенти на няколко биологични походи до водопадите Мидлсекс и на още някои места, бях

гледал как събират жабешки хайвер, морски водорасли и всякакви други интересни за биологията творения на природата.

Отдавна бях показал интерес към тази наука и баща ми искаше да разбере дали си заслужава да се посветя на биологията за в бъдеще. Двамата с него предприехме пътуване с влак до Удс Хоул, където професор Паркър от биологическия факултет в Харвард ми разреши да се опитам да направя дисекция на малка акула. Всичко, което помня бе, че дисекцията не мина особено блестящо и че след няколко дена на масата, на която работех, се появи съобщение: „Забранено кълцането на риба тук“.

През последната година в колежа реших да направя още един, този път по-сериозен опит с биологията. Намерих курс лекции по сравнителна анатомия на гръбначните от Кингсли. Между другото Кингсли именно е авторът на онази „Естествена история“, която ми направи толкова силно впечатление, когато бях осемгодишен. Той беше дребен, подвижен мъж, приличаше на птица — най-вдъхновеният учен, когото съм познавал в годините, преди да завърша колежа. Във всекидневната си учебна работа не срещях трудности, защото винаги съм имал чувство за ред, но при дисекциите работех много прибързано и несръчно. Кингсли забеляза това и се погрижи да имам достатъчно работа; предостави ми много черепи, на влечуги, земноводни и бозайници за изследване, за да провери ще съумея ли да разкрия тайната на тяхното сходство. Но аз работех прекалено бързо и разхвърляно. Много време прекарвах в библиотеката на лабораторията и четях книги като Бейтсъновата „Изследване на отклоненията на видовете“.

... Във влечението на съвременните студенти към биологията може би има нещо болезнено. Естественото им любопитство вероятно е примесено с интерес към болезненото и отблъскващото. Аз самият изпитах тази смесица от чувства. И те започнаха от миговете, когато като дете в научните книги и приказките прескачах някои пасажки, към които, сякаш тайно от самия себе си по-късно се връщах с трепетно удоволствие. Хуманитарните трактати против дисекциите и проповядващи вегетарианството, затрупали бюрото у дома, още повече засилваха моето объркване. Не бяха рядкост случаите, когато се чувствах страшно раздвоен.

Най-сериозен пример за объркването ми е кратък епизод през последната година в Тъфтс. Неколцина колеги имахме обичаи да правим дисекции на котка, използвайки познанията си за човешката анатомия. Заниманието беше полезно, защото, макар анатомията на човека и котката да са извънредно близки, те не са напълно еднакви и разликите именно ни амбицираха и ни караха да си отваряме по-добре очите. Сега някои от тези анализи на човешката анатомия съдържат интересни наблюдения, свързани с лигатурата на артериите и други кръвоносни съдове, които могат да се пришият, за да се възстанови кръвообращението. Двама или трима проявявахме особен интерес към този проблем. По-големите момчета безсъмнено бяха по-зрели от мен, но ще трябва да си призная, че инициатор на цялата история бях аз. Използвайки благодушието на пазача на лабораторията получихме едно морско свинче и лигирахме една от бедрените артерии. Не мога да си спомня дали използвахме упойка, или не, но ми се струва, че дадохме на животното да глътне малко етер. Извършихме операцията нескопосано, тъй като не бяхме отделили както трябва артерията от съответната вена и съответния нерв, и животното умря. Когато научи за неуспеха ни, професор Кингсли много се ядоса; вивисекцията беше без съмнение криминална и можеше да доведе до отнемането на много важни за лабораторията привилегии. Макар че не ме наказаха, чувствувах се унижен и сериозно разстроен. Разбрах съвсем ясно, че мотивите за някои мои постъпки невинаги издържат пред съда на собствената ми съвест. Опитах се да забравя случката, което естествено, я запечата още по-трайно в съзнанието ми. Чувството на вина, което изпитвах по повод на тази случка, ме измъчваше дълго.

Въпреки подчертания ми интерес към биологията получих диплома за математик. Всяка година в колежа бях учил математика, предимно под ръководството на декана Рен, чийто поглед върху материята, в сравнение с този на професор Рансъм, който ми преподаваше в първи курс, бе по-скоро на инженер. Лекциите по висша математика и диференциални уравнения ми се виждаха твърде лесни и ги обсъждах често с татко, а той беше добре ориентиран в елементарната математика, преподавана в колежите. Защото установената в самото начало практика да разказвам на баща ми преподаденото, не се измени ни най-малко не само що се отнася до лекциите по математика, но и по другите предмети. В това отношение

баща ми остана мой пълен господар и през цялото време при всяка допуснатата грешка ме заливаше с обичайния си поток от обиди.

През пролетта на 1909 година завърших академичния курс на обучение за три години. Това само на пръв поглед изглежда голям успех, защото аз жертвувах много от развлеченията, на които се радваха другите момчета. Само едно дете може да посвети цялото си време на непрекъснато учение.

Реших следващата година да специализирам зоология в Харвард. Това бе моето решение, но татко не пожела да ми съдействува за осъществяването му. Имаше намерение да ме запише в медицинския факултет, но професор Уолтър Канън сериозно го бе посъветвал да не прави това, уверявайки го, че моята младост там ще бъде още по-неуместна, отколкото където и да било другаде.

Тъй като не бях вече в Тъфтс, татко сериозно се замисли да се премести в Кеймбридж. Това означаваше купуване или строеж на нова къща. Посъветван от архитекти, негови колеги от Харвард, той купи два парцела на ъгъла на Хюбърт Парк и Спаркс Стрийт, на единия от които се издигаше величествена сграда, символ на растящото благосъстояние на семейството. Тази покупка наложи сложни финансови операции, свързани с ликвидирането на къщите Медфорд Хилсайд и Олд Мил Фарм в Харвард. Твърдението, че тези операции са проява на изключително прозрение и далновидност, се приемаше като израз на преданост към семейството. Вторият парцел щеше да бъде продаден веднага щом се появеше купувач, но никакъв купувач не се появи. Къщата с двата парцела заедно бе продадена — петнадесет години по-късно.

Така или иначе, не прекарвахме вече лятото в Олд Мил Фарм. Върнахме се в Харвард през първата половина на същото лято, но се настанихме в друга стара и порутена къща, която се оказа неподходяща за здравето на всички нас. Изоставихме я преди края на ваканцията и се настанихме в пансион в Уинтроп, откъдето татко можеше да следи завършването на новата ни къща. Благодарение на любезността на две жени от библиотеката в Харвард намерихме съвсем приемлив пансион. До започването на учебната година в Харвард имаше още време и аз или посещавах библиотеката в Уинтроп, или ходех в Бостън да разглеждам музеите, да ида на кино или в Ревъри Бийч, където бяха инсталирани всевъзможни механични забавления.

По онова време всички бяхме развълнувани от покоряването на Северния полюс, когато от Кук и Пиъри пристигаха противоречиви съобщения. Помня колко привлекателен беше образът на Кук, обрисуван във вестниците, и колко неоправдани надежди залагахме на него. Карикатурите Мът и Джеф на Бът Фишер току-що бяха се появили и се отнасяха главно за трагичното проучване на полюсите. Така както ги рисуваха, Мът и Джеф надали са имали по-малко от тридесет години, а като си помисли човек колко пъргави си останаха до седемдесетгодишната си възраст.

Същото това лято в главата ми се въртеше идеята, че ембрионът на гръбначните съответствува на мешест полип, където торбичките, от които се образуват ръцете, са станали миотомии. Нервният пояс опасващ устата, ми се струваше, че съответствува на главния и на гръбначния мозък, а долната част на централната мозъчна кухина е станала храносмилателна тръба. Спомням си, че използвах микроскопа на лекаря в Ейър, за да изследвам няколко предметни стъкла, които мой приятел от Удс Хоул ми бе изпратил. Сетне засипах фондацията Карнеги с молби да ми разрешат да работя върху проблема. От цялата работа, разбира се, нищо не излезе.

[1] Английски философ и социолог (1820–1903), виден представител на позитивизма. — Б.пр. ↑

[2] Американски психолог и философ (1842–1910) най-виден представител на прагматизма. — Б.пр. ↑

IX

НИТО ДЕТЕ, НИТО ЮНОША

До завършването изобщо нямах представа какво са ми коствали трите години в Тъфтс. Бях много изтощен, но не бях в състояние да променя вече режима, с който бях свикнал, ето защо не можех и да си почина.

Същото лято не израснах физически. При всяко, дори и най-малко нараняване мястото забираше и температурата ми непрекъснато бе леко повишена. Психическото ми състояние съответствуваше на физическото. Усещането, че постепенно ме напуска закрилата на детството и навлизам в света на отговорностите, беше желано от мен. Изтекоха дните до завършването ми и изправен пред неизвестността на бъдещето, не знаех с какво да се захвана.

По време на тържествената церемония по случай края на учебната година получих за кратко удовлетворение от постигнатото, но след този щастлив миг изникна неизбежният въпрос: какво да предприема в бъдеще и на какъв успех мога да се надявам?

На първия въпрос отчасти отговаряше решението ми да започна специализация в Харвардския университет. Към втория, за бъдещия ми успех се прибави известна горчилка. Макар че завърших cum laude^[1] не бях приет за член на клуба Phi Beta Карра^[2]. Дадох ми да разбере, че основната причина, поради която не получих отличието, бе съмнението, че в бъдеще „детето-чудо“ може да не оправдае оказаната му чест. За първи път съвсем ясно осъзнах, че някои хора ме смятат за отклонение от нормалното, а освен това започнах да подозирам, че други дебнат моя провал.

Петнадесет години по-късно, когато най-после ме удостоиха с честта да бъда приет там, където при завършването ми ми бяха отказали, вече бях оставил следа в света на науката. Приемането ми във Phi Beta Карра приличаше на залагане на кон чак след края на състезанието. Ако го бяха направили в онези дни, то щеше да бъде

знак на доверие към мен, което щеше да ми даде сили. Защото дълбоко в душата ми значителното самочувствие беше във вечна борба с неувереността.

Имал съм твърде неясна представа за почетните институции. Основният проблем е в това, че отличията раздавани от тях (както и университетските степени), са производни. Те не издирват млади хора, заслужаващи признание, а раздават почетните си звания на базата на предишни заслуги. По този начин цяла пирамида от отличия очаква веднъж отличените, и обратно, такива които зад гърба си имат доказани постижения, но по една или друга причина не са получили каквато и да било награда, биват подценявани, наместо да им се даде заслужено признание.

Нека не забравяме и нравствената страна. Болезнено остро предусещах какъв мост ми предстоеше да премина, преди да си извоювам признание. Тайно негодувах към поредицата от награди, с които удостояваха по-възрастните от мен и до които нямах достъп; имах чувството, че те са непосредствена пречка за моя напредък и подронват вратата ми в собствените сили. Ето защо, когато по-късно започнаха да ме засипват с признания, никога не ме напусна неприятното чувство, че ги получавам по силата на същата инерция, поради която ме пренебрегвах, когато бях съвсем млад. По този начин отхвърлянето ми на времето от Phi Beta Карра укрепи духа ми за посетнешното ми поведение, благодарение на което се отказах от мястото в Националната академия на науките и разубеждавах всички свои приятели, стареещи се да ми издействуват подобни признания. Невинаги съм бил последователен в това направление, защото има случаи, когато на отказа от почест се гледа не като на отстояване на собствената независимост, а като на неуважение към цял интелектуален кръг, който съзнателно или не, търси подкрепа на своето име. Ето защо в продължение на четиридесет години, та и до днес отношението ми към академичните и останалите почести е неизменно — старая се да ги избягвам.

Така дипломирането ми в Тъфтс ме накара да осъзная едно от най-важните неща, които всяко „дете-чудо“ трябва да знае: то е нежелано от обществото. Връстниците му не го отблъскват. Всички деца често се карат и докато не стигнат възрастта, когато вече могат да отговарят за действията си, между тях царят взаимоотношения,

диктувани единствено от естествения подбор. Но тъй като необикновеното дете усеща, че възрастните наоколо се отнасят с недоверие към него, то започва да се страхува от пренасянето на това недоверие и у връстниците му.

Сред хората, и то не само в Съединените щати, е широко разпространено мнението, че преждевременно развитото дете рано изразходва по-голямата част от определения му жизнен интелектуален потенциал и е обречено на скорошен провал, последван от посредственост до края на живота му при условие, че не завърши своя път в психиатричната клиника или в редиците на безработните.

Личният ми опит ме води до убеждението, че „детето-чудо“ е изключително несигурно в себе си и подценява възможностите си. Всяко дете, докато изгражда своята емоционална увереност, вярва в стойностите на средата, която го заобикаля, и започва своя път не като революционер, а като идеален консерватор. Иска да вярва, че всички възрастни, от които зависи съществуването и развитието му в света, в който живее, са добри и мъдри и когато открие, че това не е така, то се изправя пред необходимостта да остане самотно и да си създаде своя собствена преценка за един свят, в който то вече няма пълно доверие. „Детето-чудо“ споделя всички мъчителни преживявания на другите деца, но към тях се прибавят и терзанията, че принадлежи както към света на възрастните, така и към света на децата край него. Ето защо в живота на вундеркинда има периоди, когато гъстотата на конфликтите е много по-голяма, отколкото в живота на връстниците му. В такива моменти картината съвсем не е приятна.

В ранното си детство не съзнавах, че съм необикнено дете. Едва когато постъпих в гимназията, започнах да разбирам, че не съм като другите, а в колежа се наложи да видя нещата в истинската им светлина. Едно от най-неприятните последствия беше навалицата от репортьори, които ме преследваха, за да продават впоследствие фактите от моята биография по един ред за пени. Скоро опознах жалостивия тон, с който превиващият се репортьор започва да ти досажда с неизменните думи: „Ако не получа това интервю, ще загубя местото си“. Най-накрая разбрах, че единственото разрешение е да избягвам всякакви срещи с журналисти и щом видех, да се задава някой от тях, чевръсто криволичех между зданията и игрищата на колежа, докато той се опитваше да ме догони, а после се измъквах по

тесните улици зад Харвард Скуеър, за да не дам възможност на приятеля му да снима.

Повечето от статиите излизаха в неделните приложения на вестниците. Принадлежаха към онзи вид литература, отдавна върнала се в нечистия канал, който я е създал. В началото детинското ми желание да ми се обръща внимание беше поласкано, но и родителите ми, и аз самият, го отдадохме на нездрав нарцизъм^[3], какъвто всъщност и беше. Наистина не е много приятно да се видиш увенчан с десетдневно безсмъртие между съобщение за двуглаво теле и клюкарски разказ за любовните похождения на граф Х и застаряващата вече съпруга на милионера У.

Всъщност сериозните статии ми причиняваха най-голяма вреда. Изисканите и ласкателни излияния на Адингтън Брюс дадоха повод на татко да развие гласно своите не твърде ласкателни за мен теории за образованието ми, а в случайно попаднал ми брой на списание „Семинар по педагогика“ прочетох цял трактат за моята нетактичност и необщителност.

Боя се, че понякога татко се поддаваше на изкушението да дава интервюта за моето обучение на хитреците, които ме проследяваха. В изказванията си той подчертаваше, че всъщност съм бил дете със средни възможности, което е имало шанса да получи прекрасно образование. Предполагам, с това целеше да ме предпази от излишно високо самомнение и че в поне половината от онова, което заявяваше, бе наистина убеден. Въпреки всичко цялата тази история ме караше да се чувствам много по-неуверен в способностите си, отколкото можеха да ме направят упреците на баща ми. С две думи, чувствавах се ужасно зле.

Освен пряката вреда, която ми нанасяха тези статии, те още повече засилиха атмосферата на изолация около мен.

Крайт на кариерата ми в колежа ме накара да си дам ясна сметка за моето място в света наоколо. И тъй като бях извънредно изтощен, тази оценка доби твърде мрачен тон. За първи път наистина осъзнах съществуването на смъртта. Броях изминалите четиринадесетте и половина години, пресмятах вероятната продължителност на живота, който ми оставаше, и размишлявах какво можех да очаквам от бъдещето. Не пропусках да сметна годините на всеки литературен герой, за когото четях, и колко му оставаше да живее, или възрастта на

известните писатели, исках да зная на колко години са били, когато са писали книгите си и колко години са живели след това.

Мисълта за смъртта не ме напускаше и повлия върху отношението ми към родителите ми и към техните родители и за известно време направи живота ми непоносим.

Страхът от смъртта живееше в мен паралелно и даже се подсилваше от страха от греха. Моето приключение с вивисекцията ме накара да си дам ясна сметка за съществуващата у мен склонност към жестокост и удоволствие от нея, които можеха да се фокусират в болка и страдание. Годишите, прекарани в колежа, съвпаднаха напълно с прехода ми от момче в млад и неопитен мъж. От съзнаването на възможностите, които възмъжаването разкриваше пред мен, без да притежавам необходимия опит и житейска мъдрост, за да ги направлявам, изпитвах панически страх и понякога търсех изход в завинаги затворената вече врата на детството. Всеки най-елементарен опит за самооценка при преминаването от детството към зрелостта ми се струваше или греховен, или изпълнен с възможности за прегрешение. Тях не можех да обсъждам свободно с нито един от родителите си. Баща ми щеше да се отнесе, общо взето съчувствено, но без желание да навлиза в подробностите и беше малко вероятно да отговори на почти нечленоразделните ми опити да облека в слова въпросите, които ме измъчват, с охота да ме изслуша и да открие какво наистина ме тревожи. От друга страна, майка ми пък съчетаваше буквалното възприемане на всяко, дори и най-елементарно изискване на пуританизма с несъкрушимото нежелание да приеме, че някое от децата ѝ може да стори нещо, противоречащо на кодекса на пуританите.

С други думи, въпросите чийто отговор живо ме вълнуваше, бяха посрещани не толкова с обвиняваща враждебност, колкото с категоричната невъзможност да се коментират, поради което бях оставен насаме с проблемите си. Те са бreme, специфично само за „детето-чудо“; подобни тревоги стоят за разрешаване пред повечето съзряващи младежи с тази разлика, че преждевременно развитото дете има да се справя и с още ред други.

Ако някое от моите деца или внуци бъде обезпокоено по подобен начин, бих го завел при психоаналитик не защото съм убеден, че лечението ще има успех, но поне с надеждата, че там детето ще

срещне някакво разбиране и ще усети известно облекчение. През 1909 година обаче в Америка нямаше психоаналитици; а дори някой подързък последовател на Фройд да се бе появил, той е бил рядък случай. Не беше още традиция да се търси помощта на лекари-психоаналитици, а и хонорарите им едва ли биха били според кесията на един преподавател в колеж. Нещо повече, и двадесет години по-късно за родителите ми би било богохулство или признание за безпомощност, ако дори само в мислите си допуснеш, че някой от семейството ти има нужда от такова лечение.

Всички тези разсъждения са тълкуване постфактум. А тогава проблемът беше как да се освободя от терзанията на излизането от детската възраст, от чувството за вина, почти неразривно свързано с възмъжаването на всеки младеж. Като много други младежи се движех в някакъв тъмен тунел, от който не само не виждах изход, но дори не се и надявах, че ще открия такъв. От този лабиринт се измъкнах малко преди да навърша деветнадесет години, след като постъпих в университета в Кеймбридж. Депресията ми от лятото на 1909 година не изчезна изведнъж, а отзвуча постепенно.

Взаимоотношенията с баща ми претърпяваха някаква промяна, която аз само смътно долавях. В колежа Тъфтс отчасти се отърсих от силния му авторитет, защото опитвах „крилата“ си в област, в която той не беше в състояние да ме ръководи, и можех да се надявам, че ще го надмина. Разбира се, той беше доволен от постиженията ми в математиката, макар че разгърна пред мен поле, в по-късното разработване на което му беше трудно да се намесва и да нарушава независимостта ми. Изучаването на математиката ми върна увереността, че съм силен в трудна за овладяване област, и с това ме привлече най-силно. По онова време способностите ми на математик бяха за мен меч, с който можех да атакувам дверите на успеха. Подобно разбиране не е нито нравствено, нито добро, но е оправдано и вярно.

Още от времето, когато постъпих в Тъфтс, баща ми започна да ми разказва за работата си като филолог. Част от проблемите, които го занимаваха, бяха свързани с ранната история на циганите, с някои от спорните въпроси във филологията, например произхода на италианската дума *andare* и на френската дума *aller*; с култа към Преизподнята и неговото влияние през Средновековието в Европа; с

арабското влияние върху европейските езици. Голяма част от изследователската му работа бе посветена на взаимоотношенията между установените вече групи езици: индоевропейските и семитските и дравидските и т.н. по-нататък неговите сравнителни езикови изследвания се разпростряха и върху езиците на Америка и африканското влияние върху тях.

При всички изследвания баща ми съчетаваше рядка осведоменост в областта на лингвистиката и изключителен филолого-исторически усет с напълно съвременното недоверие към чисто формалната сравнителна фонетика, в полза на историческото и емпирично разглеждане на проблемите, което преобладава в работата на съвременните филолози. Татко беше голям почитател на Йесперсен^[4] и на неговите трудове; и не се съмнявам, че когато дойде време да се направи обективно и справедливо изследване на източниците на съвременните тенденции в езикознанието, името на баща ми ще се нареди до името на Йесперсен сред големите имена в тази наука.

И въпреки че интуицията на татко бе подкрепена от почти нечовешко трудолюбие в четенето и изследователската работа, тя действуваше значително по-бързо от формалните процеси на логиката му. За него филологията беше дедуктивен процес, една величава кръстословица; но боя се, той често пъти изоставяше писането, преди да е завършил и една четвърт от работата. Знаеше какви трябва да бъдат написаните слова, но изпитваше известно недоверие към способностите на своите читатели и не виждаше смисъл да се впуска в подробности. Аз обаче съм сигурен, че той просто не вярваше в силите си да изпира работата докрай.

Татко беше пристъпил към филологията с пълноценна подготовка на езиковед, но без покровителството на някой от големите авторитети в тази област. Той обичаше популярността и признанието, но беше самотник. Авторитетите от чужбина гледаха на него като на самозванец и поради самия факт, че беше изключително надарен, той ставаше опасен за тях и те го държаха настрана. В Славянския факултет на Харвард почти всички се допитваха до татко, но той не се числеше към никоя група. С голямата си лична популярност той будеше недоверие, както зубрачът е недоверчив към гения. Всички знаем немския афоризъм, който се приписва на Людвиг Бьорн: когато

Питагор открил теоремата за правоъгълния триъгълник, той принесъл в жертва сто вола; оттогава, щом се разбули някоя истина, всички волове треперят.

При изброените обстоятелства — отшелник сред големия град — какъвто беше баща ми — нищо чудно, че той се обръщаше към мен като към интелигентен слушател и поддръжник. Работата му сериозно ме интересуваше, но невинаги татко успяваше да ме убеди във всички подробности на своите аргументи. Когато показвах съмнението си по някой въпрос, татко се възмущаваше. Той смяташе, че е предателство от моя страна да поставям под съмнение и най-незначителната му дума. Разбира се, аз нямах никакво право да давам мнение по повечето от проблемите, които той поставяше, а и малкото което можех да кажа, беше в рамките на твърде ограничените ми познания в тази материя; от друга страна, татко за нищо на света не желаше да приеме едно „да“ там, където липсваше истинско одобрение. Трябваше да съм наясно с факта, че в повечето случаи за него аз бях просто манекен, заместващ научната аудитория в диалог, който баща ми водеше със собствените си съмнения. Въпреки протестите, че не съм запознат достатъчно с материята, за която той говори, за да дам смислен отговор, татко често настояваше веднага да кажа какво мисля по даден въпрос. В подобни случаи бях изправен пред дилемата или да излъжа, че съм съгласен, или макар и неохотно, да възразя: аз избирах възражението! Но татко винаги усещаше моята неискреност и ме обвиняваше в липса на интерес. Това не беше честно и аз го знаех, както знаех и че той ме предизвиква към подобни дискусии, тласкан единствено от вътрешна необходимост, и че не е щастлив.

[1] *Cum laude* — с похвала (лат.), Фраза, използвана при връчване на дипломите на завършилите колеж, в знак, че студентът е показал отлични качества. — Б.пр. ↑

[2] Phi Beta Карра — от началните букви на гр. думи; *philosophia bion kybernetes* (философия на ръководството на живота).

Phi Beta Карра е название на почетен клуб в САЩ, който набира своите членове измежду завършилите колеж с отличие. Членството в клуба е привилегия. — Б.пр. ↑

[3] Състояние на влюбеност в себе си. — Б.пр. ↑

[4] Ото Йеспersen (1860–1943). Изтъкнат датски филолог, професор по английска литература в Копенхаген. ↑

Х

В ТЪРСЕНЕ НА ИСТИНСКОТО ПРИЗВАНИЕ

(ХАРВАРД, 1909–1910)

През есента на 1909 година ректорът на Харвардския университет Елиът се оттегли от поста си и бе заместен от Лорън Лоуъл. Пристигнах в Уинтроп да наблюдавам церемонията и имах възможност да се насладя на академичното великолепие при връчване на няколко почетни звания, отвън, пред Юнивърсити Хол.

Както повечето присъстващи, така и аз не съзнавахме в този миг, че напускането на Елиът съвпада с отлитането на епохата на големите дела и настъпването на ерата на дребните начинания. Елиът може би бе наследил ограниченията на характера, типични за пуритана от Нова Англия, но той притежаваше светогледа на истински учен и гражданин на света. А Лоуъл посвети усилията си на един Харвард, който трябваше да стане запазена територия на управляващата класа.

Скоро „господството“ на Лоуъл се почувствува в подобряване материалното благосъстояние на преподавателите във факултета и баща ми бе измежду онези, които имаха основание да са благодарни на ректора. Но благодарността не остана непомрачена. Ако ректорът направи професорите богати, то бе, защото искаше да ги съюзи с богатите. Искаше те да отбягват компанията на обикновения човек и да подбират приятели измежду хората на големия бизнес и едрата индустрия.

Първоначално родителите ми не усетиха острието на бръснача, скрит в рога на изобилието, изсипал се над факултета. Години по-късно, когато дойде време татко да се оттегли от преподаването, той получи писмо от ректора, със заповеднически тон, удивително напомнящ писмата, които даваме на прислужничката, когато не сме доволни от нея.

Ректорът Лоуъл, до този момент образец на добродетелта, изведнъж се превърна в очите на мама и татко в чудовище на несправедливостта. А той не бе нито образец, нито чудовище, просто съвсем обикновен, само че обигран в етикецията, човек, който е лоялен единствено към своята класа и към почти нищо повече.

В първите дни на ректорството му често посещавах твърде скованите, официални приеми, които даваше за студенти у дома си на Куинси Стрийт. Докато крепяхме чашите с чай на коленете си, търпеливо изслушвахме спомените на мисис Лоуъл за страшния студ, сковал преди много години Бостънското пристанище. Ректорът, обикновено *obiter dicta*^[1] започваше с въпросите на държавното управление и администрация и не пропускаше да насочи разговора към любимата си тема, че макар правителството да трябва да прибегва до помощта на експерти, те трябва да бъдат изслушвани, но не и допускани до предната линия. Превъзнасяше аматьорите в политиката, които имат добра преценка за нещата, без да са обременени със специализирани познания.

Семестърът в Харвард започна няколко дни преди да се преместим в новата къща в Кеймбридж. Бях близо петнадесетгодишен и исках да направя опит да защита дисертация по биология.

Първите спомени от работата ми в Харвард са свързани със събиране на пиявици от малкото езеро в резервата Фреш Понд, необходими за упражненията по хистология. Заниманията ми по хистология започнаха хаотично и завършиха с неуспех. Не притежавах нито сръчност, за да боравя с деликатните тъкани, нито чувство за ред, изключително необходимо за изпълнение на всяка сложна операция. Чупех стъкла, бърках реда на разрезите и никога не следвах строгата последователност: убиване, фиксиране, багрене, намокряне и разделяне на отделните части, която всеки добър хистолог трябва да владее.

Моята неловкост и неумение бяха резултат от няколко фактора. Вероятно на първо място бе вродената несръчност на движенията ми, но тя не беше всичко; сериозна причина бяха и очите, макар зрението ми да бе коригирано с подходящи очила и по онова време да се уморявах рядко, за късогледия човек има едно неудобство, което трудно се забелязва от страничен наблюдател. Ловкостта на мускулите не е въпрос нито само на анатомията, нито само на зрението. Тя е

цялостен процес, който започва с очите, минава през моторната дейност и завършва с проверка пак от очите на онова, което мускулът е извършил.

За всяко момче, което носи очила с голям диоптър, и най-малкото разместване на рамките върху носа му води до чувствителна промяна на ъгъла, под който наблюдава предметите. Визуалната и мускулната позиция трябва непрекъснато да се пренагласяват и е абсолютно невъзможно да се постигне пълен синхрон между двете. Ето как в резултат се стига до незабележима на пръв поглед, но съществена неумелост.

Причината за моята несръчност бе по-скоро психическа, отколкото анатомична. Все още не бях намерил своето място сред заобикалящата ме среда и често пъти действах прибързано, несъзнавайки последствията от действията ми. Например, вместо да си взема часовник, непрекъснато питах останалите момчета колко е часът, докато най-накрая те ми дадоха един. Подобни необмислени постъпки са лесно обясними, ако човек може да си представи, че макар родителите ми да упражняваха благороден надзор над моите разходи, съвсем не бях свикнал да разпределям парите, които ми се отпускаха всяка седмица.

Пред мен стоеше проблемът да се преборя с още един свой недостатък — нетърпеливостта. Тя до голяма степен се дължеше на бързата ми мисъл, съчетана с мудни движения. Виждах резултата много преди да мина през всички етапи и действия, които трябваше да ме доведат до него. А при всяка научна работа, изискваща педантични, внимателни и точни действия, които при това трябва да бъдат регистрирани писмено или графично, нетърпението е голям недостатък. Доколко сериозен е той, не можех да знам, преди да съм го изпитал на собствения си гръб. Насочих се към биологията не защото смятах, че ще се справя с нея, а защото исках да се занимавам с биология.

Неизбежно бе близките ми да започнат да ме убеждават, че не бива да продължавам изучаването на зоология и останалите области на човешкото познание, където експериментът и наблюдението са от голямо значение. Независимо от това впоследствие заедно с физиолози и други учени, по-добри експериментатори от мен, стигнахме до

изводи, които се оказаха значителен принос в съвременната физиология.

Има много начини да бъдеш учен. Всяка наука се основава на наблюдение и експеримент и е неоспорима истина, че човек трябва да познава основните методи и степени на наблюдение и да натрупа опит, ако иска да постигне някакъв успех. Но за да наблюдаваш добре, не е наложително да гледаш със собствените си очи, а за да си добър експериментатор — да правиш опити със собствените си ръце. Наблюдението и експериментът са процеси, много по-сложни от простото събиране на факти. Фактите трябва да се систематизират в логична структура, а начините по които са събрани, да очертават сериозно изследване на природни явления.

Без съмнение идеалният учен може да формулира проблема и да извърши изследването му. Не са малко обаче онези, които провеждат съвършено изследването, макар често пъти да не им достига проникателност за обобщението: в науката има много повече добри ръце, отколкото добри мозъци, които да ръководят тези ръце. Ето защо, въпреки че несръчният и небрежен учен не е онзи, който извършва по-голямата част от изследователската работа, за него съществува поле за действие в областта на всяка наука при условие, че той разбира и тълкува фактите правилно.

Не е кой знае колко трудно да различиш подходящия за научна работа човек, в чието призвание няма съмнение. Добър е онзи преподавател, който може да разграничи призвания за лабораторна работа, умеещ чудесно да приложи замислите на другите, от иначе несръчния, но с богат интелект човек, който ражда идеите, ръководещи опита. Като студент в Харвард, преподавателите ми не се замислиха над възможността, независимо от всички мои сериозни грешки, да направя някакъв принос в биологията. Единствено покойният професор Текстър правеше изключение. Преминах неговия курс по криптограмна ботаника. В своите лекции той сложно и в детайл описваше анатомията и филогенезата на гъби, мъхове, папрати и техните сродни растения. Съвсем естествено, студентите трябваше да водят подробни бележки, да преписват диаграмите, които професорът чертаеше на дъската. Лабораторната работа се състоеше в проучване и рисуване на живи растения и разрези на криптогамните тъкани. Моята работа в лабораторията бе от ужасна по-ужасна и въпреки всичко на

изпита получих оценка „В+“ без да съм записал нито ред. Воденето на записки е изкуството на студента, което лично аз никога не овладях. Смятам, че е невъзможно да записваш подробно и в същото време внимателно да следиш мисълта на говорещия. Студентът трябва да избере едно от двете, а всяко има своите предимства. Ако, какъвто бе моят случай, не го бива нито в очите, нито в ръцете, записките му не само че няма да са пълни, но ще бъдат и почти неразгадаеми — от двата стола ще падне на земята. Ако студентът избере да води записки, макар и бегли, той вече намалява възможността да възприема в необходимата последователност аргументите и в края на курса се оказва, че са му останали само купчина листове с драскулки. При условие, че има добра като моята памет, много по-правилно е да се откаже да записва и да се помъчи да систематизира в ума си мислите на лектора.

Обучението ми в курса по сравнителна анатомия премина като нещо средно между курса по хистология и този по ботаника. Рисувах отвратително, но чудесно вниквах във фактите. И тук, както при Кингсли, работех припряно, наместо да изпипвам нещата. Припряността не ме напусна през целия ми живот. И нищо чудно. Твърде бързо стигах до основните идеи, а ми липсваше сръчност. Винаги ми е било страшно трудно да синхронизирам движенията на ръцете с хода на мислите си.

Физическото ми състояние започна полека-лека да укрепва в гимнастическия салон. Записах се в група по пластика, където обичайните упражнения се редуваха с леки фолклорни танци. Опитах се да се включа във втория отбор по баскетбол, който играеше мачовете си в приземния етаж на спортната зала, но очилата са несъвместими с подобен спорт, а без очила бях абсолютно безполезен.

1909 година в известен смисъл бе *annus mirabilis*^[2] за Харвард. През същата година бяхме приети за студенти пет „деца-чудо“. Това бяха Уилям Дж. Сайдис, А. А. Бърл, Седрик Уинг Хотън и аз. Роджър Сешънс, музикантът, постъпи четиринадесетгодишен в Харвард през следващата година. Аз бях първа година студент в университета, близо петнадесетгодишен, когато като първокурсник в колежа постъпи У. Дж. Сайдис. Той бе син на психиатъра Борис Сайдис, който имаше клиника за душевно болни в Портсмут, Ню Хампшър.

Младият Сайдис, тогава единадесетгодишен, бе блестящо дете. Интересуваше се предимно от математика. И до днес си спомням деня, когато бившият ръководител на катедрата по математика в Калифорнийския университет Дж. Евънс, голям приятел на Сайдис, включи момчето в дискусия за четиримерните правилни фигури. Този разговор можеше да направи чест на всеки аспирант първа или втора година независимо на каква възраст е, макар всички изнесени данни да бяха вече и публикувани. С темата ме бе запознал Елиът Куинси Адамс, моят приятел от годините, когато посещавах Тъфтс. Убеден съм, че Сайдис не е имал достъп до съществуващите източници и че дискусията бе триумф на изключително умно дете, което разсъждаваше без ничия помощ.

Също така не подлежи на съмнение и фактът, че Сайдис бе дете, чувствително изостанало от връстниците си по отношение на приобщаването и приспособяването му към заобикалящата го среда. Аз далеч не съм модел за добри обноски; но за мен бе повече от ясно, че никое друго дете на неговите години не би минало по Братъл Стрийт, бясно размахвайки чанта от свинска кожа, раздърпано и неумито. Той бе момче, незачитащо общоприетите правила за поведение, както не ги е зачитал и възрастният доктор Джонсън^[3].

Известността погуби Сайдис още в детството му. Вестниците разгласиха като сензация на деня новината, че след една или две, не твърде успешни години, прекарани в Харвард, Сайдис получи работа в новосъздадения институт на Райс като помощник на Евънс. Сайдис не можа да достигне духовна зрелост и такт, за да се справи с непосилната задача. По-късно, когато понесе знамето по време на някаква демонстрация, след което попадна в затвора, вестникарите отново не пропуснаха случая да коментират шумно събитието.

След този епизод Сайдис рухна. Отчужди се от семейството си до такава степен, че дори не отиде на погребението на баща си, намрази всички математици, науки и познания. Той ненавиждаше онова, което го караше да се чувства отговорен и го принуждаваше да взема решения.

Срещнах го след много години, по времето, когато бродеше из коридорите на Масачузетския технологически институт. Кариерата му на интелектуалец бе далеч зад него. Сайдис не искаше нищо друго, освен да може да припечели хляба си като най-обикновен изчислител и

да продължи да се занимава с единственото си любимо занимание — да събира картички с най-различни модели трамвайни коли от целия свят. Бягаше от известността като от чума.

По това време назряваше Втората световна война и имаше много работа за математици изчислители в МТИ. Не бе проблем да се намери работа и за Сайдис, макар че винаги е трудно да устоиш на изкушението и да не му възложиш по-съществена и отговорна работа, от каквата той всъщност бягаше. Отзивите за него бяха винаги едни и същи. В рамките, в които сам се бе ограничил, той беше изключително бърз и компетентен изчислител. Успя дори да постигне елементарна спретнатост и във външния си вид, държеше се тихо и безобидно. Работата с нас му осигури известна сигурност; всички знаеха неговата история, но уважавахме тайната му.

Дълбоко съм убеден, че дори ако в годините, когато учехме заедно в Харвард, той бе преминал някакво лечение при така популярните днес психоаналитици, младият Сайдис щеше да бъде спасен за по-полезна кариера. Също тъй убеден съм, че баща му именно защото бе психиатър, загрижен да изчете всяка буква по своята наука, се оказа неспособен да съзре симптомите на отчуждението у своя син. Повече от ясно е, че сгромолясването на Сайдис е до голяма степен дело на собствения му баща.

Неприятно ми е, че трябва да запиша и своето име в списъка на хората, осъждащи Борис Сайдис. Сред книгата ми се намира писмо от писател, който след като изчел всичко, публикувано в пресата във връзка със Сайдис, смята, че бащата трябва да бъде подведен под отговорност за углавно престъпление и че това престъпление е резултат на поведението на учен, така отдаден на своята наука, че е извършил духовна вивисекция на собственото си дете. Намирам подобни присъди за пресилени, защото показват, че на онзи, който ги произнася, му липсват състраданието и разбирането, отличаващи всеки голям писател.

... Позволих си да разкажа историята на Сайдис по-подробно, тъй като животът му стана обект на жестока и съвършено ненужна статия, поместена в „Ню Йоркър“. Преди няколко години, по времето, когато Сайдис водеше разпилян, но независим живот, зад стените на МТИ, някакъв предприемчив журналист научил неговата „сага“. Сигурно е спечелил доверието на Сайдис. Сайдис, който бе победен,

но достойно победен боец в битката за съществуване, отново бе превърнат от този журналист в панаирджийска атракция за глупците.

В продължение на четвърт век вестниците не бяха се занимавали с него. Ако някой бе сгрешил, то това бе неговият баща, а той отдавна бе мъртъв и статията не можеше да поправи стореното на сина му зло. Проблемът за „децата-чудо“ не будеше вече такъв голям интерес дори в пресата, докато „Ню Йоркър“ не го раздуха отново. Ето защо не разбирам как авторът на статията и редакторът на списанието могат да твърдят, че поведението на хората в обществото е предмет на безпристрастен журналистически коментар.

Подозирам някои членове на редколегията на „Ню Йоркър“ в объркано мислене. В много литературни кръгове на дневен ред беше антиинтелектуализмът. Срещаха се някои чувствителни души, които обвиняваха съвременната наука, че е причина за пороците на времето, и използваха всеки повод да порицаят нейните грехове. Нещо повече, някои смятаха самото съществуване на преждевременно развити интелектуално деца като обидно предизвикателство спрямо останалите. Какво по-добро средство за душевно пречистване от статията, която извади отново на бял свят стария случай Сайдис и която даде възможност още веднъж да сеzakлеймят както „децата-чудо“, така и „злодеите“, създаващи деца научни работници. Господинът — автор на въпросната статия, бе пропуснал факта, че Уилям Джеймс Сайдис бе жив и че пасквилът можеше дълбоко да го уязви.

Сайдис заведе дело срещу „Ню Йоркър“ за нанесени щети и загуби. Не е моя работа да преценявам съдебната практика, а и не познавам достатъчно законодателството, за да опиша случая вярно. Струва ми се обаче, че спорът се водеше около факта, че за да се получи обезщетение при дело за клевета, трябва да се представят доказателства, че на потърпевшата страна наистина са нанесени щети, които ще попречат тя да изпълнява професионалните си задължения. Сайдис нямаше определена професия и не можеше да представи такива доказателства. Той работеше на надница и подобни нападки нямаше да го доведат до уволнение или намаляване на надницата. Обвинението на Сайдис не подлежеше на съдебно преследване и списанието спечели.

Няколко години по-късно, когато Сайдис почина, всички останахме поразени. Опитвахме се да получим от болницата информация за болестта, причинила смъртта му. Тъй като не бяхме негови роднини, болничните власти с основание отказаха да ни отговорят. И до ден-днешен не зная причината за кончината му.

През март 1952 година неговият случай отново бе повдигнат на страниците на неделния брой на издavanja в Бостън „Харолд“. Заглавието гласеше: „Как да направите вашето дете гений“, а за основа на материала беше взето интервю с майката на Уилям Джеймс Сайдис. От журналистическа гледна точка статията бе съвсем банална, ни по-добра, ни по-лоша от хилядите подобни писания, изпълващи страниците на неделните приложения на сензационните издания. А като документ едва ли си струва да се споменава.

Неуспехът на Сайдис бе неуспех на родителите му. Но едно е да съчувствуваш на честни, чисто човешки слабости, а съвсем друго — да се опитваш да представиш несполуката на един човешки живот за успех. Значи можете да направите детето си гений, нали? Да, ако е възможно да се създаде от чисто платно картина на Лена̀рдо или от топ неизписана хартия — пиеса на Шекспир. Моят баща ми предаде само онова, което самият той притежаваше: своята прямота, своите познания, начетеност и емоционалност. А тези качества не се срещат на всеки ъгъл.

На Галатея е нужен Пигмалион. Какво друго прави скулпторът, освен да отнема излишното от каменния блок и със собствения си ум и любов да вдъхне на фигурата живот? И въпреки това, ако камъкът е напукан и негоден, творбата ще рухне под ударите на чука и длетото на ваятеля. Нека онези, които решат да моделират човешка душа по свое желание, първо се уверят дали образът, който искат да изваят, си струва труда и не забравят, че силата да се формира един млад интелект може да вдъхне живот, но и да причини смърт. Силното лекарство е и силна отрова. Лекарят, който се осмелява да го използва, трябва да е сигурен в дозирането.

Много хора се удивяваха от факта, че групата преждевременно развити деца, учещи в Харвард през 1909–1910, не странеше от останалите младежи. В много отношения ние си приличахме, но и по много неща се отличавахме. Поне трима от нас бяха израснали под опеката на изключително амбициозни бащи, но тези бащи съвсем не си

приличаха, нито пък амбициите им бяха сходни. Моят баща например бе човек на науката и силно желаше да израсна като учен. Бе се заел сериозно с тази задача и отделяше ако не цялото, то поне голяма част от времето си за моето образование. Бащата на Бърл държеше синът му да стане преуспяващ адвокат и държавник. Бе взел значително участие в обучението на сина си като малък, но не мисля, че още продължаваше да се намесва, докато учехме в Харвард. Бащата на Сайдис пък бе психиатър по професия. Вече споменах, че му се искаше синът му да се занимава с наука, въпреки че от всичко, което си спомням за младия Сайдис, нямам впечатление, че неговият баща е взимал такова дейно участие в заниманията му, както татко в моите. Не се съмнявам, че докато е бил малък, е получавал от баща си сериозна подготовка. Когато обаче за първи път се срещнахме и той бе единадесетгодишен, младият Сайдис живееше през по-голяма част от годината сам в общежитие в Кеймбридж, където имаше малко приятели и още по-малко близки хора.

Нищо не знаем за отношенията в семействата на Хотън или Сешънс. Подозирам, че не е имало кой знае какво да се знае и че семействата им не са участвували толкова отблизо в образованието им, колкото семействата на нас тримата. Вероятно са били оставени много повече да разчитат на собствените си сили и не са били подложени на натиска, който трябваше да изтърпим ние.

Спомням си четиринадесетгодишния Бърл, когато за първи път дойде да ме посети — беше като изваден от кутийка, с ръкавици, и представи визитната си картичка. Това беше нещо ново за мен, защото въпреки ранната ми академична зрелост нито родителите ми, нито аз забравяхме, че в крайна сметка не съм нищо повече от едно момче на петнадесет години. Току-що преминал през първата фаза на пубертета, аз бях вече развит физически, докато момченцето изправило се пред мен, макар да бе почти мой връстник, имаше телосложение на десетгодишно дете. Сблъскването с подобно позърство и официалност в поведението на недораслото момче беше истински удар за мен.

Сайдис още тогава се забавляваше с колекцията си от картички на трамвайни вагони, а и Бърл имаше не по-малко странно увлечение. Интересуваше се от подземни коридори и канали или забравени спасителни изходи на Бостън; той ни показва романтичните проходи от

епохата на първите колонизатори, които минаваха под старата Провинс Хаус. Тухлите бяха правени преди повече от двеста и петдесет години и двамата с Бърл, съвсем по детински, решихме да измайсторим уж Шекспиров ръкопис, който да кажем, че сме открили зад стените.

След завършването на колежа моите контакти с Бърл прекъснаха. Той беше един от младите адвокати, покровителствувани от Феликс Франкфуртер — група от много талантиви младежи. Издигането на Бърл бе закономерно и бързо, защото амбицията отговаряше на възможностите му. В статията, посветена на него в „Ню Йоркър“, го бяха обрисували доста неправдиво. Но не изпитах възмущението, което почувствувах в случая със Сайдис. Бърл е обществена фигура, силна при това. Докато в журналистическия свят се спазваха известни норми на благоприличие, неговата личност и живот бяха обект на допустим обществен интерес и обективен коментар. Сайдис обаче бе вън от обществения живот, ето защо истински жестоко бе да го връщат отново към него.

Ние, петте различни по възраст момчета между единадесет и петнадесет години, надали щяхме да търсим компанията си, ако не беше особеното положение, в което бяхме поставени спрямо другите. Вече казах, че и за Бърл, и за мен нашият пръв контакт не предвещаваеше кой знае какво приятелство, а след официалното ни запознаване почти не намирахме за какво да си говорим. По-късно започнахме да играем заедно боулинг в приземния етаж на спортната зала и един или два пъти се разходихме заедно до Бостън. Бърл ми разказа някои интересни неща за подземните коридори и както казах, решихме да направим литературна фалшификация. Познанството ни не премина в приятелство, тъй като нямаше на какво да се опре.

Сайдис бе прекалено млад и ексцентричен, за да бъдем другари, макар че докато посещавахме заедно курса по Теория на аксиомите, се отнасях с уважение към участието му в дискусиите. Хотън стана мой добър приятел и него познавах най-добре. От време на време го посещавах в квартирата му и той ми правеше впечатление на изключително приятен човек. Имаше изгледи да израсне като добър специалист, но житейският му път бе трагично прекъснат от преждевременна смърт, причинена от перфорация на апендикса малко преди дипломирането му.

Що се отнася до Сешънс, с него се срещнахме само няколко пъти, но интересите ни бяха толкова различни, че почти не намерихме общ език.

Така че между нас липсваха приятелството и свързаността на група. По едно време дори се опитах да създам клуб на „децата-чудо“, но без успех, защото липсваха достатъчно общи интереси, които да осмислят общуването между нас. Дружахме с по-възрастни студенти от интелектуален интерес, както и с надарените наши връстници, за да задоволяваме детинските си пориви. И петимата търсехме контакти всякъде другаде освен помежду си. Не бяхме замесени от едно и също тесто и единствено преждевременното ни развитие ни обединяваше. А то не бе достатъчно основание за приятелство, както не е достатъчно носенето на очила или на изкуствена челюст, за да си приятел с някого. В духовитата си книга „В много неизгодно положение“ Луиз Бейкър показва, че ако две момиченца имат недъг на крака, това не е достатъчно основание между тях да се роди приятелство, а личният ми опит ме убеди, че общото преждевременно развитие не е по-сериозна база за приятелство от недъга.

Към края на първия семестър в Харвард за мен бе повече от ясно, че едва ли ме очаква кариера в областта на биологията. Както обикновено, решението взе баща ми. Той заяви, че успехът ми в областта на философията като студент в Тъфтс красноречиво говори за истинското ми призвание. Трябваше да стана философ и да кандидатствувам за стипендия в Сейдж Скул към Корнелския университет, където старият приятел на татко от времето, когато са били в Мисури, професор Франк Тили ръководеше катедра по етика. Добре съзнавах, че с ограничените средства на семейството ни и предстоящите нужди на останалите деца бе невъзможно да си позволя сериозни отклонения, но отнемането на правото сам да се определя и да тегля сетне последиците от собственото си решение щеше да се окаже сериозна грешка за много години напред. Това забави обществената и моралната ми зрелост и се превърна в комплекс, от който отчасти се отърсих едва на средна възраст.

Харвард напуснах без съжаление. От самото начало там се чувствах не на мястото си. Поразяваше ме невероятно конформисткото мислене на хората, които ме заобикаляха. В подобна атмосфера „детето-чудо“ се смята като предизвикателство към

боговете. Нескриваното от баща ми специално внимание към моето образование събуди неприязненото отношение на колегите му и още повече затрудни положението ми.

Бях се надявал да срещна свободен интелектуален живот сред състудентите си. Разбира се, намерих няколко души да обсъждат проблемите и диалектически да защитават убежденията си. Но безразличието, подчертаната студенина, интелектуалната независимост, съчетани с изискани маниери, се оказаха най-ценните достойнства на идеалния възпитаник на Харвард. Близо тридесет години по-късно бях по-скоро поразен, отколкото изненадан от изсушената емоционалност и интелектуалното безплодие, в които бяха затънали тези хора.

В края на учебната година баща ми взе още едно решение, за което вечно ще му бъда благодарен. Той нае къща в околността на Сандуидж, щата Ню Хемпшър, за да прекараме лятото. Къщата в Сандуидж остана до ден-днешен мой летен дом и има особено място в сърцето ми с прекрасния си пейзаж, с разходките и с катеренето по склоновете на близките планини и заради трезвото достойнство, съдържаността и благоразположението на жителите на околността. Някои от разходките ми бяха кратки пътувания до Темуът или до Сандуидж; често спирах пред задните врати на съседите да си побъбря с тях или да изпия чаша мляко или дори вода; понякога с баща ми и по-голямата от сестрите ми се изкачвахме по пътеките на Уайтфейс и Пасаконъей. Веднъж в продължение на цяла седмица татко, сестра ми, Харолд Кинг и аз, екипирани с палатка и дебели спални чували, направихме голям преход от долината Пасаконъей нагоре по железопътната линия, построена за извозване на трупи, чак до останките на Кемп Сикс сред горската пустош, наречена Ливърмор. Минахме край дърварското селище Ливърмор и се спуснахме до Нотч Роуд, а оттам по пътеката Крофорд изкачихме връх Вашингтон. Сетне през възвишенията на Бутс Спър, дефилето Тъкърман и Пинкъм Нотч, през Джексън и Интервейл пристигнахме в Тамуърт. По-късно научихме, че сме минали покрай дома на Уилям Джеймс в деня на неговата смърт.

Днес, когато не обикалям по света, обикновено живея в Нова Англия, зимата прекарваме в Белмонт, щата Масачузетс, а летните ваканции в къщата в Сандуидж, Ню Хампшър. И макар по-голяма част

от времето да съм в града, чувствавам, че изцяло принадлежа на този дом сред природата. Истинският жител на Нова Англия, независимо откъде е, от града или от провинцията, е сдържан човек: но сдържаността на провинциалния жител е още по-непретенциозна и горда от тази на столичанина. Фермерът от Ню Хемпшър е свързан с жива връзка със своите деди. Почитта му към тях идва и оттам, че оре земята им, живее в техния дом, а често пъти си служи и с техните сечива. И въпреки всичко чувството на историческа приемственост у него е твърде лично, та да бъде излагано на показ пред всеки новодошъл. За жителя на големия град в Нова Англия семейството често представлява желателен придатък към индивида; но за живеещия вън от града индивидът е само мимолетност в живота на семейството. Ако фермерът е сдържан, това е, защото смята, че така както собствените му дела са важни за самия него, твоите — са също толкова важни за теб и той чака знак за добре дошъл, преди да пристъпи към теб. Изчаква, оглежда те добре, но ти дава възможност и ти да го огледаш хубаво. Междувременно отношението му към теб не е едностранчиво, както на продавач към купувач, а като към цялостна личност. Делови въпроси няма да започне да обсъжда, преди да си побърбите поне пет-десет минути като хора, които имат много по-важна работа от най-елементарна покупко-продажба. Би приел подарък, но никога бакшиш, пура — но никога банкнота. С две думи, независимо от това, дали ще го обикнеш, или не, а е трудно да не го обикнеш, можеш и трябва да го уважаваш, защото той държи на себе си.

Имахме много приятели в планината. Интересен и дори малко странен наш съсед беше професор Хислоп, известен с изследванията си в областта на човешката психика. Много приятни часове сме прекарвали с него пред огнището в малката му виличка, строена някога за кокошарник, заслушани в странните му разкази за духове, мистични шумове, таласъми и медиуми. Къщата му бе собственост на мистър Хоуг от Филадельфия, третото поколение на когото още живее в околността. С момчетата на Хоуг играехме в един и същ, съвсем неофициален отбор по бейзбол, в който участваха и синът на професор Дюгалд от МТИ, двамата сина на покойния президент Гровър Кливланд и едно или две момчета от семейство Финлей от Ню Йорк. Имената на останалите играчи не си спомням. Обикновено

играехме на една не много равна ливада, близо до дома на Финлей, и всяка тренировка за мен значеше път от пет мили на отиване и пет на връщане. Играехме не повече от две игри и винаги позорно губехме. В отбора бях само резерва. Мисля, че никога няма да намеря истинските думи, с които да опиша точно „способностите“ си на атлет.

[1] Мимоходом (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Година на чудеса (лат.) — Б.пр. ↑

[3] Самуел Джонсън (1709–1784) — знаменит английски лексикограф, критик и разказвач. — Б.пр. ↑

XI

ЛИШЕН ОТ НАСЛЕДСТВО

(КОРНЕЛ, 1910–1911)

Спечелих стипендия в Корнел. Баща ми искаше да ме придружи до град Итака и към края на лятото трябваше да решим как да стигнем дотам. Все още транспортът между градовете се осъществяваше с тролей, изместени по-късно от рейсовите и автобусите. Двамата с татко предприехме пътуване с тролей до средната част на щата Ню Йорк, точно до Итака. Там посетихме професор Тили и тримата обсъдихме плановете за следващата академична година. Свободно можех да посещавам дома на Тили и без да се стеснявам, да споделям с професора и съпругата му младежките си неволи.

Баща ми и професорът прекарваха вечерите в дълги разговори за отминалите дни в университета в Мисури и за ред други неща. По време на твърде разнообразните им беседи Тили случайно спомена, че преди години е ставало дума, че в нашето семейство е имало древен философ — Меймонидес. Татко призна, че е чувал подобни слухове, основаващи се на може би неавтентични, но стари документи, които дядо ми изгубил.

До този момент не бях чувал за нашето родословие, нито за Меймонидес. Разбира се, не мина много и потърсих името в енциклопедията. Открих, че Меймонидес, родом от Кордова, по-късно се заселил в Кайро и станал лечител на везира на султан Саладин. Научих, че стоял начело на еврейското население в Египет и бил пламенен привърженик на философията на Аристотел, а най-известната му книга е „Moreh Nebukim“ или „Ръководство на обърканите“.

Аз, както може да се очаква, бях заинтересуван да има в рода ми такава важна фигура, на която да прикача фамилната си гордост, но изводите, които неизбежно следваха от прочетеното, ми подеждяха като шок. За първи път научих, че съм евреин, поне що се отнася до

родословието ми по бащина линия. С право ще попитате как е възможно едно интелигентно момче да има някакви съмнения около това, след като, откакто се помня, баба ми Винер четеше вестник на староеврейски. Единственото, което бих могъл да отговоря, е, че светът е извънредно сложен и съставен от толкова лабиринти, непонятни за юношата, че ми се струваше съвсем естествено хората от Източна Европа да четат еврейската азбука, без да са евреи. Още повече че моята братовчедка Олга веднъж ми каза, че сме евреи, но майка ми опроверга твърдението ѝ и тъй като по онова време не се бях научил още да поставям под въпрос думите на родителите си, напълно ѝ повярвах.

На времето бе много по-неизгодно да принадлежиш към еврейството, отколкото е сега и е имало известен смисъл да се скрива от децата в началото на жизнения им път, че се числят към социална група, към която околните не са така добре настроени. Съвсем не искам да кажа, че подобно премълчаване на истината е редно; само ми се ще да обясня, че мотиви за него е имало и то е било продиктувано от желанието на родителите да предпазят децата си. Моралната отговорност за такава постъпка е извънредно голяма. Подбудите са благородни, но в крайна сметка е недостойно.

Поглеждайки подобно отношение от най-добрата му страна, можем да твърдим, че вместо децата да израстват, без да знаят за историческата си принадлежност, биха могли да бъдат възпитани в дух на разбиране, за да се стимулира детето да се противопоставя на всякакъв вид подценяващи, расови предразсъдъци независимо дали са отправени към евреи, ирландци, негри и т.н. Всеки, дори и най-слаб намек, който може да създаде у детето някакъв предразсъдък, е удар върху нравствената му цялост и положително го тласка към липса на доверие и вяра в собствените сили и възможности, когато (а такъв момент неизбежно ще настъпи) научи истината за своя произход. Бремето на осъзнатия първороден грях е трудно за носене в каквато и форма да е то; но особено непоносимо е, когато знаеш, че принадлежиш към група, която в даден период са те учили да презираш и подценяваш.

Майка ми носи отговорността, че не знаех нищо за еврейския си произход. Баща ми е бил увлечен и забъркан в цялата история допълнително. Отношението на мама към евреите и останалите

малцинства бе различно от това на татко. Почти не минаваше ден, без да чуем по някоя забележка за ненаситността на евреите, за фанатизма на ирландците или за мързела на негрите. Не е трудно да се разбере как тези самоизмами на преобладаващото през епохата тесногърдие бяха станали вътрешно убеждение на човек, изпитал на собствения си гръб несгодите на принадлежността към обругавана група; лесно можеш да разбереш мотивите, довели до подобно конформистко отричане на собствения произход и дори да го простиш, но не можеш да не се срамуваш заради това. Онзи, който търси равенство, сам трябва да го прилага и никак не е подходящо за децата в едно еврейско семейство, независимо дали знаят, че са евреи, или не, да слушат как в друго семейство на евреи се говори с презрение за същите усилия, които собствените им родители правят, за да се справят с живота.

Премълчаването на въпросите, свързани с произхода ни, какъвто бе случаят у дома, макар на пръв поглед да изглежда добро разрешение, води до големи затруднения. Гибелната опасност от дори най-невинната лъжа е, че ако човек иска да я поддържа, се оплита в мрежа от хитрини, чийто край не се вижда. Раните, причинени от научаването на истината, са чисти и лесно заздравяват, но тези, които остават след лъжата, трудно се лекуват и гноят.

Извинявайки до максимум поведението, възприето от родителите ми, не бих искал нито да ги оправдавам, нито да ги обвинявам. Само обяснявам сериозните последици, които има за мен.

В душевна раздвоеност направих онова, което повечето юноши правят — избрах по-голямата от двете злини. Дори ме е срам да си помисля за това сега, но ту бивах обзет от страхливо самоунижение, ту изпадах в другата крайност — проповядвах антисемитизъм, поожесточен от този на майка ми. И като прибавите към преживяното тревогите на недоразвито и неприспособило се към обществото момче, за първи път отделило се задълго от дома и освободено от непосредственото опекунство в обучението от своя баща, още преди да си е изработило навици за работа, ще добиете пълна представа за неговото страдание. Защото аз истински страдах. Не знаех как да се обличам и как да поддържам външния си вид, никога не бях сигурен дали не изтърсвам някой непростимо груб израз или двусмислица. Чувствувах се неловко сред състудентите си, надхвърлили вече двадесетте, а пък нямаше момчета на моята възраст, с които да заместя

тяхната компания. От друга страна, вегетарианските навици, внушени от баща ми, страшно затрудняваха връзките ми извън дома. И тъй като възпитанието, което бяха ми дали, и твърде силното влияние на татко дори отдалеч ме принуждаваха да изоставя всяка мисъл за отклонение от създадените навици, нещо, което сестрите ми по-късно сториха.

Учебните ми занимания у нас, както вече казах, се водеха под строгото наблюдение на татко. Ето защо, когато трябваше сам да си изработя навик за четене, страшно се затрудних. Чудесно знам, че татко винаги е държал да съм независим в интелектуално отношение и да стоя здраво на собствените си крака. Но каквото и да казваме за моята самостоятелност, начинът по който бе протекъл съвместният ни живот, говореше точно обратното. За всяко нещо разчитах на него, та дори и на строгостта му. Да премина от закрилата му към пълната отговорност на мъж в света на мъжете бе твърде много за мен.

Докато бях в Корнел, посещавах твърде разностранни лекции. Под ръководството на Хамънд прочетох Платоновата „Република“ на старогръцки и за свое удоволствие открих, че докато съм бил в Харвард, не съм загубил много от уменията свободно да чета на този език. Посещавах също и лабораторията по психология и изслушах серия от лекции на Олби за олимпийските класически философи на седемнадесети и осемнадесети век. Лекциите на Олби бяха сухи, но поучителни и по моему в литературния ми стил все още се чувствава влиянието на бързо прочетеното огромно количество книги от осемнадесети век.

Опитах се да премина и математически курс по теория на функциите и на комплексните променливи при Хътчинсън, но твърде скоро разбрах, че курсът е над възможностите ми. Затруднението се дължеше отчасти на моята младост и отчасти, поне според мен, на факта, че в лекциите липсваше правилен подход към истинските логически трудности на материята. Едва по-късно, когато в Кеймбридж наблюдавах как Харди^[1] не остави студентите сами да си блъскат главите, а смело пристъпи към проблемите, започнах да се справям и с теорията на функциите.

С Платон не се затрудних толкова, защото лекциите бяха просто продължение на заниманията с баща ми, но под ръководството на друг преподавател. Под влияние на чутото в курсовете по етика и метафизика ме обхвана неясна за мен мистичност, която бързо отмина,

но трябваше да мобилизирам трезвото си мислене, за да не се увлека в сантименталност.

Олби изискваше за заниманията при него да пишем есета върху трудовете на философи от седемнадесети и осемнадесети век. Спъваше ме незрелият ми стил и несръчното боравене с писалката. Редовете на есетата ми бяха изпълнени с усукани възли от думи и всичко в тях така противоречеше на нормите в английския език, че неведнъж ме питаха дали езикът, на който съм проговорил като дете, не е немски.

Корнелският университет си имаше собствено философско списание и едно от задълженията на специализантите от философския факултет бе да поместват кратки резюмета на статии от чужди списания в специална рубрика. Оригиналите бяха на английски, френски и немски. Работейки върху тях, освен с философските термини на съответните езици се запознавахме и с новите идеи в света. За качеството на преводите не мога да гарантирам, но интелектуалната стойност на тези занимания остави в мен дълбоки следи.

В корнелския, общо взето, мрачен период на моя живот имаше и светли мигове. Въпреки че между колегите ми и мен трудно можеше да има истинско приятелство, с удоволствие участвувах в техните излети нагоре по течението на близката река и в пързаянето с шейни през зимата, когато навалеше хубав сняг. В нашия пансион живееха едно-две момчета, с които често прекарвахме приятни часове в бърбрене или в младежки шеги и лудории. Природата в околностите на университета бе великолепа, а когато настъпи пролетта, гледката на разцъфналите дюлеви градини бе по-красива от всичко, което бях виждал не само в Тъфтс Коледж, но и другаде. Провеждаха се състезания с лодки по езерото Каюга и походи до близките водопади, където плувахме и се къпехме под изсипващата се на лавини вода.

И до днес поддържам приятелство с няколко от корнелските си колеги. Мършавият и удивително приличащ на Линкълн Кристиън Ръкмиш ми беше другар в много от разходките на лабораторията по психология. През последните няколко години той ми пише от Абисиния. Работи там в системата на образованието, а синът му станал авиатор.

Друг мой приятел бе българинът Цанов, с когото наскоро се срещнах в Института на Райс, където продължаваше да преподава

философия. Често обядвах с младата двойка Шауб. Съпругът Шауб посещаваше лекции по сравнителна религия и тълкуванията, които правеше на Стария завет по време на нашите разговори, твърде много съвпадаха с това, което бих чувал от баща си, от професор Уейд в Тъфтс, и с онова, което бях прочел в библиотеката у дома.

Колкото повече време минаваше, толкова по-ясно ставаше, че стипендията, която бях получил, няма да бъде подновена за втора година в Корнел, а ако ми бъде отпусната, то щеше да е по много специално благоволение на дружеството. Бях потиснат не само заради посредствения си успех в обучението, но и поради чувството за вина, неотменно присъстващо при възмъжаването на почти всеки нормален млад човек. Същото чувство за вина ме караше да избягвам и семейство Тили, в резултат на което се стигна до скарване на татко с професора. Почти невъзможно бе баща ми да бъде убеден, че някой от неговото семейство може да е сгрешил. Още по-недопустимо беше за мен да се подложа на обвинения, които щяха да се изсипят на главата ми след прибирането в къщи.

Преди края на учебната година от къщи пристигна една новина. Родило ми се беше братче — болнаво бебе, което не доживя и първата си година. Щом лошите вести за моите неуспехи стигнаха до татко, той ме „грабна“ от Корнел и ме принуди да продължа специализацията си във философския факултет на Харвардския университет. Знаем колко трудно бе за баща ми, на чиито плещи лежеше грижата за издръжката на цялото ни семейство, да заложи на съмнителен изход и въпреки всичко, като на всеки млад човек, много ми се щеше да ми бъде дадена възможност да поправа извършената грешка. В резултат на преместването ми моята неувереност в собствените сили, която далеч не беше малка, се засили още повече. Несполуките ми се занизаха в поредица от неплодотворни години, които никой с нищо не може да върне. Междувременно бях лишен от възможността да овладеем изкуството и елементарните умения на зрелия и независим човек и бъдещето ми се струваше като някакъв тягостен водовъртеж.

След като се прибрах в къщи, имах достатъчно време за преценка на своето морално състояние. Известната независимост, която бях успял да придобия в Корнел, бе неизмеримо много притъпена от обърканите чувства на отчаяние, негодувание и отрицание, последвали откритието за моя произход.

Някои от приятелите ми често са настоявали да им опиша по-подробно шока, който бях изживял, и опитите ми да се справя с него, да заживея в мир със себе си. Очевидно не бе възможно да съм евреин и в същото време да продължавам да храня враждебността и пренебрежението към евреите, внушено ми от моите родители. Това щеше да доведе или до еврейски антисемитизъм, или щеше да ме хвърли в обятията на Авраам.

В нито една от двете възможности не виждах изход. Баща ми бе възпитал в мен твърде силно чувство за интелектуална и морална последователност, за да си позволя да съдя близките си хора с една справедливост, а останалите — с друга. С две думи, нямаш нито желание, нито възможност да живея в лъжа. Всяка проява на антисемитизъм от моя страна щеше да ме накара да се намразя. Човек, който ненавижда себе си, има враг, от когото никога не може да избяга. Пред него е открит само един път — през обезкуражаването и загубата на всякакви илюзии до лудостта.

Също толкова немислимо ми се виждаше да се върна в лоното на евреите. Никога не съм бил там, а през ранното си запознаване със света съм наблюдавал евреите общност само отстрани и представата ми за техните права и задължения, обреди и обичаи беше твърде смътна.

Дълбоко разстроен от откритието, че съм евреин, не можех да намеря разрешение за себе си нито в антисемитизма, нито в крайния юдаизъм. Какво тогава можех да направя?

Трудно ми е да определя кога точно стигнах до отговора на моя проблем, защото процесът бе постепенен и доби завършен вид едва след женитбата ми. И въпреки всичко от самото начало стана ясно, че предразсъдъците към евреите не бяха единично явление, а една от многобройните форми на расизма, при който група хора, домогнали се до властта, се стараят, съзнателно или не, да запазят богатата на живота за себе си и да изблъскат от пътя си всички онези, които биха постигнали същите облаги. Вече бях чел достатъчно Киплинг и познавах империалистическите вкусове на англичаните, а познавах и много индийци, за да осъзная силите на съпротивлението. Познавах и китайци, които разказваха откровено за агресивните опити на западните страни в Китай, а за да разбере положението на негрите в родината ми, особено на онези, които искаха да бъдат нещо повече от

работници във ферма или занаятчии, необходимо бе само да отворя малко повече ушите и очите си. Много добре познавах и противоречията между старите жители на Бостън и набиращото все по-голямо влияние ирландско население, което настояваше за свой дял в управлението.

В крайна сметка успокоих се чак когато намразих всички антиеврейски предубеждения, стараейки се да пренебрегвам факта, че са насочени към групата, към която принадлежа самият аз. Противопоставях се на пренебрежителното отношение към католиците, емигрантите, негрите, пришълците от Ориента и чувствувах, че имам основание да отхвърля и презрението към евреите. И преди се интересувах от състудентите си, дошли от Ориента и от други държави, разпитвах ги за живота в техните страни; сега вече виждах проблемите им в същата светлина, в която виждах собствените си, а в много случаи техните трудности бяха по-сериозни и съвсем не по-леки за разрешение.

Нещо повече, когато научих за знаменития ми родственик Меймонидес, осъзнах, че в известен смисъл Ориентът е част от традицията на семейството. Кой съм аз, та да се солидаризирам със Запада срещу Изтока, след като най-достойният от моите прадеди е живял сред мохамеданско обкръжение. Ето как започнах да откривам паралелни черти между интелектуалното развитие на евреите, особено в онзи интересен преходен период, довел до сливането на познанието на евреите с познанието на Европа.

Това е моят опит да се справя с объркването, което ме обзе, когато разбрах, че съм еврейин. Добре би било да кажа няколко думи за антисемитските предразсъдъци и тяхната история в кръга от хора, сред които съм живял като дете. От историята на еврейските семейства, заселили се в Съединените щати преди средата на миналия век личи, че антисемитските настроения не са играли значителна роля в техния живот. Вероятно защото по онова време доминираща група са били протестантите, които са съзнавали колко близо са самите те до Стария завет и у евреите емигранти до голяма степен са виждали отразени своите собствени обичаи.

[1] Готфрид Харолд Харди (1877–1947) — едно от светилата на англ. математика на нашия век. — Б.пр. ↑

XII ПРОБЛЕМИ И СМУТОВЕ

(ЛЯТО, 1911)

Лятната ваканция прекарахме в селска къща, недалеч от Бридж Уотър, щата Ню Хампшър. В съседство се издигаше не много висока планина и тъй като по таткова преценка склоновете бяха прекалено каменисти и оформени пътеки почти нямаше, не ми разрешаваха да правя излети. Скитах се из околността и търсех летни лагери, в които да поработя като учител и да спечеля малко пари, а заедно с това да си намеря подходяща компания, но никъде не приеха услугите ми. Заех се да събирам сено, но се разболях, защото се оказа, че съм силно алергичен към прахта на изсушените треви. Препрочитах стари броеве на „Харпърс Магазин“, „Скрибнърс Магазин“ и „Сенчъри“ и мечтаех за началото на семестъра, когато ще мога да се отърва от скуката, царяща във всяко семейство, чиито членове рядко се разделят.

Въпреки недостатъците ми революционните образователни теории на татко се бяха потвърдили в мое лице. Навлязъл бях в света на умствения труд. Скоро стана ясно, че макар сестрите ми да са извънредно умни, не постигат същите резултати, каквито татко постигаше с мен. А от друга страна, сякаш и баща ми не очакваше много от тях. Сигурно защото ги жалеше, че са момичета, и мислеше, че не могат да издържат суровата дисциплина, на която бях подложен аз.

Родителите ни бяха предопределили съдбата на децата си предварително. За Констънс бяха отредили артистична кариера и тя се занимаваше с рисуване, музика и литература. За да не се появят противоречия, никой друг от нас не бе допуснат до изкуството.

Ето как Констънс, а по-късно и Бърта останаха встрани от сферата на умствения труд, където бях въведен аз. В някои моменти им завиждах за леката съдба и често пъти си мислех, че е истинска привилегия да си момиче и да не си принуден да се бориш с

трудностите, съпътстващи тежката умствена работа и неизменната самота в един свят, който чувствавах, че е враждебен към мен.

Случаят с брат ми Фриц бе съвсем друг. Бях вече студент в Харвард, когато той порасна достатъчно, за да започне да учи. Родителите ми бяха решили и той като мен да поеме пътя на учен. За Фриц не важаха намалените изисквания към слабия пол и образователните методи на баща ми трябваше отново да бъдат приложени с цялата им сила. Татко неколкократно бе повтарял, че успехът ми, ако изобщо може да се говори за истински успех, е не толкова резултат на собствените ми способности, колкото на неговата система. Това той бе изтъкнал в редица статии и интервюта. Според баща ми аз съм бил съвсем посредствено момче, достигнало високо ниво само и единствено благодарение на щастieto да бъда негов ученик. Написани с неизтриваемото печатарско мастило, тези негови твърдения оказваха пагубно въздействие върху мен, защото заявяваха пред обществеността, че неуспехите ми са мое дело, а успехите — дело на баща ми.

Сега, когато брат ми трябваше да тръгне на училище, се появи втори Винер — кандидат за слава и признание, който трябваше да стане ново доказателство за теориите на баща ми. Неизбежно бе татко да се опита да повтори пред Обществото всичко, което почти бе постигнал с мен, чрез образованието на по-малкия си син. Естествено, предположението за бъдещия успех на Фриц бе предизвикателство към мен и едва ли не целеше да понижи високото ми самочувствие и да увеличи авторитета на баща ми.

Никога не се съгласих с преценката на татко за посредствените ми възможности, която по моему той изтъкваше, за да не се възгордея твърде и да не се открия прекалено на фона на семейството. Не беше справедливо предварително да се реши, че Фриц може да постигне постигнатото от мен. Татко бе пропуснал нещо много важно: макар да бях трудно и нервно момче, бях надарен с голяма издръжливост и можех да понеса наказания, които едно средно нормално дете трудно би издържало без това да му навреди. И тъй като брат ми от самото начало се оказа крехко дете, способно, но не изключително, новосъздадената обстановка криеше опасности.

Префирните за образованието на Фриц продължиха повече от двадесет години. Смятах, пък и не го криех, че не е справедливо да му

се приписват несъществуващи качества, за да се изравнят двете блюда на везните, на които бяхме поставени той и аз. Също така неприятно ми беше, че вече шестнадесетгодишен, насила ми възложиха ролята на наставник и гувернантка на по-малкия ми брат. Всяка сутрин преди изпълнения ми с усилен труд ден, трябваше да го вода до забавачката. От мен, тромавия започнал да възмъжава юноша, очаквах да стана подходяща компания за петгодишното братче. Единадесетте години разлика между нас се оказа фатална. Когато аз бях на шестнадесет, той бе на пет; когато навърших двадесет и пет — той все още нямаше четиринадесет.

В защита на очакванията на родителите ми да се грижа за Фриц не бива да се забравя, че светът бързо се променяше дори през периода преди Първата световна война, когато аз раснах. Когато аз и по-голямата от сестрите ми бяхме деца, дори относителната бедност на нашето семейство не пречеше да има в къщи две домашни помощнички за мама — едната готвеше, а другата беше обикновено някоя добра гувернантка. С настъпването на новия век намаля притокът на емигранти, които работеха като домашни прислужници, и заплащането на този род труд стана много високо. Дори повишеното материално благосъстояние на нашето семейство не можа да компенсира разликата. Ето защо грижата за по-малките деца се падна на по-големите.

Поглеждайки сега назад към онези дни, не мога да обвиня родителите си, че са ме натоварили с отговорност, която сами те с готовност бяха изпълнявали за по-големите си деца, и въпреки това на времето тази задача ми се струваше несправедлива. Задълженията ми към Фриц бяха съвършено лишени от власт и действах само като подставено лице. Фриц беше страшно досаден по време на заниманията ни и ако взимах някакви, колкото и меки мерки, да го накарам да се държи както трябва, той веднага се оплакваше на някого от възрастните. Всяка предприета от мен стъпка бе според тях непростима. При това аз бях объркан, социално неприспособил се юноша, който дори според най-претоварените програми години наред бе работил прекалено много и се нуждаеше от всеки свободен миг, за да го посвети на търсене на контакти и начини на поведение.

И нищо чудно, че моите приятели — момчета или момичета, мъже или жени — бяха преценявани преди всичко според желанието

им да приемат Фриц или не и чак тогава идваха личните им качества. Това също ми се струваше нечестно. Не може да се иска от един млад човек да ти стане приятел, ако по петите ти вечно се мъкне някое хлапе, пред което на всичко отгоре нямаш авторитет и то усеща това. Ето защо има много обяснения, ако не извинения, че често пъти бях остър и макар и рядко — жесток с брат ми. Иронията и сарказмът са оръжията на онези, които не разполагат с други оръжия, и тъкмо тях никак не пестях. И без това трудната ситуация ставаше все по-трудна.

Носех до известна степен отговорност за обучението на Фриц, но нямах никакви права над него. Той бързо придоби речник на човек, занимаващ се с умствен труд, въпреки че далеч не разбираше всичко което бърбореше. В негласното съревнование между членовете на семейството ни Фриц се включваше, като задаваше въпроси на висок научен стил, чиито отговори в повечето случаи не само че не разбираше, но много често и не го интересуваха. Бях длъжен подробно да отговарям на запитванията му, дори ако той очевидно вече не ме слуша и си мисли за нещо свое. По време на представление в театъра, щом Фриц решише да демонстрира интелигентност, бях длъжен да отговарям на запитванията му, без дори да имам време да размисля върху нещата, които предпочитам да обсъждам с връстниците си.

С всичко казано дотук аз, разбира се, направих скок във времето и разказах факти, които представляваха постоянна мъка в семейните ни отношения. През по-голяма част от този период живеях у дома, първо, защото бях непълнолетен, а после, защото със спечеленото от мен допринасях за семейния бюджет. С право можете да попитате защо не съм се изнесъл на квартира някъде в Кеймбридж например. Неведнъж ми се искаше да го сторя и много пъти родителите ми намекваха, че ако продължавам да се държа така, и това ще стане. Но майка ми ми даде да разбере, че раздялата ни ще се обърне срещу мен и ще е сигурен знак за моя провал, а и никога вече няма да се възобновят връзките между нас.

През ранното ми детство успяха да ми внушат, че изцяло съм зависим от щедростта на семейството си и че сумите, които внасях в къщи от стипендията си, са само част от компенсацията, която им дължа. По-късно, когато започнах да печеля сам, все още нямах приятели извън семейството. Ето защо, макар да исках да се отделим от

семеиния кръг, напускането на дома би означавало изгнание в мрака на неизвестното.

Ако продължите да четете тази книга, ще се уверите, че години наред до женитбата ми всяко лято предприемах дълги походи из планините. По-късно екскурзиите замених с пътувания до Европа, и то в повечето случаи бях придружен от сестрите си. Пътешествията внасяха известно разведряване в напрегнатите семейни отношения и особено облекчаваха наложеното ми опекунство над Фриц, затова бяха от жизнено значение за душевното ми равновесие. Така или иначе, родителите ми правеха всичко възможно да ме накарат да взимам и момчето със себе си по време на екскурзиите в планината. Намирах го за несправедливо и аз за нищо на света не исках да се подчиня.

Случаят с Фриц съвсем не беше единственият, с който твърде патриархалната структура на нашето семейство ме разстройваше. Някога, когато още бях дете, татко ми предложи да ми помогне в събирането на колекция от животни и растения от околностите на Олд Мил Фарм и дори предложи да прекарваме по-голямата част от свободното си време в подреждане на материали за сбирката. Веднъж, когато двамата с Констънс вече бяхме поотраснали, сподели с нас намерението си да посвети остатъка от живота си на ръководството на училище за деца, в което ще се преподава според неговите принципи на обучение и в което ние с Констънс сме щели да бъдем преподаватели. Неведнъж бе говорил и за връщане към романтичните си младежки приключения и ни приканваше да тръгнем с него и да прекосим континента в покрит фургон. Всичките тези проекти бяха достойни за възхищение и показваха все още младежкия му дух и биха били чудесно доказателство за родителска обич във всяко друго семейство, в което родителският контрол не бе така строг. Но в нашия случай те представляваха само още една форма на неговия деспотизъм.

Всяко лято се грижехме за разни градини и моя задача бе да плевя, да разреждам аспержи, да бера праскови и т.н. Това бяха приятни занимания и щяха да бъдат още по-приятни, ако не бяха само прояви на режима на синовно робство, на който бях подложен. Бях несръчен, неумел и мързелив; и часове наред, докато работех редом с баща ми навън, тези недостатъци кънтяха безспир в ушите ми. Същото продължава и до днес. Дори сега, когато жизнеността на мускулите ми е намалена от възрастта, неговите укори ми пречат да се впусна в

каквато и да е лека градинска работа, която би ми донесла поне малко физически упражнения. Независимо от всичко все някак удържах диктаторския режим на татко да ръководи живота ми през зимата, но не можех да понасям, когато това продължаваше и през лятото — единственото време, през което можех да завържа някое и друго запознанство.

По-късно, след Първата световна война, татко продаде къщата на Спаркс Стрийт като прекалено голяма за семейство, което повече нямаше да се увеличава, и вложи парите си в по-малка и по-стара къща на Бъкингам Стрийт и в ябълкова ферма в градчето Гротън, щата Масачузетс. Сигурно се е надявал, че цялото семейство ще се включи поне по време на беритбата на ябълките, че градината ще осигури прохладно място за почивка на задомените деца и на бъдещите внуци. Планът бе обречен на провал от самото начало. Всеки млад човек, преминал двадесетте, трудно може да се откаже от възможността да се среща с други младежи и да създава приятелства.

XIII

ФИЛОСОФ ВЪПРЕКИ ЖЕЛАНИЕТО СИ

(ХАРВАРД, 1911–1913)

През септември 1911 година, почти седемнадесетгодишен, се завърнах в Харвард като претендент за титлата доктор по философия. Периодът между 1911 и защитата на докторската ми работа бе за Катедрата по философия в Харвард период на големи имена. Уилям Джеймс бе починал, но Ройс, Палмър, Мюнстърбърг и Сантаяна бяха живи и в разцвета на силите си.

Първата година посещавах курс лекции на Сантаяна. Твърде малко е останало в съзнанието ми от тяхното съдържание, но чудесно помня атмосферата. Чувството за връзка с една стара култура и усещането, че философията е съществена част от живота, изкуството и духа, ме накараха да изпитам дълбоко задоволство; и все пак след толкова много години трудно мога да кажа: ето тази идея съм почерпил от лекциите на Сантаяна.

По време на семинарите на Палмър обсъждахме предварително прочетени от нас трудове на философите традиционалисти от английската школа. Палмър бе сериозен, благ човек, попрегърбен от годините, но с неугасващо желание да подкрепя всяка нова идея и да успокоява естествената плахост на младите студенти.

Ралф Бартън Пери бе от преподавателите, които заради баща ми с радост ме посрещнаха в Харвард. Заедно с известния психолог Е. Холт и още пет-шест автори той бе участвувал в написването на популярния по онова време манифест, известен като „нов реализъм“. Този документ съчетаваше идеи от прагматизма на Уилям Джеймс с някои постановки, аналогични на теориите на англичаните Бърtrand Ръсел и Дж. Мур, и представляваше своеобразен протест срещу идеализма, който превръща всичко в мисъл и продукт на съзнанието. Манифестът звучеше правдоподобно, но основното впечатление, което остави в мен, беше необмисленост и несериозност. Единият от

авторите бе стигнал дотам, че правеше опит да постави идеите си на базата на математическата логика и всяка втора дума бе смесица от неизяснени термини. Стилът на Манифеста бе на студент-второкурсник. И въпреки всичко в съзнанието ми Холт се е запазил като ярка и привлекателна личност, свободно боравеща с диалектиката по време на семинарите, докато Пери остана измежду големите, издигнати фигури в американската либерална мисъл.

С Джоусая Ройс^[1] имах два вида контакти. Единият бе по време на курса му по математическа логика. Въпреки че по моему неговият принос в математическата логика не е много значителен, той бе човекът, който ме въведе в тази материя. Ройс имаше разностранни интереси, появил се бе в интелектуалния свят в критичен момент, когато старите религиозни извори на философската мисъл бяха на изчерпване и дойде да ги замести нов стремеж към научно познание. Постиженията му в математическата логика говореха за блестящ ум, за съжаление проявил се твърде късно в своята област, за да застане между водещите в нея.

Способността му да не забравя миналото и едновременно да прозира в бъдещето се усещаше силно на семинарите му, които посещавах в продължение на две години и които ми дадоха подготовка, каквато от никой друг не съм получавал. В малката ни група Ройс с удоволствие приемаше всеки младеж с рационална програма на обучение, който можеше не само да обясни пътя, по който е стигнал до идеите си, но и тяхното философско значение.

Групата бе, най-меко казано, разнообразна. Сред нас имаше и вулканолог от Хавай. От него съм запомнил две думи „раhоеhое“ и „аа“, които означавали два различни вида лава. Тук бе и Фредерик Адамс Удс, автор на „Наследствеността в кралските фамилии“ и привърженик на евгениката^[2]. Той бе сноб с мироглед на прегенетик. Пърси Бриджман, който още тогава се отнасяше скептично към елементите на експеримента и наблюдението и схващаше влиянието на прагматизма на Джеймс върху физиката, определено показваше предпочитания към оперативната работа, каквато по-късно зае. Първият директор на „Сайкопетик Хоспитал“ в Бостън, Саутърд, разказваше много интересни неща за проблемите на психиатричните методи. Тук бе и професорът физиолог Лорънс Хендърсън, който от една страна имаше наистина блестящи идеи за годността на

заобикалящата среда, но за мое голямо учудване не можеше да ги вмести в никаква философска схема, неговото високомерие не можеше да намали дори вярата му, въз основа на която в схемата на нещата поставяше администратора-бизнесмен на средата между чистия учен, какъвто бе той самият и създателя. Съвсем случайно осъзнах истината, че който подценява собствената си научна професия, рядко достига върховете на своята наука.

Мисля, че именно на този семинар за първи път срещнах англичанина Ратрей, станал по-късно унитариянск свещеник и заел амвона в катедралата на английския Кеймбридж. По онова време Ратрей, повече от всеки друг мой официален учител, ме научи да разбирам що е диалектика и до какви тънкости може да се стигне в изкуството да се водят спорове в клас. Никога не съм виждал човек, който с такова умение да разпуква сапунените мехури, твърде често съпътстващи подобни спорове. И въпреки това не мога да се отърва от мисълта, че неговата вяроност към Самуел Бътлър и жизнената му сила, по подобие на Бърнард Шоу, са по-скоро въпрос на лична симпатия, смело защитена от остър ум, отколкото теза, поддаваща се на сериозен спор. Често пъти подкрепях Ратрей по време на общите упражнения-дискусии и се боя, че станах негов способен ученик и трън в очите на преподавателите ни.

Посещавах и семинарите на Хуго Мюнстърбърг. Той беше страшно объркана личност. Доколко неговата арогантност бе прикритие на презрението, което изпитваше към Америка, където преподаваше, и сравняването ѝ с Германия, където не бе могъл да се установи за постоянно, никога няма да узнаем. Задморската му личност бе странно моделирана по образ и подобие на немския кайзер и според мен в него имаше незначителна доза от неувереността и просташкото самочувствие, типични за редица социални слоеве в силния тогава Втори райх. Каквото и да беше личното му мнение за Америка, която го бе приела, той до съвършенство владееше така характерното за тази страна изкуство: личната реклама. Самонадеяните му интервюта будеха огромен интерес, засилващ се от чуждия акцент и малко чуждата фразеология, с които той се изразяваше. Ето защо Мюнстърбърг стана любимец на журналистите.

Математическият аспект на обучението ми по философия беше поверен на професор Е. В. Хънтингтън. Отдавнашен приятел на баща

ми, той ни посещаваше още докато живеехме в Олд Мил Фарм край градчето Харвард. Спомням си, че по онова време, когато още не бях завършил гимназия, Хънтингтън ми показва някои неща от аналитичната геометрия и теорията на деветточковата окръжност.

Хънтингтън бе прекрасен преподавател и изключително мил човек. Упражненията с него по теория на аксиомите бяха направо бисери на педагогиката. Най-често от съвсем обикновена математическа структура той написваше серия от постулати свързани с нея, а ние трябваше да намерим примери, за които цялостно или частично тези постулати са изпълнени или не. Той ни приканваше да се опитваме сами да формулираме аксиоми. Двамата със Сайдис участвувахме в подобни упражнения и тук се уверих в безспорните способности на момчето; мисля си колко загуби математиката с преждевременното му отказване от нея.

Научният път на Хънтингтън е бил винаги загадка за мен. С неговата проникателност и изобретателност изпод перото му можеха да се очакват значителни постижения в математиката. И все пак работите му, колкото и малък да е идейният им принос, често пъти са истински произведения на изкуството. Още помня един от по-значителните му трудове — опит да създаде основите на проста и фундаментална геометрия. Но, от една страна, книгата не надвишаваше много по-раншните работи на Хилберт^[3], а от друга, по-значимите от идеите ѝ вече бяха публикувани в книгата на Уайтхед^[4]. Ценната и достойна за уважение преподавателска работа на Хънтингтън ми се струва, че дава един урок — сериозна опасност за продуктивността на математика е и липсата на амбиция. Хънтингтън твърде много бе свалил собствения си мерник.

Позволете ми да кажа няколко думи за развлеченията ми през тези две години. По време на продължителните излети с татко в планината имах възможност да се запозная с чудесната дейност на планинарския клуб Апалачи, тясно свързана с Уайт Маунтънс. През есента на 1912 година се записах в този клуб и взимах участие в повечето организирани от клуба съботни походи. Разпределяхме се на групи по възраст и пол, но всички предани планинари обикновено се събирахме на една от бостънските гари, а оттам с влак стигахме до някой провинциален град и следобеда се разхождахме.

През 1912 година получих титлата магистър по хуманитарните науки. Това не бе необходим етап по пътя ми към доктората, но не бе излишно да я получа, в случай че на следната година стане нещо непредвидено. Взех и предварителните изпити по най-различни предмети, което много ме сближи със състудентите ми.

1912 година бе и годината, в която стана катастрофата с „Титаник“. Тя разтърси из основи чувството ни за емоционална сигурност и шокът от нея бе подходящо въведение към поредицата от трагични събития, които щяха да последват. Склонен съм да приема, че потъването на този гигант, а не Първата световна война, започнала две години по-късно, бе събитието, което отвори очите на нас, децата на дългогодишния мир закрилял Европа и Америка, за факта, че не сме любими избраници на благодетелен свят.

Освен обичайните Дюма и Киплинг — любимо четиво на всеки юноша — направих известни попълнения от нови книги към заглавията, които особено обичах. Суифт не се харесва твърде от малките читатели въпреки пуританската адаптация в изданията на неговите книги, които стигат до тях. С израстването на момчето в младеж обаче горчивата сатира се превръща в стимулиращо мъжествеността четиво, ето защо аз започнах да харесвам Суифт, макар да потреперах докато четях. Взе да ми допада и поомекотеното, но не по-малко пламенно настроение, което усетих и у Текери, и не само му простих многословието, но взех да му се наслаждавам. Много повече от всички сатирици ме привличаха пронизващите сърцето вопли на Хайне, у когото няма нито една излишна дума, нито една дума не липсва, когато той иска да изрази любовта или омразата си. И аз като баща ми знаех наизуст почти всяка дума от неговото „Hebräischen Melodien“ и досега няма други стихове, които така да трогнат евреина в мен, така да ме накарат да се гордея и да страдам.

Всички книги препрочитах по много пъти, легнал по корем в леглото си, извличайки докрай удоволствието от фразите, толкова пъти повтаряни преди това. Никога не съм обичал да чета много нови книги, но онова което бях прочел, помнех и обичах, то бе станало част от мен и никога не го забравях.

По същия начин възобнових латинския и гръцкия си.

Сбитата по стил поезия на Хораций не беше само зарита между учебниците ми книга, тя е незаличимо изписана в паметта ми. Замахът

и величието на Омир никога няма да изчезнат от съзнанието ми. Може да не съм класицист в строгия смисъл на определението, но у мен дълбоко са пуснали корени класиците.

По същото време сестра ми получи екземпляр от книгата на Ръскин „Съвременни художници“. Изчетох я на един дъх и истински се насладих на академичните рисунки и прекрасната поетичност на езика на Ръскин. Макар че по моему смелите му твърдения могат да се нарекат квазинаука и невярна догма, не мога да не отдам дължимото на превъзходния му талант да наблюдава. Творбата му ме накара да започна да ценя живописата, скулптурата и архитектурата, но опитът ми по-нататък ме научи, че макар книгата да е блестящ коментар на изкуството, в тълкуванията на Ръскин има известна преднамереност и че студията му трябва на всяка цена да бъде придружена с непосредствено запознаване с големите произведения на изкуството и с едно по-непредубедено отношение към изкуството на страните извън Европа.

През лятото на 1912 година се върнахме в Сандуидж и за удоволствие на нас децата, се установихме в малката котловина в подножието на Флат Маунтън и Сандуидж Доум. Къщата, която наехме, бе известна като Тапън Плейс. Съседи ни бяха безгрижното семейство на banker от Кеймбридж. Децата им бяха на възраст от почти 10 до не повече от 25 години. С едно-единствено изключение всички бяха момичета. Обичаха екскурзиите и споделяха моя интерес към изкачванията. Правехме бързи катерения и спускания по склоновете на Сандуидж Доум и Уайтфейс. Намирах, че момичетата са приятни, а особено ме привлече онази от тях, която бе почти на моята възраст. Въпреки че не помня някога да съм дал гласност на възхищението си от нея, вероятно зад къщата ни още стои буковото дърво, по чиято кора личат следи от джобното ми ножче.

Продължавах да ходя на излети с татко, но вече бе ясно, че докато моята енергия растеше, неговата намаляваше. Удоволствието, при което освен мъкненето на тежката раница прекарваш нощта върху клони от балсамово дърво, вече не беше за него.

Бях решил следващата година да работя с Ройс върху моя докторат в областта на математическата логика. Здравето на Ройс обаче се влоши и професор Карл Шмит от Тъфтс Коледж се съгласи да го замести. Шмит, за когото след време научих, бил наш съсед през

лято в Ню Хемпшър, тогава бе млад мъж с пламенен интерес към математическата логика, за разлика от по-късния период на кариерата си, когато смени математиката с философия на религията в Карлтън Коледж. Шмит ми предложи за тема сравнението между алгебрата на релациите на Шрьодер и тази на Ръсел и Уайтхед. Редица съществени моменти във връзка с темата трябваше да се уточнят, но ми се сториха твърде елементарни, за да се спирам по-подробно на тях; по-късно обаче, когато отидох да уча при Бъртранд Ръсел в Англия, разбрах, че съм пропуснал почти всички значителни от философско гледище въпроси. Така или иначе, събраният от мен материал бе приет и можеше да ми послужи при защитата на доктората.

Шмит бе търпелив и изпълнен с разбиране учител. Той, както и Хънтингтън, успяваше, разделяйки работата на леки етапи, да направи младия умен ученик продуктивен. Много се съмнявам, че ако не беше тактичното му ръководство, щях да завърша тази година с необходимите оценки, защото освен защитата на дисертацията пред мен „надигаха“ снага две редици от „дракони“.

Първата редица от умерени „дракони“ бяха писмените изпити по отделните предмети. Зад тях надничаха по-опасните — устните ми изпити. През тези препятствия преминах с „окървавена“, но не склонена глава. Случи се дребен инцидент във връзка с изпитите, който не ми прави чест. Всички явили се на изпитите бяхме страшно любопитни за резултатите и намерихме добродушен разсилен, който имаше достъп до стаята на професорите и до протоколите с бележките ни. Със съжаление трябва да призная, че аз го склоних да ми каже какви са резултатите ни и споделих новината с още някои от колегите. Цялата работа бе резултат от криворазбрано любопитство и криворазбрано добродушие, но подкуп нямаше, както по-късно бях обвинен.

От устните изпити се плаших далеч повече, отколкото от писмените. За всеки изпит отивах в дома на съответния професор и макар те винаги да бяха внимателни и тактични, изпадах в нещо като хипнотичен сън и почти нищо не разбирах от онова, което ми се казваше. Когато се явих при професор Удс по старогръцка философия, установих, че едва ли не съм забравил гръцките думи и не мога да скалъпя и най-простия пасаж от Платоновата „Република“.

Трябва да призная, че татко ме подкрепяше през цялото време на страшното изпитание, каквото представляваха за мен устните изпити. Сутрин той правеше с мен дълги разходки, за да поддържа физическото ми здраве и за да подкрепи смелостта ми. Пребродихме заедно редица райони на Кеймбридж, които дотогава изобщо не познавах. Задаваше ми въпроси, свързани с предстоящите изпити, и ме напътствуваше как приблизително да построя отговора си.

Въпреки това пред всеки изпит бях сигурен, че ще пропадна. Професорите обаче, които изпитват за докторат, са по-човечни и съчувствено настроени към студента, отколкото самият студент към себе си. Ужасът, обхванал всеки студент, е нещо съвсем познато за професора и е неизменна част от атмосферата на изпита, и той автоматично уравновесява напрежението; ето защо на никой дисертационен изпит не се дава обективна според отговора оценка, а професорът винаги интерпретира отговора в светлината на допълнителни фактори, които той добавя към общото си впечатление за способностите на студента.

Самият аз по време на работата ми в Масачузетския технологически институт често съм изпитвал студенти. Научих се, че ужасът има нужда от съчувствие, че е простим и всъщност е нещо нормално; и макар да се цени проявата на изобретателност да се измъкнеш от някое трудно положение, блъфирането е непростимо. Не плахият студент трябва да се страхува, а словоохотливият, но лишен от способност да мисли.

След устните изпити по специалните предмети трябваше да измина и последната част от „пътеката на изпитанията“, която се състоеше в докладване на дисертационната работа пред всички професори от Харвард. Фактически този етап е най-критичен за аспиранта по пътя му към докторската титла. А всъщност никоя добре организирана катедра няма да разреши на кандидата да стигне дотук, без да е сигурна, че той ще го премине. Нещо повече, кандидатът има голямото преимущество да докладва по въпроси, по които в момента той е теоретически по-добре подготвен от всеки един от професорите. Ето защо честният човек няма причини да се плаши, освен ако е с вързан език и е боязлив, а това именно професорите са най-склонни да простят. Докладването на дисертацията е най-вече проверка как аспирантът ще се държи пред аудитория и играе голяма роля при

подбора на кандидатите, които по-късно ще бъдат предпочетени за академични постове. Именно на тази проверка, не съм убеден, че се представих достатъчно добре.

Докладвах в определен от статута на Харвард срок, преписах дисертацията си на машина в такъв вид, че да мога спокойно да я предам в архивите на Харвард, където тя щеше да си остане „за спомен“. Част от работата свърших у дома, а другата част под благосклонните погледи на окачените по стените портрети на бивши харвардски величия в Юнивърсити Хол. По онова време в Харвард не съществуваха изискването да се публикува докторатът. Убеден съм, че така беше правилно, защото според мен никак не е справедливо критерият на един редактор от периодично издание да е решаващ при присъждане на научна титла. Нещо повече, принудителното отпечатване на статията на собствени разноски, тъй като не редакцията на научните издания е тази, която търси сътрудничеството на студента, е сериозно изпитание за джоба на всеки млад човек, без да има кой знае какъв принос за кариерата му. Отпечатани за лично ползуване, почти никой няма достъп до тези дисертации и те малко се четат. Радвам се, че постепенно това изискване отпада.

Често пъти се смята, че е задължително докторската теза на един човек да е най-доброто, което той създава през живота си и трябва да го разкрие в пълното му величие. Не вярвам в това. Докторската дисертация не е нищо повече от произведение на калфа за добиване правото да стане майстор в занаята си; и ако не надхвърли нивото ѝ поне дузина пъти повече, той наистина е много лош майстор. Известно ми е, че за много хора дисертацията трябва да е такава, че да засенчва работите на кандидата години наред, но животът често пренебрегва това мнение. Само когато човек е оставил зад гърба си своята дисертация и не го тормозят мисли за бъдещи формалности, може да постигне значителни резултати, вече като свободен човек, защото целта, към която се стреми, не е обременена от фалшиви академични или социални стойности. Дисертацията трябва да е добра, но ако след това научната дейност на кандидата остане на същото равнище, много скоро той ще почне да наподобява изсушените човечета, които се срещат из факултетските съвети във всеки треторазряден колеж.

Ако докторската дисертация бе единствената научна работа, излязла изпод перото ми, то тя щеше да представлява твърде

незадоволителен входен билет за научна кариера. Както се оказа по-късно, работата над нея ме научи да организирам научния материал и в резултат написах серия статии, които бих предпочел да бъдат официалното ми въвеждане в света на науката.

Познавам не един студент, който отлага представянето на доктората си дори и след като вече е публикувал ред съвсем прилични статии, докато не напише онази статия, която ще го тласне в научния свят с максимална стремителност и порив. Разбира се, чудесно би било, ако младежът успее да се наложи още с първата си работа. И все пак мисля, че студентите отдават прекалено голямо значение на доктората, поради което бездействуват и губят години в очакване да ги осени голямата идея, наместо да посветят това време на придобиване на опит в писането на статии и изграждането на умение да приемат критични преценки за своята работа. Който иска да се прочуе от първия път, иска прекалено много; и ако в по-късния период на творческия си път създаде нещо, от които не се срамува, твърде малко значение има дали първата му публикация е блестяща, или се свежда само до изискванията, необходими за докторска теза.

Към края на пролетта на 1913 година времето започна да тече много бавно за мен. След като бях преминал всички предварителни изпити, предстоеше годишният акт и върховният момент, когато ректорът Лоуъл трябваше да обяви, дали мога да смятам, че принадлежа към кръга на учените.

В периода 1912–1913 година разрушиха старата Харвардска библиотека и подготвиха основите за нова сграда — дарение от Виднер. Старата сграда бе само приспособена за библиотека чрез редица преобразования и вътрешни реконструкции, така че макар да бе най-автентичен образец на ранна академична готика в Америка, времето ѝ бе отминало и тя трябваше да си отиде. Човек неволно изпитваше някакво особено езическо тържество, наблюдавайки как при всяко поклащане огромната желязна топка руши кулите и сводовете; някогашните строители трябва много добросъвестно да са си вършили работата, защото дори топката често пъти трудно се справяше и рушенето напредваше бавно. Шумът бе непоносим и заниманията ни по философия в Емерсън Хол се провеждаха под акомпанимента на срутващи се стени и шум от скрипци.

И въпреки че срутването на старата библиотечна сграда бе символ на бързото развитие и прогреса, всички ние усещахме, че с нея си отиваше една цяла епоха. Библиотеката никога вече нямаше да ни навява средновековното си настроение и тучните ливади наоколо завинаги щяха да изчезнат под огромното туловище на Виднеровата библиотека. Предвид на работата му там и на връзките му с хората в библиотеката, татко винаги казваше, че името Виднер може спокойно да мине и без буквата „д“. Вярно бе, че новата сграда създаваше големи удобства за складирането на книгите, но те с нищо не можеха да компенсират липсата на какъвто и да било красив елемент в архитектурата на библиотеката Виднер. Постройката бе студена и мрачна, а по-късно, по време на войната, голямото стълбище бе украсено с две лишени от емоционалност непривлекателни картини, демонстриращи военната мощ на Америка.

По онова време мястото, където човек най-често можеше да ме открие, бе Харвардската философска библиотека. Вътре беше много приятно, а библиотекарят доктор Ранд бе харвардски еквивалент на „поизсушен английски дон“^[5]. Прекрасен историк и библиограф. Винаги бе интересно да се ровиш с него из рафтовете с книги за нещо любопитно и ново. Открихме например голям брой томове, заветвани на библиотеката от Уилям Джеймс, изпъстрени с бележки по полетата от самия Джеймс, които сигурно щяха да бъдат по-благопристойни, ако авторът им е знаел, че ще ги четат и чужди очи. Трудовете на Ройс и Бъртранд Ръсел, принадлежали някога на Джеймс, бяха особено интересни. Щом Ранд разбра, че томовете представляват наистина безценно съкровище, той ги затвори в своя шкаф.

Открихме още много подобни ценни четива. У английския философ Ф. С. С. Шилер, независимо от липсата на задълбоченост, забелязахме чудесно чувство за хумор, което много ни забавляваше. Никога не знаеш какво още можеш да намериш сред пристигащите книги и периодични издания. Бързото прелистване на всичко новодошло бе ежеседмично наше занимание.

През същата пролет започнах да преглеждам и някои педагогически списания. Много ми беше интересно какво пишат за преждевременно развитите в интелектуално отношение деца. Бях жестоко наказан за любопитството си, когато в списанието, издавано от университета в Кларк, прочетох статията на мис Катрин Долбър

(дъщеря на покойния физик Долбър от Тъфтс Коледж). В нея се обсъждаше животът на Бърл, Сайдис и Норберт Винер, случай по случай, име по име. Мис Долбър очевидно не бе във възторг от нашите постижения. Подробно и педантично бе разказала не само постиженията ни в отделните училища, но и всичко онова, което беше свързано с нас и бе успяла да научи, дори цитираше мнения на наши състуденти.

Непочтен документ във всяко отношение. Винаги съм знаел, че социалното ми развитие куца и че чувствително изостава от интелектуалните ми постижения, но бях съкрушен, когато от думите на мис Долбър разбрах какъв отегчителен и досаден грубиянин съм бил. Статията ме накара да се почувствувам като играч на парчези^[6], който е хвърлил лош зар и сега трябва да се върне в началото на таблото.

Показах статията на баща ми, който се разяри точно толкова, колкото аз се почувствувах унижен. Татко изпрати възмутено писмо до редакцията, което трябваше да се отпечата в следващия брой на „Педагогически семинари“, но и то не бе разрешение. Адвокатът на семейството не ни даде големи надежди относно случая. Търсенето на правдата чрез съдебен процес щеше да придаде гласност, много по-опасна и порочна от всичко друго, на което съм бил излаган някога. Дори на теория законите в Америка не зачитат твърде правото на всеки човек да разполага със съдбата си и да решава дали да пишат за него в пресата, или не; от друга страна, и по-рано споменах, че за да спечелиш съдебно дело за злепоставяне, трябва да заявиш конкретни щети, нанесени ти в резултат на клевета. Ето защо е много опасно да обявиш на всеослушание, че някой адвокат е нечестен, или някой лекар — шарлатанин. Подобни изявления съвсем сериозно могат да навредят на професионалното им положение. Аз все още нямах професия и макар че се надявах скоро да започна работа, трудно би могло да се докаже и да се повярва на каквито и да било твърдения за евентуални щети, които в бъдеще можех да понеса в резултат на статията. Именно това бяха доводите, изтъкнати от адвокатите на „Ню Йоркър“ по време на делото на Уилям Сайдис и спечелването му от списанието бе най-доброто доказателство за разумността на решението ни да не раздухваме нещата.

По мое мнение подобна практика при злепоставянето е направо несправедлива. На първо място, подлагането на съмнение бъдещето на

един човек е много по-сериозно престъпление, отколкото да навредиш на някого, който вече е стъпил на краката си. Второ, да нарушиш вътрешното равновесие на човек в трудно и неустановено положение е много по-зловредно от физическа щета. Намирам, че красноречив пример за това дава медицинската литература. Нейният утвърден вече опит би могъл да се използва и при правораздаването. Никой не може да отрече, че най-добре е случаите в медицината да се представят в литературата пълно и подробно, но за истинско морално престъпление се счита изписването на пълното име на пациента или споменаването на какъвто и да било факт, по който може да се узнае за кого точно става дума; а ако все пак подробни описания се срещат, това става само след изричното съгласие на болния. Тогава когато се налага да се покаже снимка на пациента с цел да се илюстрира по-добре случаят, обикновено очите или по-голяма част от лицето (в случай, че болестта не е точно там) се изтриват при отпечатването. Не виждам причината едно педагогическо списание с претенции за научност да има по-голяма свобода. Тук не става въпрос за свободата на печата, а за нещо тясно свързано със самата свобода: отговорността на печата.

През последната година от престоя ми в Харвард кандидатствувах за стипендия в чужбина. В програмата се включваха посещения на няколко научни института. Разбира се, страшно се развълнувах от новината, че съм я спечелил. Имах възможност да избирам между Кеймбридж, където работеше и бе на върха си Ръсел, и Торино, при прочутия Пеано. Разбрах, че Пеано е поизчерпал творческата си сила и че в момента Кеймбридж е най-подходящо място за подготовка в областта на математическата логика. Написах писмо на Ръсел, защото все пак трябваше да имам и неговото съгласие, преди да потегля на път.

[1] Американски философ и педагог (1885–1916). — Б.пр. ↑

[2] Евгеника — реакционна наука за подобрене на биологическата природа на човека, в основата на която лежи делението на хората на биологически пълноценни и непълноценни. — Б.пр. ↑

[3] Давид Хилберт (1862–1943), немски математик, работил в Гьотинген, един от най-големите математици на ХХ век. — Б.пр. ↑

[4] Алфред Уайтхед (1861–1947), английски философ-идеалист и математик. — Б.пр. ↑

- [5] Преподавател в Оксфорд или Кеймбридж. — Б.пр. ↑
- [6] Вид хазартна игра. — Б.пр. ↑

XIV

ЕМАНЦИПАЦИЯ

(КЕЙМБРИДЖ, ЮНИ 1913 — АПРИЛ 1914)

През лятото на 1913 се върнахме в Кеймбридж и имах възможност чудесно да си отпочина за предстоящата тежка година и да обходя още много нови местности в планините и околността. Планините винаги са ми доставяли удоволствие, но в онези години преди войната и преди да надвисне заплахата от нея, преди да започне изсичането на горите, преди автомобилите да скъсат разстоянията, а покрай пътищата да изникнат бедняшки селища, извънградските местности бяха наистина красиви. Като човек, чиято физическа активност намалява поради напредването на възрастта и изненадите на интензивния живот, с тъга си спомням за времето, когато изкачването на планинските склонове не представляваше никакво усилие за мен и само след двадесетина минути бърз ход от дома се озовавах на върха на малко възвишение, покрито като с дантела от крехък горски киселец. Оттам можех да наблюдавам стволовете на гигантски дървета, всяко от които бе достойно да бъде мачта на кралски кораб. Изпитвах романтично чувство на сливане с хълмовете и гората.

Едно от основните ми задължения към домакинството ни бе данося пощата и млякото. Всеки ден изминавах пеш на отиване и на връщане двете мили разстояние до малката поща в Уайтфейс Вилидж. Част от пътя преминавах с прерязващата ръката ми дръжка на ведрото с мляко. С голямо желание ходех до пощата, защото там ме очакваше ключът към свободата: писмото, с което Ръсел щеше да даде съгласието си да ме приеме.

Професор Хънтигтън ми бе препоръчал да прочета две математически книги през лятото, преди да започна работата си при Ръсел. Първата книга не ми направи особено впечатление, макар че я прочетох няколко пъти и ми се видя много полезна като въведение в теория на матриците. Втората представляваше най-последователното

изложение на основните принципи на аксиоматичния метод, което някога съм срещал, и й се отдадох с цялото си сърце. Реших всичките задачи, които се срещаха в първия том; друг все още не бе излязъл от печат. Макар че авторите бяха двама, Йънг от Дартмът беше вече нетрудоспособен и обликът на книгата бе даден от професор Осуалд Веблен от Принстън, основател не само на известна математическа школа в Принстън, но и на голям научен институт също в Принстън. Той без съмнение е един от бащите на американската математика.

Цялото ни семейство се готвеше да прекара зимата в чужбина. Дълго време се канехме да тръгнем и оставаше да се купят само билетите, но по това време на Балканите се водеха войни и баща ми бе решил, че на политическия небосклон има твърде много облаци, за да поеме този риск. Сега обаче бяхме готови да потеглим на път. Качихме се на параход от линията Лейланд, клон на една от големите международни морски транспортни линии, по която се движеха предимно товарни кораби с добитък, но често пъти взимаха на борда и пасажери, пътуващи от Бостън за Ливърпул. Помня, че в онези щастливи години бе напълно възможно срещу петдесет долара да ангажираш самостоятелна кабина на някой кораб, без да си лишен от абсолютно нищо.

Напуснахме Кеймбридж с подземната железница през тунела на Източен Бостън и се отправихме към изоставения бедняшки квартал, известен като Източен Бостън. Тук на един от доковете стоеше на котва нашият параход. Помня колко се измъчих, докато с тежкия багаж в ръце на бегом пресичах лабиринтите от железопътни релси под противоречивите наставления на баща ми.

Изпитах върховно облекчение, когато се намерих на борда. Облечените в бели сака стюарди ни поднасяха бисквити и говежди бульон, преди още да излезем в открито море. Макар да не бяхме напуснали още старото, познато ни Бостънско пристанище с ясно откритолия се паметник „Бънкър Хил“, вече се намирахме в друг свят: обноските на стюардите, начинът, по който хората се хранеха и отпиваха от чашите си, езикът, на който разговаряха пасажерите, всичко бе ново и непознато за нас.

Родителите ми почти инстинктивно поддържаха позицията, че английският, който те говореха и знаеха, е единственият добър английски, а останалите негови форми са погрешни в една или друга

насока и не са законни. Смя да кажа, че татко по-скоро би се нагодил към езика на баските или жителите на Тибет, отколкото да премине от бостънски английски на английския, който се говори в Лондон или Ланкашър.

На борда на кораба се говореше предимно ланкашърски английски. Оттогава много пъти съм слушал това наречие и може би то не е най-красивата форма на английския, но в него се усеща подкупващото качество на хубав бял хляб и добро сирене.

Пасажерите бяха малко на брой, а новините по радиото не се натрапваха прекалено. Пътуването бе дълго, тихо и спокойно. Храната — достатъчна, но блудкава на вкус. С изключение на вълните нямаше почти нищо за наблюдение освен флирта между дъщерята на стар морски капитан с офицера-радист. За разнообразие играехме шах и някаква игра с дискове, които се тласкат по маркирана плоскост. Една сутрин се събудихме и разбрахме, че сме пристигнали на пристанището Мерси^[1].

Бързо приключихме с митническите и паспортните формалности. Беше неделя сутрин и след като си купихме билети за Лондон, обядвахме хляб и сирене в някаква кръчма и отново поехме на път. Гледах през прозореца и възобновявах впечатленията си от английския пейзаж отпреди доста години, когато бях дете. Особено ясно помнех бръшляна, обгърнал стените на къщите, малките стопанства и вилите, изградените от тухли и камък огради. Горите не бяха така гъсти, а като че ли и дърветата бяха по-ниски от онези, които бях свикнал да виждам у дома.

От Юстънската гара се отправихме към Блумсбъри^[2], където по онова време много по-лесно, отколкото сега можеха да отседат посетители на университета със скромни материални възможности. Настанихме се в хотел Саутхамптън Роуд, който след години познах в описанията на Грѐм Грийн като място за срещи на бежанци и шпиони. С помощта на пътеводителя „Бейдекър“ открихме един-два вегетариански ресторанта. Посетихме стария татков приятел Израел Зангвил в Темпъл и обсъдихме оставането ми в Кеймбридж. Другите членове на семейството ни щяха да отпътуват за Мюнхен, да прекарат там зимата, за да може Констънс да учи живопис, а Бърта да посещава частно училище за млади девойки.

Татко ме придружи до Кеймбридж. Намерихме Бъртранд Ръсел в дома му в Тринити и той ни помогна да се ориентираме. Докато бяхме у Ръсел, влезе млад мъж. Татко го взе за някой студент и повече не му обърнахме внимание. Това бе математикът Готфрид Харди, който щеше да има най-голямо влияние върху мен през следващите години.

По всичко личеше, че няма да се наложи да държа приемни изпити, тъй като Харвардският и Кеймбриджкият университет имаха известни договорености по отношение на специализантите. Не можех да живея в колежа и трябваше да си намеря квартира в града. Баща ми не загуби много време в търсене. При огледа на едно жилище той ме попита пред хазайката дали харесвам квартирата. Просто не можех да се измъкна. На излизане обаче му казах, че никога в живота си не съм виждал по-мизерно, мръсно и неудобно жилище. Вместо да анулира устното споразумение с жената, той заяви, че разчита на това, че никога вече няма да се видя с нея, и повече не ѝ се обадохме. Бързаше да хване обратния влак за Лондон. Най-накрая бях оставен, по липса на по-добра, при друга дребна на ръст, немарлива хазайка на Ню Скуеър. Тя уж обеща срещу минимално възнаграждение да ме снабдява със сирене и зеленчуци за моята вегетарианска диета.

През тези години бе невъзможно за едно американско момче, получило относително нормално възпитание, да остане незасегнато от някоя от разновидностите на англофобията. Войните между Англия и Америка, както и скритата вражда, датираща от Гражданската война в Америка, бяха натрупали известен антагонизъм в тона на някои английски вестници. Враждебността се изразяваше в заядливи предизвикателства към янките. Тази неприязън особено се подсилваше от усилията на пламенните англофили, които така неумело пропагандираха идеите си, че в крайна сметка американското момче прегръщаше родното си знаме и се отдаваше на националистични настроения.

И въпреки всичко, когато по-късно се завърнах у дома, разбрах, че между мен и Англия се е създала тясна и дълготрайна връзка; чувствавах се силно свързан особено с Кеймбридж. Бях научил, че англичаните значително се отличават от англофилите по това, че веднъж допуснали непознатия през своята защитна обвивка, признаваха, че в много отношения Англия далеч не е земният рай и че нещо не е съвсем наред в този наш свят. Открих, че и англичаните,

както и аз, се отнасят с недоверие към универсалното лекарство на англофилите, които препоръчват всички английски институции да се опаковат и да се пренесат на американска почва, сякаш са дворец от времето на Тюдорите. С две думи, изясних си, че за англофилите Англия е някакъв мираж, който не съществува нито от едната, нито от другата страна на океана, а само във фантазията на няколко избраници.

Разбрах, че от традициите и нравите, сред които бях живял, онези които най-много наподобяват живота в Англия и хвърлят най-ярка светлина върху него, са в много случаи типично американските традиции на моето детство. Животът извън градовете Ейър и Харвард, макар че там нямаше нито скуайър, нито викар, е живот със съвсем английски корени. Моите приятели фермери от Ню Хампшър сигурно биха ругали своите колеги от Езерната област оттук до Кингдъм Към и без съмнение в отговор биха получили същото; но независимо от взаимната враждебна съдържаност и разликата в диалектите поведението и от двете страни ще бъде еднакво. Нужни са не повече от няколко седмици общуване и с едните, и с другите, за да се увери човек, че в отношенията и начина им на мислене няма голяма разлика.

Англия, която видях за първи път, не бе още поразена от Първата световна война и като изключим големите конфликти в Крим и Южна Африка, бе живяла в мир от времето на Наполеон. Това бе Англия — рай за богатите и много близо до ада за бедните. Страна, в която тогава за сина на работника бе много по-трудно да стане учен, отколкото сега е за мексиканския пеон.

Моята хазайка първа ми показва какво значи английски снобизъм и раболепие, които се ширеха по онова време. Тя, немарливата, подла жена си позволяваше да не одобрява съседа ни през две къщи. Обичаше да казва: „Ха, син на някакъв си занаятчия“, макар че класата на занаятчиите стоеше много по-високо от всяка друга класа, към която тя можеше да се причисли.

Младежите в университета бяха все издънки на аристокрацията или поне на охолствуващата средна класа. Станах свидетел и на издигането на „субсидирани“ студенти. Момчето на работника, недоразвито още от утробата на майка си поради оскъдната храна, с лоши зъби и мазолести ръце, облечено със стари подарени дрехи и грамадни груби обувки, се издържаше от стипендии и фондации от основното училище до завършване на университета. А днес голям

брой от тези студенти са млади донове, допуснати до академична работа заради техните способности, но често пъти обвинявани в неподходящо поведение, от което дълго и целенасочено е трябвало да се отучват. Много от тях са споделяли с мен през колко трудни моменти са минали, за да овладеят уменията да водят изискано-дръзки спорове.

Явлението, за което говоря, е познато далеч зад стените на университетите в Англия. Сега за мен е истинско удоволствие да седна на някоя пейка и да си побъбря с обикновен, английски труженик, който да не ме отблъсне, защото съм „туз“, нито пък да претендира за преимущество пред мен. На днешното поколение англичани, които ще разгърнат тази книга, може да им се стори, че обвинявам дедите им в недостатъци, толкова далечни от днешните им внуци, че те дори не могат да ги разберат. Длъжен съм да кажа, че при всяко поредно посещение в Англия все по-силно усещам как раболепието отстъпва място на човешки, в най-добрия смисъл на думата, дружески отношения.

Толкова за спомените ми от Кеймбридж. При първото си пристигане в града прекарах няколко дни в изучаване на околностите и се чувствавах безнадеждно самотен. Семестърът все още не бе започнал, ето защо няхах никаква възможност за нови запознанства. Скитах между сградите на колежа и из парковете и ливадите, но красотата на постройките и растителността трудно можеше да намали моята носталгия. Междувременно се запознах с двама студенти: млад индус, който живееше в същата къща, и един англичанин, на квартира през две врати от нашата. И двамата се учеха в колежа „Сейнт Катрин“ и ме поканиха да отида с тях на среща в клуба за дискусии към същия колеж.

Не мога да си спомня какво точно се говори в клуба на „Сейнт Катрин“, но няма да забравя как ме поканиха да прочета някаква статия и да кажа няколко думи във връзка с нея. Направих го въпреки страхотното си притеснение и объркване. Първите няколко седмици прекарах в изучаване на миогледа на англичаните и в усилия да се отърся от най-непростимите свои привички. Добре съзнавах, че упоритият ми национализъм ще ме въвлече в не една детинска разправа.

Въпреки всичко чувствах, че този период бе критичен във формирането ми като личност и дължа твърде голяма благодарност на моите приятели студенти и на преподавателите ми от онези дни. В отношението им към всичко имаше много търпимост и зачитане, качества, които трудно се срещат в Харвард.

Много приятни часове съм прекарал с някои студенти в клубовете, по събранията и на чай в стаите им; особено внимателни с мен бяха няколко по-възрастни мъже, които все още не бяха станали донове. Един от тях е Фредерик Бартлет, сегашният сър Фредерик Бартлет и професор по психология в Кеймбриджкия университет. Имах чувството, че той бе дошъл от някой от по-модерните английски университети и че по онова време перспективите за неговата кариера не бяха твърде блестящи. Упоритата му сдържаност и категоричният му отказ да се остави да бъде предизвикан към спорове беше здравословен пример за моята трудноовладяема импулсивност. Критиките му винаги бяха справедливи и никакво приятелство не можеше да го подкупи. Щастлив съм, че не прекъснах връзките си с него през всичките тези години и в основата си нашите отношения не се промениха.

Бърнард Мусциоу бе друг по-възрастен приятел, който много ми помогна да възмъжея. Роден бе в Австралия, там получил и първата си научна степен. Бързината на мисълта и отговорите му го бяха направили важна фигура в Клуба по нравствени науки и неведнъж по време на дискусиите сме заставали рамо до рамо срещу позиции, с които не сме били съгласни.

В самото начало се запознах и с двама други студенти, съвсем различни от останалите ми познати — С. К. Огдън и И. А. Ричардс. Огдън, поставил рекорд за продължителен престой на студент в колежа, тогава живееше в квартира над портата в Пети Къри. В стаите му висяха снимки на почти всички известни интелектуалци в Англия. Едно от многото му занимания бе журналистиката; успя дори да си изпроси и от мен статия, която бе поместена с негова помощ в „Кеймбридж Магазин“, но за какво ставаше дума в нея, не съм в състояние да си спомня след толкова години. Беше близък приятел с Ричардс и, струва ми се, сътрудничеството им, започнало именно по това време, по-късно доведе до излизането на книгата „Значение на

значението“. Така или иначе, интересите им към семантиката вече бяха изявени.

Направи ми много силно впечатление твърде отшелническата атмосфера, сред която живееше ученият от английския университет. Той идваше от училище, в което се отделя голямо внимание на нуждите на юношата — основната част на образованието му в един университет, чиято програма на пръв поглед отговаря на интересите му на вече зрял човек, а всъщност повтаря схемата от юношеството. Ако завършеше успешно, пред него се откриваше кариера, в която той отново не е самостоятелен.

Макар английските университети да не бяха вече „безбрачни“ духовни институти, каквито са били в началото на деветнадесети век, в тях все още бе запазено много от монашеския дух. Младият човек, който започваше да изучава математика, пренасяше в науката голяма част от навиците си, които е усвоил на полето за крикет: „Ако играеш — играй според правилата“. И макар в това да няма нищо лошо и в резултат младежът да проявяваше всеотдайност към научната си работа, каквато човек трудно среща в нашия далеч по-земен свят; тя по моему пречеше на напълно зрялото отношение към работата му.

Когато Готфрид Харолд Харди, както читателят лесно може да разбере от книгата му „Апология на математика“, дава висока оценка на „Теорията на числата“ предимно поради липсата на практическото ѝ приложение, той отбягва да погледне открито моралния проблем, изникващ пред математика. Нужен е много кураж, за да устоиш и да не отговориш на нуждите на света, да пренебрегнеш благата на живота и да ги замениш с аскетизма на чистата математика, която няма нищо общо с подкрепата от военните или хората на големия бизнес и изобщо на целия свят. Независимо от това, подобно отношение, възприето от цяло поколение математици, прилича на взимане на опиат, което за мене е истинско бягство от действителността.

Когато вече зрял математик, отново посетих Кеймбридж, имах зад гърба си дългогодишна работа с инженери. Харди често повтаряше, че техническата фразеология в повечето от математическите ми трудове е чисто и просто хвърляне на прах в очите и че съм я използвал, за да се харесам на приятелите си инженери от Масачузетския технологически институт. Той смяташе, че съм предрешен чист математик и че всички други аспекти на работата ми

са без особена стойност. Това обаче съвсем не беше така. Основните идеи на „непристъпната мъдрост“ — „Теория на числата“, са могъщи оръдия в изучаването на телеграфа, телефона и радиото. Не е толкова важно какви подбуди и стремежи го движат, но резултатният математик е длъжен да бъде мощен фактор при промяната на физиономията на обществото. В този случай той наистина не е опасен като военна сила в новата научна война на бъдещето. За него това може би е неприятно, но ако не погледне фактите в лицето, никога няма да изпълни изцяло дълга си в живота.

Докато подреждаше програмата на обучението ми, Ръсел ми бе подхвърлил съвсем разумната идея, че човек, който има намерение да се занимава с математическа логика и с философия на математиката, би трябвало да разбира нещо и от математика. Ето защо в различно време изслушах няколко математически курса: един при Бейкър, един при Харди и един при Литлуд и при Мърсър. За курса на Бейкър не бях достатъчно подготвен и скоро се наложи да го прекъсна. Курсът на Харди обаче бе за мен истинско откровение. Той започна от първите принципи на математическата логика и теория на групите, премина към интеграла на Лебег и обща теория на функциите на реалните променливи, през теоремата на Коши и стигна до логичните основи на теорията на функциите на комплексните променливи. В курса се разглеждаше голяма част от материята, която вече бях минал с Хътчинсън в Корнел, но този път с изключителна прецизност, благодарение на която у мен не остана нито следа от несигурността, попречила ми на времето да разбере докрай лекциите на Хътчинсън. Много години бях слушал лекции по математика, но нищо не може да се сравни с яснотата, интереса и задълбочеността на лекциите на Харди. Ако трябва да назова името на моя духовен баща в математиката, без колебание ще кажа името на Харди.

Докато слушах неговите лекции, написах и видях отпечатана първата си математическа статия. Сега, когато погледна назад към този свой труд, не мога да кажа, че го намирам за особено добър. Статията бе върху пренареждане на положителни цели числа в трансфинитни редици, отговарящи на големи ординални числа. Тогава именно за първи път усетих вкуса на печатарско мастило — сериозен импулс за всеки млад учен, намиращ се в началото на своята кариера. Отпечатаха

я в „Месенджър ъф Математикс“, списание което се издаваше в Кеймбридж, така че можех да проследя и процеса на печатането.

Посещавах и два курса на Бърtrand Ръсел. Единият обхващаше изключително елегантно поднесените възгледи на Ръсел за усещанията, а във втория разглеждахме „Principia Mathematica“. Не можех напълно да се съглася с гледището на Ръсел за природата на усещанията като изходен материал за опита. Винаги съм считал, че те са градивен материал в посока диаметрално противоположна на идеите на Платон. Разбрах, че съм навлязъл в Айнщайновата теория на относителността и приемам новите възгледи за наблюдателя, с които Айнщайн беше направил вече революция във физиката и които щяха да доведат до още по-големи промени при Хайзенберг, Бор и Шрьодингер.

В другия курс на Ръсел бяхме само трима и затова напредвахме бързо. За първи път вникнах в логическата теория на типовете и дълбоките философски значения, които тя съдържа. Направо ме досрамя, като си помислих какви пропуски съм направил в докторската си дисертация. Въпреки всичко написах една недълга статия във връзка с тези лекции и по-късно я публикувах. Макар тя да не предизвика нито голямото одобрение от страна на Ръсел, нито събуди кой знае какъв интерес сред специалистите по онова време, тази моя работа върху приложение на „Теорията на релациите“ в „Теория на класовете“ по-късно зае постоянно, макар и скромно място в математическата логика. Тъкмо бях навършил деветнадесет години, и статията ми излезе в „Известия на Кеймбриджкото философско дружество“ и представлява истинското ми навлизане в математическата мисъл.

Не ми е много лесно дори след толкова време да пиша за контактите ми с Бърtrand Ръсел и за работата, която извърших под негово ръководство. Пуританизмът ми на човек, израснал в Нова Англия, се сблъска с неговата философска защита на либералността. Свободомислещият мъж, който се чувства длъжен философски да се усмихва, наблюдавайки как собствената му съпруга се отдалечава заедно с друг свободомислещ, загледана влюбено в него, много ми напомня спартанското момче, скрило под пелерината си открадната лисица, и е длъжно да запази лицето си спокойно докато лисицата го хапе. Не мога да кажа, че подобна философска либералност буди

възхищението ми. Старомодният разгулник е изпитвал удоволствието да не го е грижа за нищо; пуританинът живее според добре известен кодекс от забрани, които го предпазват от неприятности. Философската разпуснатост е също толкова ограничена, колкото философското пуританство и плува в също толкова тесен канал, само че по-лошо осветен и почти без сигнализация. Една вечер на връщане от занимания при Ръсел се изказах доста свободно по този въпрос пред мой колега. Увлечени в разговора, не сме забелязали кога сме задминали професора, който без съмнение бе чул моето мнение. Ръсел никога с нищо не показва, че е чул коментара ми, но по-нататъшното му поведение и критичност към мен го издаваше.

Добре знам, че Ръсел намираще докторската ми дисертация незадоволителна, защото не бях разработил достатъчно пълно проблемите за логическите типове и за парадоксите, които представляват трудните моменти при изграждане основите на аксиомната система в логиката, за разлика от производната аксиомна система за частни конструкции с вече позната логика. Що се отнася до мен, по онова време вече бях наясно, че колкото и да се стараеш да формулираш всички основни положения в една логическа система, за да стигнеш до качествено нови заключения, тя ще си остава непълна. По моему, да се опиташ да създадеш подобна логическа система означава да се опреш на неформулирания, но съвсем човешки навик за манипулация. Всеки опит да се вмести подобна система в напълно адекватна фразеология, според мен ще доведе до възможно най-лошото формулиране на парадоксите на типа. Писах за тези неща в статия, поместена по-късно във философското издание „Списание по философия, психология и научни методи“.

Ръсел и някои негови съвременници наричаха тогава списанието „Белоликият лицемер“, намек за бялата корица на списанието. Тогавашните мои „еретични“ предположения по-късно се потвърдиха в трудовете на Гьодел^[3], който доказва, че във всяка система логични аксиоми, винаги съществуват проблеми, които не могат да получат положителен отговор чрез тези аксиоми. Ако поне един от отговорите на тези въпроси не противоречи на някоя от основните аксиоми, може да се докаже, че обратният отговор също не противоречи на тази аксиома. Подобно тълкование на проблема за решението направи

неизпълнима значителна част от задачата, която Уайтхед и Ръсел си бяха поставили в „Principia Mathematica“.

Очевидно логиката трябваше да бие отбой. Тя се бе превърнала по-скоро в история на развитието на дедуктивното мислене, отколкото в сбор от нормативи, които трябва да се следват при работа. Оттук пътят от дедуктивната система до дедуктивната машина е кратък. Необходима бе нова идея или сила, за да се превърне аритмометърът на Лайбниц в мислеща машина. Първата стъпка в тази насока е да се премине от простото смятане към построяването на теоретични модели на логически машини, което бе сторено от Тюринг^[4]. Сега мистър Тюринг се занимава с реалното конструиране на изчислителни и логически машини и така прави още една стъпка към „мислещата“ машина. Най-интересното е, че аз съвсем наскоро независимо от него на базата на предишните ми трудове по логика преминах към изучаване на логиката на машините.

Но нека се върнем в дните на моята специализация при Ръсел. Независимо от редицата разногласия между нас, които стигаха понякога до леки стълкновения, аз извлякох голяма полза от общуването с него. Той умееше да се изразява изключително ясно и работата на нашата малка група върху „Principia Mathematica“ вървеше бързо. Лекциите му по философия също бяха шедьоври. Той далновидно бе предвидил голямото значение не само на теорията на относителността на Айнщайн, но и на електронната теория и ме накара да се запозная подробно с нея, макар че поради недостатъчната ми подготовка по физика това се оказа доста трудно.

Не помня обаче да е оценил подходящо значението на квантовата теория. Не бива да се забравя, че работата на Нилс Бор, която откри нова епоха, тогава бе нещо съвсем ново и в оригиналния си вид не се поддаваше на тълкование от философска гледна точка. Само дванадесет години по-късно през 1925 година противоречивите настроения, породени от по-ранните трудове на Бор, отново се повдигнаха и стана ясно, че идеите на Де Брогли, Борн, Хайзенберг и Шрьодингер показват, че както теорията на Айнщайн, така и квантовата теория ще направи огромна революция във философските тълкования на основите на физиката.

Извън аудиторията връзките ми с Ръсел се свеждаха главно до посещения на събранията, които той правеше всеки четвъртък вечер

или както иначе ги наричаха поради големия брой гости, „събори“. Там човек можеше да срещне много видни личности. Там беше Харди — математикът, Лоуис Дикинсън, автор на „Писма от Джон Чинмън“ и „Съвременен симпозиум“, написал огромно количество либерални политически статии. Там идваше Сантаяна, който завинаги бе напуснал Харвард и се бе установил в Европа. Самият Ръсел беше забавен събеседник. Разказваше интересни неща за приятелите си Джоузеф Конрад и Джон Голзуърди.

Тримата най-значителни преподаватели по нравствени науки, с които се запознах и които бяха приятели още от Тринити Коледж, бяха известни като „лудите от Тринити“. Човек никога не можеше да ги съберка. Единственият начин да се опише Бърtrand Ръсел, е да го оприличиш на Лудия Шапкар^[5]. Винаги е бил изискан и аристократичен Луд Шапкар и сега е Шапкар, но вече беловлас. Според мен карикатурата на Тениъл доказва верния усет на художника, макар че са ми казвали, че оригиналното описание на Луис Карол напълно съвпада с Таниеловия образ на Шапкаря от Оксфорд. Мак Тагарт, хегелианец, приличаше досущ на доктор Коджър от книгата на Уелс „Новият Макиавели“ — имаше меки ръце и невинен, дремещ вид. Третият от групичката д-р Дж. Е. Мур бе най-странен. Дрехите му вечно бяха посипани с тебеширен прах, шапката бе или парцалива или изобщо липсваше, а косата му представляваше истинска джунгла, не познала гребена. Д-р Мур не можеше да ѝ помогне, нито да я приглади с обичайния жест, нервно да прокара ръката си през нея. Много често отиваше на лекция само по чехли, а между тях и панталоните му (винаги с няколко инча по-къси от нормалното) се откриваха смъкнати бели чорапи. Имаше странния навик, вместо да подчертае думите, на които искаше да обърне вниманието ни, да прокара тебеширена линия през тях. Неговите забележки по време на философските дискусии бяха винаги унищожителни, но ги изговаряше с усмивка и невъзмутимо:

— Е, хайде де, не можете да очаквате, че човек, който е с ума си, ще поддържа такава гледище!

Поне веднъж на всяко събиране на Клуба за нравствени науки докарваше до сълзи мис Е. Е. Джоунс. И въпреки това, когато му представих своята работа за преценка, той се държа внимателно и приятелски.

Сред преподавателите съществуваше мълчалива надпревара за ярка индивидуалност, която се превръщаше в състезание по ексцентричност. Някои от приятелите ми от Кеймбридж по-късно споделиха с мен, че наблюдавайки странностите ми, са мислели, че нарочно съм се държал по-особено, за да спечеля одобрението на доновете. Така или иначе, фактите са налице; и докато съм убеден, че маниерността на Ръсел (която бе едва забележима) се дължеше на аристократичния му произход, повече от сигурен съм, че немарливостта на Мур и академичната непрактичност на Мактагърт бяха много внимателно изработени.

По време на семестъра се запознах с доста хора и полицата над камината у дома бе покрита с покани за дискусии от разни клубове. Приятели на мистър Зангвил, живеещи на близо петнадесет мили от дома, ме поканиха веднъж на гости. Пристигнах у тях изтощен и потънал в прах, тъй като бях изминал цялото разстояние пеш. Общо взето, към края на семестъра вече бях намерил своето място в живота на Кеймбридж. Усещах дори известна привързаност към новата си среда.

През по-голяма част от времето обаче физически никак не се чувствавах добре. Вярно, че хазайката ми получаваше от мен твърде малко, но това не извиняваше недоварените моркови и невъзможното за вкусване брюкселско зеле, което ми поднасяше като вегетарианска кухня. Опитвах се да си дояждам с някоя и друга таблетка шоколад, който купувах срещу няколко пенита, но въпреки това непрекъснато гладувах.

През свободните си часове, а те никак не бяха малко, Съюзът и неговата библиотека бяха моето спасение. Членството ми в Харвардския съюз улесни достъпа ми до съответната организация в Кеймбридж и дори взех участие в един-два от прочутите дебати на незавършилите още студенти. Нещо повече, няколко приятели ме канеха на вечеря в Съюза и по този начин се запознах и с удоволствията на един английски клуб.

Средата в Кеймбридж се оказа много по-благосклонна към мен от тази в Харвард. В Кеймбридж интелектът бе поставен над всичко. Престорената незаинтересованост към интелектуалните проблеми, която представлява *sine qua non*^[6] в живота на всеки уважаващ себе си учен от Харвард, в Кеймбридж е само условност и забавна игра, при

която, докато си скрит от чужди погледи, работиш колкото можеш по-усилено, а в същото време се преструваш, че си безразличен. В Харвард винаги са мразели ексцентриците и индивидуалистите, докато в Кеймбридж, както вече казах, чудачествата се ценят твърде високо и, който не притежава никакви особености, се старее да си измисли някакви поне за пред хората.

Ето защо, когато през декември се отправих към Мюнхен, за да прекарам Коледа със семейството си, бях и по-щастлив и се чувствавах мъж повече от всеки друг път. Пътуването бе за мен истинско удоволствие. До бреговете на Европа пристигнахме благополучно и когато на зазоряване в далечината проблеснаха светлините на Хук ван Холанд^[7], аз отдавна вече бях на крак и с нетърпение очаквах влизането в пристанището. Приятно се изненадах от звученето на холандския език в устата на носачите. Закусих в просторната и празна зала на гарата, където стъпките ми самотно отекваха и когато слънцето се издигна над хоризонта, вече бях на път за Ротердам. И до днес не мога да си обясня как успях с помощта на английски, лош немски, че и с жестове да кажа на носача да откара на количка куфарите ми през града до другата гара, но скоро се озовах в неудобно третокласно купе за Кьолн. Всички прозорци бяха херметически затворени, а наоколо ми освен търговци и тютюнев дим не се виждаше нищо друго.

В Кьолн пристигнах рано сутринта и отседнах в много евтин хотел, който като си помисля сега, е бил просто общежитие за келнери. Нямаше никакъв влак, с който да отпътувам за Мюнхен същия ден, и реших да се поразходя из града и да се опитам да възстановя спомените си от предишното ми посещение тук преди единадесет години. Открих, че не съм забравил много работи, например: гарата, моста, катедралата.

На следващия ден тръгнах за Мюнхен. Възхищавах се на всичко, което виждах по пътя, като се започне от горите, покрити тук-там със сняг, и селските гари, напомнящи ми илюстрациите към игрите конструктори, с които се забавлявах като дете. Познанията ми по немски бяха все още твърде оскъдни, за да поддържам някакъв разговор със спътниците си, затова повечето време прекарах пред прозореца. Пейзажите по течението на Рейн събудиха много от впечатленията, запечатали се в съзнанието ми от времето, когато минах

по този път като момче; гористите склонове на Франкония с нищо не ми напомняха за Уайт Маунтънс.

На гарата в Мюнхен ме посрещна цялото ми семейство и всички заедно се отправихме към апартамента, който те бяха наели в твърде старомодна, но централна сграда на града. Жилищни блокове в Америка отдавна се строяха, но до момента аз лично никога не бях живял в такъв апартамент. Родителите ми не бяха възхитени от живота в подобно жилище. Свикнал бях да смятам живота в градски апартамент като истинско нещастие за хората, принудени да се примирят с него. Фактът, че хазайката ни не говореше английски и че майка ми никак не се чувствуваше сигурна в своя немски, ни най-малко не улесняваше нещата.

Почти целия си ден татко прекарваше в Националната библиотека. Далеч от библиотеката на Харвард, където благодарение на дългогодишния си опит познаваше мястото на всяка нужна книга и можеше да получи каквото поиска, тук, поради обичайните размествания на книгите по стелажите, както и отвратителният начин на описание, разпространен извън Съединените щати, работата му вървеше трудно. Още повече бе разочарован, че името Лео Винер не е така добре познато на европейските му колеги, както той бе очаквал, и имаше съвсем малко лични контакти с тях или изобщо никакви. В известен смисъл това трябваше да се очаква, защото татко работеше по много индивидуален метод; нито за миг не се колебаеше да възрази категорично на колегите си, а и статиите му бяха резки, което европейските учени възприемаха като предизвикателство към самите тях. По онова време Германия бе йерархично общество — най-долу бе работникът, а кайзерът бе на върха; в общата схема академичните среди имаха своя йерархична стълбица. За чужденеца, без определено място в тази стълбица, дръзнал да се опълчи срещу цяла школа от германски Geheimrats^[8] бе нечуван скандал. Баща ми, който бе изключително чувствителен човек, веднага усети атмосферата, в която бе попаднал.

До отиването в Мюнхен татко бе голям почитател на културата и образователната система в Германия. Макар да не беше съгласен с милитаризма и бюрократизма, настъпили в страната след неговата младост, в основата си той бе немски либерал от средата на миналия век. Руският толстоизъм у него вървеше редом с немското влияние,

играло немалка роля в развитието му, и двете неща не си пречеха. От много време той бе мечтал за дните, когато ще се върне в Германия и ще бъде приет като голям учен. Когато го отблъснаха или по-скоро не го приеха, дълго лелеяният му копнеж се превърна в омраза, горчива, както може да бъде само омразата на загубената любов.

Сестрите ми бяха настанени в подходящи училища. Не мога да си спомня вече благодарение на какви промени бе решено Констънс вместо да се занимава с музика и живопис да посещава училище за промишлено изкуство. Бърта бе записана в модното за времето си училище за момичета Institute Savaete, където добре се справяше и успешно навлизаше в атмосферата на Германия. Не помня какво разрешение бе намерено за Фриц.

Сега вече бях достатъчно възрастен, за да може татко да ме приеме като свой приятел и събеседник. Заедно посещавахме различни лекции и срещи в бирарии, където се обсъждаха интересни проблеми. Спомням си дори едно събиране за международния мир и разбирателство, където чухме и прочутия ихтиолог и ректор на Станфордския университет Дейвид Стар Джордън. Пиех чашата си с бира и се чувствавах съвсем като мъж сред немските студенти. Често родителите ми излизаха вечер и ходеха в Плетцъл и други кабарета, а понякога взимаха и мен. Със сестрите си ходех на кино, в исторически музеи и увеселителни паркове. Най-голямо удоволствие ми доставяше Дойчес Музеум, за наука, техника и индустрия. Част от експозициите бяха исторически и старомодни, той обаче бе единственият музей в света, където се демонстрираха научни експерименти и посетителят можеше да ги извършва сам, като завърта разни копчета и дърпа различни връвчици. Сред пазачите имаше чудесни старци, готови да предложат всеки миг услугите си и да ти покажат някои специални подробности, които не се демонстрират на обикновената публика. Особено добре съм запомнил един от тях, той знаеше няколко английски думи и говореше с чудесен баварски акцент.

Дойчес Музеум притежаваше прекрасна научна библиотека; там усилено четях най-различни книги, които Ръсел ми бе препоръчал. Между тях си спомням оригиналните трудове на Айнщайн. Вече казах, че Ръсел бе първият философ, признал изключителната важност на труда на Айнщайн, който създаде през онази annus mirabilis 1905 и където бе описал теорията на вероятностите, бе решил проблема за

Брауновото движение и бе развил квантовата теория на фотоелектричеството.

Друго голямо удоволствие за мен бяха посещенията ми в Английската градина, дори сега през зимата, когато бе покрита със сняг. Спомням си кънкьорите по езерото край Китайската пагода. Тогава не знаех, че проектът за нея създал американец от Уобърн, щата Масачузетс — великият и начумерен Бенджамин Томпсън, граф Ръмфорд и ковчезник на Бенедикт Арнолд.

През януари се върнах в Кеймбридж. Продължавах да се чувствавам по-добре и по-малко самотен в града. Времето си, както и преди, разпределях между математиката и философията, а започнах да пиша и втора статия за философското дружество в Кеймбридж. Този път се опитах да използвам езика на „Principia Mathematica“, за да опиша серия от свойства, незасегнати от Уайтхед и Ръсел, подобни на онези, които срещаме в пирамидата на цветовете и чиито поредици не са безкрайно продължими в двете посоки. По моему логично бе да приложат размерни системи при наличието на прагове между отделните наблюдения, с едва различими разлики. В статията използвах някои идеи, близки до тези на професор Уайтхед, който по същото време работеше в Лондонския университет и съвсем наскоро бе приложил нов метод за дефиниране на логическите понятия като комбинация на обектите на една първоначална система, непритежаваща характерни свойства, различни от тези на елементите от аксиоматичната система. Писах на професор Уайтхед и го помолих за среща. Посетих го в дома му в Челси, където се срещнах и с цялото му семейство. Тогава не можех да предположа, че след продължителна работа като професор в Харвардския университет Уайтхед ще се установи до нашия дом и че аз самият ще стана, макар и не твърде способен ученик по алпинизъм на дъщеря му; ще скитам с нея сред зъберите на Блу Хилс и каменоломните Куинси.

Имах намерение да завърша годината в Кеймбридж, но разбрах, че Ръсел е поканен в Харвард за втория, майския семестър и трябва напразно да стоя в Кеймбридж. Вслушвайки се в съвета му, реших да завърша учебната година в Гьотинген като ученик на Хилберт и Ландау^[9]. Върнах се в Мюнхен за ваканцията преди последния семестър. Татко вече бе отпътувал за Съединените щати и там утешаваше самотата си в компанията на двама свои по-млади колеги от

катедрата по немски език, но мама с останалата част от семейството бе останала в Мюнхен.

През същата година бях прочел, че Харвардският университет ще раздаде няколко награди за есета, написани от студенти и специализанти. Отговорях на поставените условия и се представих с едно есе с твърде скептичен дух. Нарекох го „Най-висшето благо“. То представляваше опровержение или по-скоро отричане на всички абсолютни стандарти на етиката. Бартлет не се изказа много добре за него, нито като композиция, нито като философска творба, но така или иначе, с него спечелих награда. Сигурен съм, че сър Фредерик все още гледа на моето постижение като на грешка на Харвард.

Отпътуването ми от Англия бе помрачено от изключително неприятен епизод с моята хазайка. Когато татко се бе уговорил с нея, сигурно е имал предвид само един семестър или дори по-малко от семестър. Семестърът в Кеймбридж обаче трае по-дълго от официално обявения срок, което налага студентите да са в града, ето защо договорите за квартирите е трябвало да се правят за по-дълъг период. Тъй като вторият семестър се проточи, хазайката ми настояваше да си получи парите за допълнителния престой. В началото тя изискваше, после започна да настоява и накрая премина към обиди. Отвърщах ѝ със същото, с което само влошавах положението. Някои от приятелите ми, още не завършили студенти, предложиха да направим в къщата малка революция и да изпочупим някои мебели. Вярно че бях глупав, но не дотам, че да се съглася с тях. Когато се опитах да изнеса на гръб един от куфарите си, хазайката скри другия, а когато помолих полицията да ми помогне да възвърна собствеността си, оттам ми отговориха, че въпросът бил граждански и че те нямат нищо общо с това.

Бях живял срещу минимален наем и в крайна сметка се реших да платя, за да си получа обратно куфара, но парите, които ми останаха, нямаше да стигнат за пътуването ми до Мюнхен. Взех малък заем от портiera на Съюза. Умирах от срам и поисках прекалено малка сума, в резултат на което във влака за Мюнхен трябваше да избирам дали да си купя сандвич със сирене за закуска или за обяд. Вече не помня на кое от двете се спрях. Когато слязох на Мюнхенската гара, в джоба ми нямаше нито монета. За щастие таксата за багаж се плащаше при

получаване на багажа, оставих куфарите си на гарата и отидох пеш до квартирата на родителите ми.

Там нещата също не бяха розови. Тлеещият скандал между хазайката и майка ми бе избухнал в истински „пожар“, след като го нямаше татко да успокоява духовете с неговия немски. Мама започна да търси квартира и след много усилия успяхме да намерим няколко стаи в покрайнините на града, съвсем близо до северния край на Английската градина. Там бяхме в пълно спокойствие.

[1] Река, на чието устие е разположен град Ливърпул. — Б.пр. ↑

[2] Район в централната част на Лондон. Там се намират Британският музей и Лондонският университет. — Б.пр. ↑

[3] Курт Гьодел (1906) — австрийски логик и математик с основни трудове в областта на мат. логика и теорията на множествата. — Б.пр. ↑

[4] Алън Тюринг (1912–1954) — англ. математик, работил в областта на мат. логика и изчисл. математика. — Б.пр. ↑

[5] Герой на Луис Карол. — Б.пр. ↑

[6] Необходимо условие (лат.) — Б.пр. ↑

[7] Пристанище в Холандия. — Б.пр. ↑

[8] Висока научна титла. — Б.пр. ↑

[9] Едмунд Георг Херман Ландау (1877–1938) — немски математик, професор в Гьотингенския и Берлинския университет. ↑

XV

ЕДИН УЧЕН ПЪТУВА ВЪВ ВОЕННО ВРЕМЕ

(1914–1915)

В Мюнхен останах няколко седмици и поради началото на семестъра заминах за Гьотинген, за да присъствувам на конгреса на психолозите. Искан да се видя с моя стар приятел от Харвард, психолога Елиът, който също щеше да бъде там. Почти нищо не помня от конгреса, но градът ми се стори истинско средновековно съкровище със старите си, едва ли не изцяло опасващи го стени.

Срещу смешно малка сума се записах в университета и започнах да търся подходящо жилище и вегетариански ресторант, в който да се храня. Квартира намерих съвсем близо, извън стената, в дома на фройлайн Бюшен. Къщата бе половината дървена в швейцарски стил, а стаята ми, макар и тъмна, напълно ме задоволяваше. Фройлайн Бюшен бе учителка по музика, грижеше се за финансите на дома и изпълняваше задълженията си съвсем стриктно. Останалата част от грижите около домакинството, включително осигуряване закуската на наемателите, беше оставила в ръцете на сестра си, която нямаше претенции да бъде изискана като учителката по музика. В къщата живееше и от време на време се появяваше някакъв техен брат, който на времето се готвел да стане зъболекар, но, изглежда никога не бе практикувал.

Помня, че сестрите Бюшен даваха всяка година поне по една вечеринка на своите наематели и канеха няколко хубави момичета от съседните къщи. Особено дълбоко се е врязал в паметта ми шокът, който през 1914 година трябваше да понесе непорочността ми на жител на Нова Англия, когато пред смаяните ми очи цялата компания, мъже и жени, запушиха цигари и попейнаха, докато им се замаят главите.

Вегетариански ресторант открих на Театерщрасе в дома на фрау Бауер. Тя беше вдовица с много дъщери на най-различна възраст, които

помагаха на майка си и на готвачката. Момичетата сервираха боси, защото вегетарианството не беше единственото отклонение от нормите в поведението на фамилията Бауер. Държаха за реформи в облеклото, участваха в младежки движения, бяха манастици на тема здраве, а също и антисемити. Именно в техния ресторант за първи път видях отворотелните листовки „Hammer“, които още оттогава разпространяваха лъжите и клеветите, които Хитлер и Гьобелс покъсно така гибелно провъзгласиха.

Макар и фанатици, Бауерови не бяха лоши хора. Поднасяха добра и евтина храна и се държаха любезно. Сервираха по особен начин приготвена овесена каша, с апетитното име „Haferschleimsuppe“ или „супа от овесена каша“. Тя не беше скъпа и добре засищаше.

Често се питам, дали бедните Бауерови разбраха някога какви „змии“ държаха в пазвата си в мое лице и в лицето на младия шотландец, който се занимаваше с математическа физика и се казваше Хайман Леви. Леви сега е изтъкнат професор в Импириъл коледж за наука и техника в Лондон. Независимо от безупречния си глазгоуски акцент и той като мен принадлежеше към еврейството и за това красноречиво говореше името му. Въпреки всичко ние двамата синове на „прокълнатия“ еврейски народ, без да се интересуваме твърде от антиеврейските списания наоколо ни, се хранехме, нещо повече, наслаждавахме се на вкусната, апетитна храна, приготвена за нас. Като си помисля само, че освен че беше евреин, професор Леви стана и един от изтъкнатите политици с леви убеждения, представям си как покойната майка Бауер, ако наистина е мъртва, би се преобърнала в гроба си.

В ресторанта на Бауер сервираха страшно бавно. Обикновено сами занасяхме чиниите си при готвачката в кухнята и тя ни сипваше направо от врящите върху печката тенджери. Тази свобода можехме да си позволим, защото клиентелата представлявахме пъстра смесица от безгрижни безпарични американци, германци, бретонци и руснаци, а ниските цени привличаха много младежи. Обикновено там четяхме и вестниците си.

„Кнеірен“ или пиянските гуляи на немските студенти са добре известни. Ние, англичани и американци, също имахме наши си „Кнеірен“, когато се събираха двете отделни групи, известни като английската и американската колонии. Младежите, които оглавяваха

колониите, наричахме патриарси и Леви бе патриарх на английската колония. Двата клуба държаха под наем стая над францисканския ресторант, откъдето винаги можехме да си купим бира. Подът на стаята имаше такъв наклон, че дори без да носиш каса бира беше трудно да запазиш равновесие. Разполагахме с пиано и книжка с песни на немските студенти, така наречената Kommersbuch, и друга, с песни на шотландски студенти, лична собственост на Леви. Сбирките ни бяха дълги, „напоителни“ и „озвучени“. Отдавахме дължимото уважение както на страната, която ни бе приела, така и на тези, които ни бяха създали, и без всякакви предразсъдъци пеехме на английски и немски. Бяхме най-шумните студенти и трябваше да сменим не една квартира по настояване на собствениците и на полицията.

Сред нас имаше един младеж, чието име няма да споменавам, за да не засегна някой от близките му, макар че вече отдавна не е в Гьотинген; всеки, който е бил там, трудно може да го забрави. Ще го наричам с фиктивното име Ърли. Ърли бе син на американци, баща му издаваше книги с химни, а той сякаш бе решил на всяка цена да съсипе доброто име на семейството си. Беше женен и всички съчувствахме искрено на младата му жена и малката му дъщеричка. Ърли дълго бе търсил да се установи на някое топло местенце в света и бе избрал Гьотинген. По необясним начин беше успял да се запише в университета и пребиваваше там повече от десет години, но никога не чух да е посещавал лекции или да се е явявал на изпит. Когато някои от американските студенти отиваха до съседния град по деликатни въпроси, той ги водеше и беше техен помощник и съветник.

Всички тези „странични“ дейности бяха нищо в сравнение със сериозната „цел“, която си бе поставил в живота — пиенето. Нито едно събиране на съюзените ни колонии не минаваше без неговото присъствие и не завършваше, без той да се напие като пън. Винаги някой от нас трябваше да го изпрати до дома му. Той обаче не пропускаше да се извини любезно и наистина беше човек с някогашно добро възпитание.

Следващия път, когато посетих Гьотинген през 1925 година, Ърли вече си бе заминал, но славата му продължаваше да се носи. Казаха ми, че по време на Първата световна война още бил там, но преди Америка да се намеси във войната, семейството му успяло да го прибере. Като имам предвид тогавашната му възраст и начина му на

живот, той трябва отдавна вече да не е между живите. Подобен тип хора обаче винаги ще има. И винаги, когато на едно място се съберат повече учени и наоколо е спокойно, все ще се появи някой вечен студент. Пиша тази глава в стаята на хотел съвсем близо до булевард „Сен Жермен“ в Париж. Точно зад ъгъла в „Cafes Flore“ и „Denx Margots“ сега седят десетки като Ърли и отпиват от своите аперитиви, опитвайки се да увлекат по-сериозните младежи по своя път.

В Гьотинген се бях запознал с най-различни хора. Спомням си например един студент, руснак, изпратен от имперската руска полиция, който посещаваше курса по психология във връзка с преките си служебни задължения. Познавах и още едно изключително умно момче, руски евреин. Веднъж няколко души се бяхме събрали в квартирата на неговия хазаин — вече пенсиониран главен лесничей, който, както повечето от своите колеги, бе доста грубоват. Трудно мога да си спомня всичко, за което говорихме тогава, но по някое време мой приятел, философът, ме помоли да му разкажа за работата ми с Бърtrand Ръсел. След като свърших, състудентът ми възкликна:

— Но той явно не принадлежи към никаква школа!

Бях поразен. Значи за философа се съди не по качествата на неговите трудове, а по средата, в която работи. Всъщност не за първи път чувах за тази интелектуална стадност, така често срещана в Германия в онези дни, а и не само тогава, но никога не бях се натъквал на толкова очебиен пример на подобен педантизъм. Вярно е, че бях чувал за колективния манифест на американските нови реалисти. Групата им обаче беше толкова слаба, че винаги ми се е струвало, че солидарността и единомислието между тях са не по-силни от чувството, което обединява група състуденти, отишли заедно на вълнуващ футболен мач: те просто не могат да останат сами.

Явлението, което наблюдавах сега в Германия, изглежда, бе нещо повече от покровителствено потупване. Излизаше, че човек има право да мисли само тогава, когато има подходящи приятели. По-късно трябваше да се върна в Съединените щати, за да откроя, че самият аз нямам такива приятели. Бях учил при велики мъже, но те не бяха от Америка. Трудно можех да се причисля към Харвардската школа, защото по-голяма част от подготовката си по математика бях получил в Кеймбридж и Гьотинген. Когато след края на войната институтът по математика в Принстънския университет започна да събира отново

хората си и да търси нови сътрудници, аз вече бях прекалено ярка индивидуалност, за да бъде кандидатурата ми за там посрещната с възторг. Вярно, тези два университета (както и Чикагският) никога не достигнаха крайната затвореност на някои от университетите в Германия по отношение на тяхната академична изолация, но във всеки случаи направиха сериозен опит в тази насока.

Посещавах лекциите на професор Ландау по теория на групите и лекциите по диференциални уравнения на великия Хилберт. По-късно, след като бях прочел много книги по математика и по-сериозно се бях запознал с техниката на математическото изследване, можах да разбера истински тези двама мъже. Хилберт е единственият универсален гений, който съм срещал в областта на математиката. Неговите „екскурзии“ от теорията на числата до алгебрата и от интегралните уравнения до основите на математиката обхващаха по-голяма част от познатата ни математика. Той се отличаваше с пълно владение на техника и средства, но никога не им даваше преднина пред фундаменталните идеи. Не разчиташе на механични преобразования. Беше по-скоро мислител в областта на математиката, отколкото изпълнител. Трудовете бяха всеобхватни, защото умът му беше всеобхватен.

Ландау, обратно, бе убеден, че математиката трябва да се представя като поредица от твърдения, аналогични на движението на фигурите по шахматната дъска, и не вярваше в неизразената със символи част от математиката, която се състои от идеи и стратегии, скрити зад ходовете. Не вярваше в математическия стил.

Любопитно е човек да ги противопостави на Харди, Литлуд или Харолд Вор, които пишат в стила на ерудити. Ландау бе умен, но му липсваха вкус и преценка за философско разсъждение.

Невъзможно е да говоря за Гьотинген и да не спомена Феликс Клайн^[1], но по една или друга причина не го срещнах през семестъра, който изкарах там. Мисля, че или не беше в града, или бе много болен. Когато по-късно през 1925 година се запознах с него, стори ми се наистина тежко болен. Пред мен във великолепия кабинет седеше сериозен мъж с брада и покрити с одеяло колене, който разговаряше за математиката от миналото, сякаш той бе самата Муза на математиката. Беше наистина гениален математик, но в този етап на своята кариера вече имаше вид по-скоро на доайен в математиката, отколкото на

творец на нови идеи. Около него витаеше атмосфера на царственост, която неволно внушаваше на начеващите американски математици усещането, че ако вървят по неговия път, сами могат да станат крале в математиката. Те високо ценяха малките му маниерности (например начина, по който промушваше пурата си), сякаш ако добре внимават и запомнят този ритуал, биха могли, като по чудо, да достигнат неговото величие. Години по-късно разбрах, че две поколения харвардски математици са усвоили триковете му.

Освен двата курса по математика изслушах и серия от лекции върху трудовете на Кант при професор Едмънд Хърсерл и посещавах семинарите му по феноменология. Лекциите по философия ми правеха твърде малко впечатление, защото познанията ми по немски език бяха недостатъчни за тънкостите на философския език. По време на заниманията ми с математика бях понаучил немски, но нивото му все още бе такова, че схващах смисъла на чутото с известно закъснение, ето защо трудно следях мисълта на преподавателите.

Особено голяма роля в обучението ми изиграха математическата читалня и математическото дружество. В читалнята освен всички книги по математика, излезли в света, човек можеше да намери и отпечатъци на различни статии, които години наред се получаваха на името на Феликс Клайн. За мен бе страшно полезно да прелиствам страниците на книгите и отпечатъците.

На масите в стаята, където обикновено се събираше математическото дружество, бяха разпръснати последните броеве на всички, излизали в света математически списания. Повечето сбирки председателствува Хилберт, а около него седяха професорите и по-напредналите специализанти. Статиите се четяха или от някой професор, или от някой специализант, а коментарите бяха свободни и непосредствени.

Много често след заседанието бавно се отправяхме през града към кафенето „При Рон“, разположено сред красив парк на върха на възвишение, откъдето се откриваше гледка към целия град. Там пиехме по чаша лека бира или кафе и обсъждахме най-различни идеи от областта на математиката, било наши собствени, било прочетени. Тогавашно именно се запознах с един доста млад мъж, Феликс Бернщайн, получил вече значителни резултати в теорията на Кантор, а също и с дребничкия Ото Заз, който носеше обувки с високи токове и имаше

настръхнали червени мустаци. Заз стана мой голям приятел и закрильник и много се радвам, че когато настъпи режимът на Хитлер, можах да му помогна да се настани в Съединените щати.

Съчетаването на научното с чисто човешко общуване по време на нощните бдения в кафенето „При Рон“ на върха на хълма страшно ми допаднаше. Събиранията имаха много общо с тези на Математическото дружество в Харвард, но тук, в Гьотинген, по-възрастните математици бяха по-велики, по-младите — по-способни и ентузиазирани, а и контактите бяха съвсем непринудени. Сбирките на Харвардското математическо дружество, сравнени с гьотингентските, бяха като безалкохолно питие пред прочутата бира Мюнхенер.

По същото време за първи път познах вдъхновения концентриран труд, тъй необходим за истинската научна работа. В главата ми се въртеше идеята, че методът, който вече бях използвал веднъж за получаване на серия от висш логически тип на някаква система, може да се използва и за да се въведе нещо, което да замести аксиоматичното разглеждане на широк клас от системи. Дойде ми наум да обединя понятията за преносимост и разместимост, използвани в теорията на редовете за системи от по-висока размерност. Близо седмица мислих и работих само върху тази идея и ставах от масата само за да хапна някой и друг зальк черен хляб със сирене, което купувах от магазина за деликатеси. Скоро разбрах, че съм попаднал на добра идея, но нерешените проблеми не ми даваха мира, докато не изложих всичко в писмена форма. Статията озаглавих „Изследвания в областта на синтетичната логика“ и тя бе една от най-добрите ми изследователски работи, които написах като начинаещ учен. По-късно я публикувах в „Известия на Кеймбриджкото философско дружество“ и използвах като основа за лекциите, които около година по-късно изнесох в Харвард.

Математиката е трудна и непривлекателна област за всички, които не могат да постигнат удовлетворение от работата си в нея. То е много сходно по характер с онова, което изпитва човекът на изкуството. Като гледаш как трудна и неподатлива материя добива форма и значение в ръцете ти, започваш да се чувствуваш като Пигмалион независимо от това, дали работиш с камък, или с неподатлива като камък логика. Възможността да прозреш смисъл и значение там, където на пръв поглед е невъзможно да ги откриеш, те

кара да се чувствуваш като своего рода създател. Никаква прецизност, нито усилена работа не могат да заменят миг на творчество в живота, както на математика, така и на художника и музиканта. Много тясно свързана с творчеството е и дарбата да се преценява. Нито човекът на изкуството, нито математикът могат да ви кажат в какво се състои разликата между едно значително произведение и някой неубедителен детайл, но ако той не я усети със сърцето си, не е нито художник, нито математик.

Дареният с творческо неспокойствие човек създава всичко с каквото може. В моя случай, мога да кажа, че притежавах чудесна всеобхватна и силна памет, съпътствувана от широк полет на въображението, което, малко или много, ми даде възможност да прозра в твърде заплетена от логическа гледна точка ситуация. Голямото напрежение на паметта в математическата ми работа се състоеше не толкова в съхраняване на огромно количество факти, колкото в едновременното виждане на няколкото аспекта на проблема, върху който работех, и от обобщаването на откъслечните ми впечатления в нещо цялостно и съдържателно. Бях открил, че ако успея да натрупам всичко прочетено и чуто от мен във връзка с този проблем в единна хипотеза, по-голяма част от работата е свършена. Оставаше само да се отхвърлят излишните идеи, които могат да попречат на разрешаването на основния проблем. Това своеобразно прочистване можех да направя само когато бях изключително съсредоточен и не ме смущаваха никакви външни дразнителни. Най-често това ставаше след събуждане от сън, което значи, че по това време през нощта освободеното съзнание е извършило така необходимото в случая избистряне под форма на сън. По-вероятно е процесът да протича в някакво предхождащо заспиването хипнотично състояние, тясно свързано с хипнотични видения, подобни на тези при халюцинациите, но които за разлика от халюцинациите могат малко или много да бъдат ръководени от волята на субекта. Ползата от тях е, че в един етап, когато основните идеи не са достатъчно диференцирани, за да се стигне до естествена и ясна символика, те предлагат опростени импровизирани символи, които извеждат субекта, минавайки през различните фази, до подходящи и понятни означения. От опит разбрах, че съществуват и други състояния на съзнанието, които със своята предварителна образност могат да бъдат от полза при изкрystalизирането на някои

идеи в математика. Веднъж бях болен от пневмония, имах треска и силни болки. Но бълнуването и болките, които изпитвах, се сляха в съзнанието ми с някои от трудностите на неразрешения още проблем, които не излизаха от главата ми. Сравних тогава страданието си с истинското неразположение, в което изпада човек, когато от група сродни идеи трябва да се изгради едно цяло, а той все не успява да ги свърже.

Животът ми в Гьотинген не беше само работа. Нуждаех се и от физически упражнения на открито и заедно с англичаните и американците, мои колеги, правехме дълги излети в горите на юг от Гьотинген и в областта Хановер-Мюнден. Любимият ми обед в такива случаи може да ви се стори абсолютно безвкусен, но за мен бе прекрасен: сандвич със сирене Тилзитер, туршия с копър, чаша безалкохолна бира и малинов сладолед.

В Гьотинген можеха да се видят много интересни неща, Наблизо до любимото ни място за къпане, по течението на река Лейне имаше постоянен панаир; с голямо удоволствие наблюдавахме атракциите и слушахме алармаджиите, които крещяха също както клоуните по панаириите в Нова Англия. Спомням си и разните видове бира, които опитвах крадешком; обществената баня с различните класи и големите хавлиени кърпи за по-високата класа. Къпането траеше два часа с петнадесет минути прекъсване, по време на които си купувахме от бюфета сандвичи и кекс.

Летният семестър бе към края си и приближаването на Първата световна война се усещаше от репортажите във вестниците за убийството в Сараево. Последвалите несполучливи дипломатически ходове ни най-малко не облекчиха положението. За щастие отдавна имах намерение да се върна в Америка и вече бях си ангажирал третокласен билет за парахода от Хамбург.

Времето, прекарано в Гьотинген, бе от голяма полза за мен. Само общуването с философите не ме задоволи твърде. Не бях създаден за абстрактните понятия на тази наука, които ми послужиха единствено като готов мост от философията към конкретните наблюдения или преценки в някои области на науката. От редовните курсове по математика също получих сравнително малко. Курсът по теория на групите, воден от Ландау, бе изключително труден за мен, защото няхах необходимата предварителна подготовка. Курсът на Хилберт по

диференциални уравнения схванах само частично, но тези фрагменти оставиха у мен незаличимо впечатление със сериозната си научност и аналитичност. Много повече научих от срещите си в математическото дружество, защото разбрах, че математиката е дисциплина, по която се работи не само в кабинета, но че за нея могат да се водят и дискусии, с нея може и да се живее.

Освен това в Гьотинген се научих да общувам както с хора, които приличат на мен, така и със свършено различни от мен, сигурен знак, че съм направил сериозна крачка в духовното си развитие. В резултат напуснах Германия много повече като гражданин на света, отколкото бях през първите дни на престоя си там. Мога да твърдя това с абсолютна сигурност, макар начинът на живот в Гьотинген да не ми беше съвсем по вкуса и Макар че през войната, която последва, заставах категорично на антигермански позиции. И когато посетих отново Германия през размирните години между 1919 и времето на Хитлер, въпреки враждебността ми към политиката на Германия не мога да отрека, че в страната цареше интелектуална атмосфера, с която благодарение на предишния ми престой се чувствавах свързан.

Специализацията в областта на философията, една година в Корнел и две години в Харвард, беше период на възмъжаване и постепенно навлизане в самостоятелната ми работа на учен. Тези години допринесоха много за чисто интелектуалното ми развитие, но не успяха да ме изведат на открит и конкретен път. Както всички около мен, така и самият аз бяхме съвсем наясно, че пътят на „детето-чудо“ е осеян с ями и клопки. Много добре знаех, че интелектуалните ми възможности бяха над средното ниво и че тъкмо поради това, ако имам посредствени постижения, те ще бъдат сметнати от обществото като мой провал. В същото време бях длъжен да се справям с неизбежните за младия човек трудности по пътя на узряването и макар те да бяха посрещнати от далеч по-високите ми интелектуални възможности, а може би и именно поради тях, водех ожесточена борба с постоянното си чувство на несигурност и незадоволеност.

През годината, прекарана в Кеймбридж и Гьотинген, обаче се почувствах независим. За първи път можах да направя обективно сравнение между собствените си умствени способности и способностите на други не много по-възрастни от мен, които представляваха цвета на научната мисъл в Европа и дори в света.

Намирах се още и под наблюдението на елитните учени на времето, каквито бяха Харди, Ръсел и Мур и които гледаха на мен без заслепението от преждевременното ми развитие и без укорите, които получавах през обърканата си ранна младост. Не зная дали в техните очи бях изключително надарен, но те (или поне част от тях) не се страхуваха да зложат на моята карта. Не бях под непосредствения надзор на баща ми и не трябваше да преценявам способностите си с предварително наклонена в моя полза везна; вече познавах големия свят на международната наука и сякаш не бе така безнадеждна перспективата и аз да намеря свое място там.

През цялото време се учех как да се държа като член на обществото и какви са нормите на поведение сред хора с по-различни обичаи и традиции. Обучението ми в Германия бе още една стъпка по пътя, който ме отдалечаваше от детството и постави пред мен още по-сериозното изискване да се нагодя към чуждите разбирания или поне да не постъпвам в разрез с тях.

Глеещият в Сараево конфликт скоро щеше да се разгори в буен огън. Когато пристигнах в Хамбург, по улиците на града бяха разлепени афиши, приканващи всички австрийски поданици, подлежащи на мобилизация, да се върнат в родината си. Градът бе препълнен с народ и хотелът, в който исках да отседна, едва успя да ми осигури легло в една от баните на жилището за келнери, в непосредствена близост със сградата на хотела. През нощта по улиците се носеха песни и аз реших, че войната вече е започнала. Прекарах остатъка от нощта, обикаляйки близкото изкуствено езеро.

Взех влака за Куксхафен, оттам се качих на борда на кораба „Цинцинати“, превозващ пътници от Хамбург до Америка. Ден и половина по-късно видях мобилизацията на Британската флота в Спитхед, а само след два дена научихме, че Германия и Англия са във война. По пътя към Бостън стана ясно, че има реална опасност да променим курса си към Азорските острови. Въпреки всичко накрая акостирахме в Бостън. След това пътуване същият пътнически кораб остана на Бостънското пристанище, докато Съединените щати се включиха във войната и започнаха да го използват като транспортен; в хода на войната той бе торпилиран от германците.

Баща ми ме посрещна на пристанището и очевидно въздъхна с облекчение, когато ме видя жив и здрав. Качихме се на влака за Ню

Хампшър. Направи ми впечатление, че татко се държеше с мен като с равен, нещо, което никога дотогава не бях забелязвал. Във влака говорихме за войната. Порази ме колко антигерманско бе отношението му към военните действия, но то не се отличаваше от общото настроение на университетските среди.

Новините от фронта не бяха добри. Надеждите ни за бърз край на войната не се оправдаха. Стъпка по стъпка германските войски навлизаха във Франция и Фландрия и макар че сухопътната армия на маршал Жофър ги задържа, стана ясно, че светът е изправен пред продължителна, отчаяна позиционна война, чийто изход никой не можеше да предскаже. Тогава именно децата от моето поколение разбраха, че сме се родили твърде късно или може би прекалено рано. Митът за щастливото детство и младост умря в 1914 година. Оказа се, че животът бе точно такъв кошмар, какъвто сетне го описа Кафка, и че от този кошмар човек се събужда само за да разбере, че кошмарът е действителност или за да се озове в още по-страшен кошмар.

Бях писал на Ръсел с молба да ми отговори дали е безопасно да се върна в Кеймбридж, тъй като Харвардският университет ми бе отпуснал стипендия за чужбина и за следващата учебна 1914–1915 година. Отговорът му гласеше, че е безопасно и дори желателно, ето защо си ангажирах място в един стар параход, който потегляше, от Ню Йорк. Строен бе в дните, когато са поставяли и помощни платна, носът бе извит като на яхта, имаше и бушприт. Пътувахме бавно, но много приятно. На борда се оказахме доста младежи, които се стараеха да забравят, че бушува война. Играехме подобна на голф игра, но вместо топка използвахме кръгли дискове, а вместо в дупки се целехме в нарисувани с тебешир кръгчета. Покривите на каютите, отдушниците и кнехтовете^[2] ни служеха за отправни позиции. Възрастни съпрузи — австралийци, благосклонно наблюдаваха щуротиите ни. В родината си те бяха собственици на нещо като земеделско училище. По-късно по време на войната съдбата отново ме срещна с тях в Лондон и сърдечността им бе истинска утеха за мен.

Когато пристигнах в Кеймбридж, в страната бе обявено военно положение. Част от парковете на университетския град бяха превърнати в импровизирани болници за ранени войници. Всички празни пространства в околността бяха покрити с грозни временни

бараки. Постройките бяха от онези временни помещения, които стават обикновено по-трайни от масивните строежи.

В съюза излагаха списъци с жертвите и разстроени бащи и братя идваха да ги преглеждат с надеждата, че няма да срещнат имената на близките си, макар че очакваха, рано или късно, да ги видят написани. В месечното списание „Блакуд“ отпечатваха откъси от книгата на Йън Хей Бейт „Първите сто хиляди“, която събуди у нас чувството за близост на войната.

Новините за военните действия продължаваха да ваят нерадостни и злокобни. Моите приятели и колеги трудно можеха да работят пълноценно, а боядисаните в черно платна на улиците с белите бордюри на тротоарите навяваха мисълта за обреченост и гибел. По едно време започнаха да се носят слухове, че германците ще предприемат мащабна офанзива с подводници срещу търговски и пътнически кораби.

Трудно ми беше да гледам в очите войниците, които срещях по улиците, в кината и дори в университетските аудитории, защото като чужденец бях предпазен от всеобщата трагедия. На няколко пъти имах намерение да се запиша доброволец, но си мислех, че всъщност моята родина не участвуваше във войната и отиването ми войник без знанието на родителите ми би било значителна проява на нелоялност към тях. Налице бе също и лошото ми зрение, което правеше от мен възможно най-лош войник; пък и не изпитвах голямо желание да се жертвувам за кауза, в чийто смисъл не бях убеден. Макар че определено държах страната на французите и англичаните, все още не беше ме обзело онова негодувание, завладяло баща ми като последица от противоречивите чувства, за които вече споменах.

Силно впечатление ми направи тогава с колко много тайни връзки си служеше британската управляваща класа независимо от политическите си убеждения. Известни й бяха много, грижливо укривани от ушите на обикновените хора, новини. Това установих при второто си посещение в Кеймбридж. От дома родителите ми ми изпращаха бостънския „Транскрипт“, който тогава беше извор на безкомпромисна почтеност и сравнително вярна информация. В един от броевете прочетох за потапянето на английския крайцер „Одейшъс“. Нито дума по този въпрос не срещнах в британските вестници. Отидох при Ръсел с новината, но той ме успокои, че това било обществена

тайна и че веднага след събитието в „Илъстрейтед Лъндън Нюз“ била публикувана снимка с фотография на кораба с надпис „Една дръзка снимка!“ и никакво обяснение в какво именно се състои дързостта.

Нещо повече. Ръсел, изглежда, беше добре информиран за всички подробности от военните действия, които не бяха достояние на публиката. А в същото време той бе в истинска немилост пред британските власти. В качеството си на пацифист той бе отказал да бъде мобилизиран и официално се бе обявил срещу войната, а когато по-късно и Америка се включи във военните действия, направи такива враждебни изказвания за американското правителство, че го изпратиха в затвора и накрая му отнеха правото да преподава в Кеймбридж.

Тази комбинация да бъдеш едновременно в черните списъци на правителството и въпреки това да получаваш от официалните си опоненти сведения, до които обществото няма достъп, за мен лично бе красноречиво доказателство за стабилността на Англия и за сигурните позиции на нейната управляваща класа.

Наближаваше Коледа. Не можех да понасям вече мрачната атмосфера в университетския град и реших да прекарам празника в Лондон. Намерих си квартира в един от мрачните квартали на града и по-голяма част от времето прекарах в четене на книги за стария Лондон от библиотеката на моята хазайка, а после обикалях по улиците, за да видя какво е останало от забележителностите, за които бях прочел. Австралийското семейство, с което се бях запознал на кораба, открих в един хотел в Блумсбъри. Намерих и моя стар приятел от Харвард философа Т. С. Елиът, решил да учи в Оксфорд, така както аз бях избрал Кеймбридж. Квартирата му също бе в Блумсбъри и двамата с него прекарахме малко тъжно празничната вечер в един от големите ресторанти на фирмата „Ламънс“. Потърсих и семейство Уайтхед, но с тъга разбрах, че войната вече бе нанесла тежък удар върху тях.

Скоро след като се върнах в Кеймбридж, получих телеграма от родителите ми, че заплахата от нападението на подводници става все по-сериозна и че няма да е лошо да се прибера у дома с първия възможен кораб. Наистина университетът по това време почти не работеше и нямаше смисъл да оставам повече. Реших да довърша годината в Колумбийския университет и си ангажирах място в парахода, който тръгваше от Ливърпул за Ню Йорк. Пътуването ми до

Ливърпул бе тежко и мрачно поради военното положение, в което се намираще страната. Мои спътници в купето бяха група дезертирали войници, които скочиха от влака на последната спирка, преди да стигнем Лайм Стрийт и попаднаха направо в ръцете на военния караул.

Прекосявал съм Атлантическия океан през зимата и мога да кажа, че пътуването е почти толкова спокойно и приятно, както и през лятото, но съвсем не бе така през месец март. Вълните заливаха дори мостика на стария параход и само младежката ми издръжливост ми помогна да не страдам през цялото пътуване от морска болест. Най-интересни между пасажерите бяха семейство белгийски бежанци, напуснали временното си жилище в английския Кеймбридж, за да потърсят подслон в американския Кеймбридж — Харвардския университет. Професор Дюприес бе изтъкнат преподавател по римско право в университета в Льовен и бе очарователен джентълмен, с типичната за европейския учен непрактичност. Човекът, който се занимаваше с житейските въпроси в семейството, бе съпругата му, царствена и пряма фламандка. Семейството имаше още четирима членове — две дъщери и двама сина, прекалено млади, за да се замислят за грижите и тревогите от бягството. В следващите няколко години често се срещах с това семейство.

На пристанището в Ню Йорк ме посрещнаха тамошните ми роднини. Отпътувах да прекарам няколко дни в Бостън. Искях да се видя е близките си и да разбера последните новини от тях, след което се върнах в Ню Йорк, за да продължа учебната година в Колумбийския университет.

След Кеймбридж и Гьотинген високите сгради на общежитията на Колумбия ме потискаха. Не ми хареса и изолираността на хората в университета. Единственото, което свързваше професорите, живеещи далеч един от друг, или в жилищни блокове, пръснати по възвишенията край университета, или в покрайнините на града, бе почти всеобщият антагонизъм, който изпитваха срещу Никола Мъри Бътлър и срещу всичко онова, на което той държеше.

Не успях да се сприятеля твърде с младежите от общежитието. Между мен и тях не можа да се установи никакъв интелектуален контакт. А и аз, изглежда, няхах никакъв такт. Настоятелно критикувах интелектуалните постижения на по-възрастните, по начин,

неподобаващ за годините ми на второкурсник в колеж. Много усилия хвърлих да събера факти, за да им докажа правотата на твърденията си, но те трудно можеха да ги разберат, защото не бяха завършили още образованието си. Аз обаче нямаше как да схвана, че събраните от мен данни са непонятни за тях и само ги дразнят. Натрапвах се например на вече установени партньори на бридж, преди дори да попитам дали те желаят нов участник в играта. Нужно бе да съм малко повнимателен към реакцията на околните към моето поведение. Обичаха да ме дразнят, като подпалваха вестника, който четях, или ми устройваха ред други грубиянски шеги.

По съвета на Бърtrand Ръсел, избрах си за научен ръководител Джон Дюи. Слушах лекции и при други философи. Известно време посещавах и лекциите на един от американските нови реалисти, но предишните ми впечатления само се потвърдиха. Теорията им действително представляваше несмилаема маса от термини, извадени от математическата логика, без всякаква връзка със същността на този клон от науката.

Времето прекарано в Колумбия, бе в най-добрия случай промяна и макар че започнах да разработвам следствията на моите идеи, не получих голяма подкрепа от страна на професорите ми. Между тях единствено Джон Дюи можеше да се сравни с големите мъже, които ценях в Кеймбридж и Гьотинген, и въпреки всичко, струва ми се, не получих най-доброто от общуването с него. Бе склонен по-скоро към научните формулировки, отколкото към научното мислене и изказванията му трудно се превеждаха на езика на математическата символика, която познавах от Англия и Германия, а аз като съвсем млад човек не можех да не оценя помощта и реда, които дават строгите закони на логиката и математическата символика.

Когато се върнах в Америка, ми съобщиха, че катедрата по философия в Харвард ще ми осигури асистентско място в университета и че ще ми разреши да прочета курс от лекции, по избрана от мен тема, което бе право на всеки харвардски доктор по това време. Започнах да подготвям своите лекции.

Изследванията ми в Ню Йорк бяха опит да направя аксиоматично и конструктивно тълкувание на *analysis situs*^[3] в идейната и терминологична рамка на „Principia Mathematica“ на Уайтхед и Ръсел. Това бе през 1915 година, много години преди Александър, Лефитс и

Веблен, а и не само те да успеят да постигнат окова, което аз се опитвах да направя тогава. Изписвах страници и страници с формули и имах известен напредък, но се обезкуражих, защото получените резултати ми се сториха твърде незначителни в сравнение с обширната система от условия, която си бях поставил за задача да докажа; ето защо не доведох изследванията си дори до етап, в който резултатите да добият форма, подходяща за публикуване. Изоставайки нещата по средата, пропуснах възможността да стана един от основоположниците на по-късно много модерен дял от математиката. Ранното ми навлизане в математическата логика, област, до която много математици достигат едва след внимателно и зряло запознаване с някой друг клон от математиката, пренасити паметта ми с абстракции заради самите абстракции, но ми даде и известна точна преценка за нуждата от баланс между математическите данни и получените резултати, преди да се науча да гледам на всяка математическа теория като на нещо, което носи интелектуалното удовлетворение. Това неведнъж ме е карало да изоставям заниманията си върху дадена теория, основните идеи за която са мои, само поради факта, че предлага лесно обозрим материал за докторски дисертации, и по този начин става модна за изследване област. Имам предвид съвсем конкретен пример с пространствата на Банах^[4], до които стигнах съвсем независимо от него през лятото на 1920 година, само няколко месеца след като той бил завършил своя труд, но преди да го публикува.

В тази връзка искам да изтъкна факта, че започнах научния си път в една област, която ме приучи да придавам огромно значение на богатството на интелектуалното съдържание на дадена математическа теория и на приложимостта на математическите идеи в науката и техниката. Винаги съм бил и продължавам да бъда много подозрителен към лесно постигнати и слаби резултати: и докато всички работехме под влияние на необходимостта от приложимост на идеите неизбежно по време на война, не мога да отрека, че по-голяма част от американските резултати, пък и не малко от получените в чужбина страдаха от неприложимост в практиката.

В свободното си време кръстосвах пеш надлъж и шир Манхатънския остров. Заедно с професор Каснър от математическия факултет се разхождахме по течението на река Палисейдс и стигахме

чак до околностите на Джърси. Професорът живееше в един от кварталите на Харлем в подножието на университетските възвишения, преди още Харлем да добие сегашното си значение. Каснър обичаше да споделя с мен много от идеите си върху диференциалната геометрия, а освен това бе и много приятен компаньон, а познаваше и най-труднодостъпните местности по течението на реката.

По време на престоя ми в Ню Йорк за първи път ме въведоха в Американското математическо дружество, за първи път се запознах с по-възрастните му членове. За разлика от днес, тогава дружеството се състоеше предимно от учени от Ню Йорк, и дори в продължение на няколко години то бе известно като Нюйоркско математическо дружество. Около него се носеше и лек дъх на бира, който с течение на времето и с увеличаване благополучието на учените постепенно се изпари.

Неделен ден, а понякога и съботите прекарвах с баба ми и другите нюйоркски роднини в Манхатън. Роднините ми бяха много мили с мен, но пропитата с миризма на риба атмосфера на техния апартамент ме задушаваше. Веднъж се осмелих да приема поканата на братовчедката ми Олга да се разходим извън града и да посетим някои от нейните приятели. По принцип това време трябваше да отделям на баба си, защото тя беше стара и болна от диабет и едва ли щеше да живее повече от година. Възмущението на майка ми, което последва, след като разбра за отклонението ми от моите задължения, само отчасти се дължеше на нейната привързаност към баба ми. Тя по-скоро се бе разтревожила, че мога силно да се повлияя от еврейското обкръжение на Олга и другите млади хора от семейството.

Докато бях в Колумбия, бащата на мама почина и аз успях да се видя с нея съвсем за малко, когато мина през Ню Йорк за Балтимор. Не след дълго получих тревожна телеграма от татко, викаше ме бързо да се прибера по неотложна работа. Щом пристигнах у дома, ми съобщиха ужасна новина. Един от моите състуденти, по това време бе преподавател в Харвард и бе съобщил на ръководството на философския факултет при обсъждането на бъдещото ми положение, че преди да получа докторска титла, съм подкупил разсилния да ми покаже някои от резултатите на изпитите. Вече споменах за този инцидент и въпреки че не съм в състояние да отрека, че постъпката ми не може с нищо да се оправдае, едно бе вярно, никому не бях давал

подкуп. Татко веднага ме заведе в кабинета на професор Пери, за да ми направи очна ставка с онзи, който бе хвърлил страшното обвинение, и имах удоволствието да изслушам разкошния репертоар от ругатни на баща ми, само че за първи път отправени не към мен, а към моя противник. Инцидентът приключи с формалното ми оправдаване, но с нищо не ми помогна при по-нататъшното търсене на постоянно място за работа.

Престоят ми в Колумбия не влизаше в първоначалните ми планове за тази година, бях принуден да го приема като необходимост, наложена от войната и за спокойствие на родителите ми. Вероятно това е най-ниската точка на академичната ми кариера след пътуването ми в Европа и преди да започне постепенното ми изкачване нагоре по стълбицата на университетски преподавател и независим член на науката. И ако този етап от работата ми се е сторил слаб на читателя, то е, защото наистина е слаб. Все пак научих някои неща за Ню Йорк и за живота в университета на големия град. Изследванията, които извърших, щяха да бъдат значителни, ако бях имал куража да видя тяхната оригиналност и да поема риска да ги завърша и публикувам въпреки липсата на интерес към *analysis situs* по онова време.

[1] Немски математик (1849–1925), чиито основни трудове са в областта на неевклидовата геометрия, теорията на алгебричните уравнения и др. — Б.пр. ↑

[2] Кнехт — двойни ниски метални или дървени стълбове на палубата на кораба до борда, на които се навиват въжета, и чрез които корабът се закрепва или примъква до брега. — Б.пр. ↑

[3] Старото название на топологията. — Б.пр. ↑

[4] Стефан Банах (1892–1945) — полски математик, един от основоположниците на функционалния анализ. — Б.пр. ↑

XVI ИЗПИТАНИЯ

(1915–1917)

За лятната ваканция се върнахме в Ню Хампшър. Там се запознах с Рафаел Демос, вече известен студент във философския факултет на Харвардския университет, както и с други двама млади гърци — Аристидис Евангелос Футридис от класическия факултет, и Буюкос, който следваше агрономство в университета в Мичиган. Тримата решихме да направим няколкодневна екскурзия в планината.

Преходът беше голям. За първи път предприемах такъв продължителен поход без водачеството на баща ми. Към удоволствието от красивия пейзаж и невкусеното дотогава от мен щастие да бъда с мои връстници се прибави и присъствието на жизнерадостната личност на Футридис, който бе роден поет, познавач на най-добрите гръцки поети. Истинско щастие бе за мен да видя любимите ми Уайт Маунтънс през очите на човек, станал турист по склоновете на Парнас и Олимп, който реагираше на всяка красива гледка по пътя с цитат от класиците.

Скоро след това се прибрахме в града и възобновихме всекидневните си занимания в университета. Започнах като стажант-асистент^[1] на голяма група първокурсници във философския факултет и в същото време водех часове по логика.

В задълженията ми влизаше още да следя за присъствието на студентите, да преглеждам научни списания по дадени теми и да водя упражнения за групи студенти в Харвард и в Радклиф Коледж по основи на философията. Бях почти връстник със слушателите си, но не мога да кажа, че много се притеснявах, преди да застана пред тях, макар че е нужен кураж, за да се изправиш пред група младежи, повечето от които момичета на моите години. Не си спомням как съм се оправял в тези моменти; като всеки начинаещ, бях неуверен и се придържах стриктно към правилата за реда и към материята, която

трябваше да се усвоява, какъвто далеч не съм сега на петдесет и осем години. Програмите в Харвард и Радклиф са доста традиционни, но аз харесвах предмета си и винаги бях готов за разгорещени дискусии.

За първи път усетих предимството на красноречието. Много по-лесно е да подкастриш младежката си словоохотливост, отколкото да се научиш да се изразяваш гладко, особено когато думите ти се изплъзват. Имах щастието, че не можех да се погледна и да се видя отстрани каква картинка съм. Осъзнах това чак на следващата година, когато напуснах топлото гнездо в Кеймбридж и се сблъсках със суровата и гола действителност на живота сред горите на Ороно, щата Мейн. Тогава скъпо платих за неумението и безсилието си да се справя с дисциплината на студентите в час.

Освен преподаването имах и няколко допълнителни задължения. Професор Хатори от Токио бе поканен в Харвард да чете лекции по китайски и имаше нужда от помощта на млад американец, който да следи за присъствието в неговите часове, да помага на професора при оценките и т.н. Заех се с тази работа и срещите ми с Хатори засилиха още повече моя интерес към цивилизацията на Изтока, събудил се вследствие проблемите, свързани с еврейския ми произход и подценяваните от американското общество националности. Още повече, че същата година се сприятелих и с изключително интелигентен млад китаец Чао Йен Рен, с когото правехме дълги преходи из планините. Изоставил бе специализацията си по физика в Корнелския университет и се бе захванал с философия в Харвард. Голям познавач беше на фонетиката и на китайската музика. През всичките години оттогава до днес Чао е мой близък приятел. По времето, когато не се виждахме, получавах от него дълги и подробни писма за живота и проблемите му.

Трябва да спомена, че Чао Йен Рен стана виден китайски езиковед и един от двамата изтъкнати реформатори на китайския език. Той преведе трудовете на Бъртранд Ръсел в Китай, ожени се за очарователна своя сънародничка, която бе измежду най-големите специалистки по китайска кухня на Запад. Имат четири дъщери, две от които се родиха в Съединените щати и по време на последната война помагаша на баща си в преподаването на китайски език в Харвардския университет.

Приятелството ми с професор Хатори и Чао Рен ми помогна да осъзная ролята на неевропейските учени в американските университети. Свидетел съм на всички големи промени, свързани с участието на Америка в световната наука. Ако трябва да говорим искрено, тези проблеми са само част от общия процес на развитие и на относителен упадък на творческата активност на отделните държави. Ярко свидетелство за това е начинът, по който беше ликвидиран изключителният приоритет на Германия в науката поради емиграцията, войната и затрудненията ѝ след нея. Но както на времето, така и сега най-вече ме поразяват промените, които стават в държави, чужди досега на европейската култура, като Китай, Япония, Индия и новите колониални страни. Бях свидетел как много от тях си извоюваха авторитет в интелектуалния свят на Европа и Америка.

Освен с редовните занятия бях ангажиран и с четенето на лекции по свой избор — привилегия на всеки, който е защитил докторска дисертация в Харвардския университет. Лекциите не се заплащаха, не бяха задължителни и за студентите. Вече споменах за намерението си да направя известни допълнения към аксиоматичния метод. Така че математическата част да представлява система от висш логически тип и да е формулирана по начина, който ще позволи автоматичното получаване на желани логични и структурни свойства. Идеята ми не бе лишена от смисъл, но се появиха трудности, които не бях предвидил и бях подценил. Работата ми бе тясно свързана с идеята на Ръсел за перспективите на развитие на аксиоматичната теория и подозирам, че и неговата идея споделяше недостатъците и предимствата на моята работа.

По същото време сред математиците от Харвард се появи звезда от първа величина, Дейвид Биркхоф. През 1912 година Биркхоф, едва двадесет и осем годишен, удиви математическия свят с решаването на важен проблем от динамичната топология, поставен от Поанкаре, но до този момент нерешен от никого.

Най-удивително беше, че той бе работил само в Съединените щати и не беше учил никъде другаде. До 1912 година абсолютно задължително за всеки обещаващ математик в Америка бе да мине известен курс на обучение в чужбина.

Биркхоф сложи началото на автономното съзряване на американската математика.

Биркхоф бе продължил да работи в областта на динамиката, следвайки насоките, дадени от Поанкаре, и откри пътя на проблема за трите тела. Започнах да посещавам неговия курс, но било поради недостатъчната ми подготовка в тази област, или поради прекалено сложния начин на изразяване на Биркхоф, а най-вероятно и поради двете, курсът ми се стори извънредно труден и се отказах.

И Биркхоф, и Мюнстърбърг слушаха моите лекции. Войната продължаваше и оставането на Мюнстърбърг в Харвард ставаше все по-трудно. Той се бе обявил в подкрепа на Германия, докато повече от колегите му, включително и баща ми, стояха на страната на Антантата. Накрая Мюнстърбърг написа на татко писмо, което родителите ми сметнаха за обидно. Последва открит скандал, при който стана дума и за моите лекции, които Мюнстърбърг подкрепяше, и за интереса му към работата ми. Естествено, в най-затруднено положение се оказах аз, но проявих повече лоялност, отколкото такт, като подкрепих позициите на татко.

При предишните ми пребивавания в Харвард от време на време посещавах Харвардското математическо дружество, но сега станах редовен негов член. Дружеството бе организирано по типичен за този университет образец. На сбирките професорите се нареждаха на първия ред и високомерно наблюдаваха студентите. Най-красноречив пример в това отношение може би беше У. Осгуд с овалната си плешива глава и рошавата си, разделена на две брада, който по маниера на Феликс Клайн разрязваше пурата си и после я пушеше демонстративно, с чувство за собствената си цена.

В съзнанието ми Осгуд остана като типичен харвардски математик. И той като повечето американски учени, посетили Германия в началото на века, се бе прибрал в родината с немкия съпруга и немски навици. Позволете ми да отбележа, че може много да се говори за немките съпруги, каквато имах щастие да си избира и аз. По времето на Осгуд този псевдогерманизъм е бил на мода. Преклонението му пред всичко германско доведе дотам, че работата си по теория на функциите той написа на почти безгрешен немски. Несъмнено силно впечатление му бе направило уважението, с което в Германия се отнасят към носещите титлата *Geheimrat*, и той явно мечтаеше за подобна организация на академичния живот в Америка, за да може да получи подобна почит. Бе постигнал сериозни резултати в

областта на анализа. Някои от идеите му биха могли да го доведат до откриването на интеграла на Лебег, но той не бе стигнал до онова преломно стъпало, от което да прозре поразителните следствия на собствените си разработки. Положително беше осъзнал, че е „изпуснал влака“, защото години след това не разрешаваше на никой от студентите си да използва методите на Лебег.

Друг представител на германския период в математическата мисъл в Съединените щати бе професор Максим Бьохер. Баща му беше преподавател по френски език, но синът бе получил образованието си в Германия и се бе оженил за немкиня. Както и при Осгуд, немският бе езикът, който се говореше в дома му, но иначе двамата много се различаваха. Работите на Бьохер бяха значително по-оригинални и на по-широка основа, а като личност той напълно се бе отърсил от маниерността.

От останалите математици най-силно впечатление ми правеха професор Едуард Върмайл Хънтингтън и Джулиън Лоуел Кулидж. За Хънтингтън, чиято своеобразност попречи на кариерата му в Харвард, вече говорих. Понижиха го, като го изпратиха да преподава на инженери, макар че бе показал големи способности в областта на чистата математика и бе находчив логик. Той доживя да види как еретичните му идеи се приеха, а днес аксиоматичният метод привлича все повече млади математици. Хънтингтън бе чудесен, търпелив преподавател и умееше да вдъхновява учениците си.

Човек може да предположи, че по време на ректорството на Лоуел Джулиън Лоуел Кулидж, негов роднина, още повече потомък на Джеферсън, ще бъде под закрилата на ректора. Кулидж бе учил в Европа и Германия. Занимаваше се с геометрия и се оказа извънредно усърден и трудолюбив учен. Много остроумен, той бе успял да се изгради като интересна и забавна личност, а невъзможността да произнася буквата „р“ го правеше само по-очарователен.

Четенето на доклад пред Математическия клуб бе сериозна проверка на умението да се изразяваш и да мислиш логично. Оригиналността и силата на математиката не бяха на почит. Силата на математиката е във владенето на познатите методи и техники и използването им за решаване на нерешени до този момент проблеми, с които се среща в процеса на своята работа. Талант е да създадеш или да развиеш известни вече методи, до нивото да ти помогнат да се

справиш с поставения проблем — но не всичко казано се ценеше в научното обкръжение, за което говоря.

За поддържане на някаква физическа форма съчетавах туризма с малко борба. Борбата е спорт, който късоглед човек може да упражнява без излишна опасност. Никога не съм бил добър спортист, но бях тежък и силен, особено в раменете, ето защо добрите борци се затрудняваха доста, преди да ме победят.

Когато се прибрах от Кеймбридж в Колумбия, наново трябваше да се потопя в атмосферата на семейната дисциплина и подчинение, ни най-малко не отслабнали поради факта, че вече не съм студент. И все пак налице бе основна разлика в отношението към мен: вече не бях ученик на баща ми. Старият ред в дома ни си остана непроменен и единственото ми предимство бе, че бях станал пълноправен участник в бюджета на семейството. Въпреки това, мога да кажа, че едва няколко години след женитбата ми татко престана да вижда в мое лице детето, което е длъжно да се подчинява.

След завръщането ми от Европа родителите ми започнаха да организират неделни чайове за студентите на татко. Моите студенти и състуденти на Констънс и Бърта също бяха канени. Неделните чайове в дома на професор, чиито деца са вече младежи, е „древна“ традиция, но причината създава тази традиция и до днес, е все една и съща. Спомням си, че докато бях в Кеймбридж и препрочитам книгите на Текери, опитите на професор Флебстъми да запознае дъщерите си с някои от способните си студенти ми се сториха нещо много познато. Въпреки всичко аз съм последният човек, който ще иронизира подобни събирания, защото фактически те ми осигуряваха връзки с млади хора извън аудиториите по време, когато те извънредно много ми липсваха, и трябва да призная, че сестрите ми и аз именно на тези неделни сбирки за първи път срещнахме бъдещите си съпрузи. Научиха ме как да се държа с хората, започнах да завързвам и поддържам приятелства.

Татко бе професор по руски език в Харвард и негово задължение бе да предлага гостоприемство на руските гости. По време на войната такива посетители имаше в изобилие, като се почне от представители на разни руски правителства, хора уплашени от назряващата революция, и се свърши с бегълци от самата революция — мъже и жени от най-различен произход. Някои от тях бяха дошли със сериозни мисии да приключат сделки на царското правителство, а други просто

си търсеха подслон или искаха да се скрият и нищо повече. Те посещаваха нашия чай в неделя, свиреха руски песни на пианото и флиртуваха из цялата къща. Между тях имаше някои достатъчно способни да си създадат известно положение в Съединените щати; имаше обаче и такива, чиято връзка с живота не бе по-здрава от връзката между бирата и нейната пяна. Известно време и мама, и татко бяха очаровани, че могат да дадат гостоприемство на руски аристократи и непрекъснато ми натякваха колко скован и „див“ съм изглеждал, като сравняваха моето възпитание и дарба да се държа в обществото. На мен обаче ми бе пределно ясно, че нашият дом за тях е просто сцена и декор на любовните връзки на деликатните им души и че на нас те гледаха с пълно безразличие, за да не кажа с презрение. В същото време бях сигурен, че ако родителите ми само подозряха, че правех дори и най-малък опит да подражавам на задкулиското им поведение, съчетано с привидно елегантни обноски, веднага щяха да заклеймят недостойното ми държане. Най-накрая в къщи започнаха да се усещат, че има нещо унижително в ролята ни, отредена в тези псевдочеховски градински увеселения, и визитите на елегантните руснаци започнаха да стават все по-редки, докато накрая съвсем престанаха.

Общественото мнение все повече се обръщаше в подкрепа на Антантата и възможността да се включим във войната на нейна страна ставаше все по-действителна. По време на втория семестър към университета бе организирано военно офицерско обучение под названието Полка на Харвард, в което веднага се включих. Посред зима, облечени в тънки летни униформи, ние марширувахме по снега, покрил игрището за бейзбол, където официално ни приеха за новобранци. Пролетта настъпи и ние продължихме ученията си навън, зад стадиона на университета, и проведохме няколко учебни похода. На държавното стрелбище няколко дена ни обучаваха в стрелково изкуство. Въпреки лошото ми зрение станах за първи път първенец, защото стрелях отлично. Това бе заслуга по-скоро на моя инструктор Фулър от Бостън.

Военните власти в Харвард ни държаха в неизвестност, но аз бях решил през лятото да отида в Платсбург и да мина курс на обучение, след който имах право да получа чин на военен от запаса. Всичко обаче зависеше от това, дали ще си намеря работа за следващата

година. Срегнах се с най-различни декани и шефове на катедри, които търсеха хора за вакантните места при тях, но очевидно никой не прояви голям интерес към моята личност. Професор Пери ми даде да разбере, че не съм кой знае колко способен, за да ме препоръча на някого. Малко хора можеха да гарантират за мен по онова време, но не знам защо, не ме напускаше чувството, че проявеното от членовете на катедрата хладно отношение се дължеше на моята младост и на консервативното нежелание от страна на по-авторитетните ми колеги да поемат риск за неизвестното.

Причина за моите трудности до голяма степен бе и ранното ми развитие. Предишната година сравнително лесно получих асистентско място, защото кандидати за него почти нямаше. В края на учебната година нещата се промениха. Кандидатствувах за асистентско място, което щеше да ми осигури достъп до кариера, където привлекателните служби бяха рядкост.

Под натиска на баща ми реших да си търся работа по-скоро с математика, отколкото с философия, което ми се стори в известен смисъл унизително. Подаването на заявления в различни преподавателски агенции ми приличаше на риболов, когато рибата не кълве. Най-накрая щастието ми се усмихна и се съгласих за следващата година да приема асистентско място по математика в университета в Ороно, щата Мейн. За ваканцията се върнахме в лятната си къща в Сандуидж.

Отново ни посетиха Рафаел Демос и Джим Мърсел, австралиец, студент по философия в Харвард. Тримата направихме голяма екскурзия на север към връх Вашингтон. После заминах за тренировъчния лагер в Платсбург, щата Ню Йорк, за да получа чин в армията, който в случай на война щеше да ми бъде много нужен.

По време на пътуването с парахода през езерото Чемплейн срещнах мой съученик от Уокър Стрийт, който на времето бе гонил някакво дете с томахапка и бе станал един от обещаващите млади мошеници в щата Масачузетс. Той се опита да ме преметне, като ми се представи за адютант на офицер от кавалерията, който също бе на борда на парахода. Аз обаче вече познавах отличителните военни знаци, за да сбъркам.

В Харвард бях подготвен до известна степен за условията във военния лагер. И въпреки това бях поразен силно от пиянствата и от

нецензурните разговори на тези лъжевойници. Около мен имаше само един-двама, с които можех да разговарям, макар че там се бяха събрали немалко представители на доброто общество в Ню Йорк. Най-добре се чувствах в компанията на едно момче, син на мисионерско семейство.

Туристическите излети ме бяха подготвили добре за тренировъчните походи и учебните боеве. Извънредно много ме учуди фактът колко се променя човек, когато стане член на такава голяма група. В обикновения живот например никога не бих могъл да си представя, че ще се къпя гол в река в непосредствена близост до оживен централен път. Когато обаче в реката са се потопили още стотина голи тела, трудно е да си въобразиш, че в собствената ти голота има нещо неприлично.

При друг случай минавах по алея между палатките и настъпих нечий очила. При нормални обстоятелства щях да потърся човека, да му се извиня и да му платя очилата, но при наличието на толкова много униформени и твърде безотговорни млади мъже, трябва да си призная, че ритнах рамката и побързах да се отдалеча.

Най-нещастен се чувствах при стрелковите учения. Без предварителната подготовка, която бях получил от мистър Фулър в Харвард, с моето увредено зрение надали щях да отлича измежду мишените тази, в която трябваше да се целя. Когато обясних това на офицера и се прибрах в палатката си, младежите, които живееха в същата палатка, започнаха да ме обвиняват в симулиране. Те вече бяха разбрали колко силно се притеснявам от отвратителния им речник и продължиха в този дух. Така бях побеснял, че хванах в ръка една от пушките, изправени в средата на палатката, без да имам ни най-малко намерение да я използвам като огнестрелно оръжие или пък като тояга. Това бе по-скоро жест на гняв и отчаяние. Те, разбира се, ме обезоръжиха без всякакво усилие. Ужасих се, че така лесно ми приписаха намеренията на убиец.

След приключване на обученията в лагера не ме предложиха за чин. Върнах се за една-две седмици в планината, след което се отправих към Ороно, за да поема бъдещата си работа в университета в Мейн.

Ороно бе твърде примитивно и съвсем непривлекателно копие на градовете в Нова Англия, с които така бях свикнал. След известно

време се настаних в красива бяла сграда, дома на библиотекаря на университета.

Макар че за мен бе истинско удоволствие да работя далеч от зоркото и бдително око на баща ми, в Мейн не бях щастлив. Повъзрастните професори на постоянна работа там, бяха прекършени хора, отдавна простили се с надеждата за някакво интелектуално развитие или научна кариера. Неколцина от тях демонстрираха откъслечни културни интереси, но повечето се бяха отпуснали, свикнали с мисълта, че са неудачници. Младите преподаватели в голямата си част бяха като мен, временно пребиваващи; наети от посредническите агенции за търсене и предлагане на преподавателски места, те бяха нещо като „гости“ на университета и единствената им амбиция бе да се махнат оттам колкото може по-бързо, преди работата им да продължи прекалено дълго и етикетът на безработен да им попречи да заемат служба в по-интересни за тях институти. Твърде малко са онези, които не загиват от интелектуална атрофия в подобни места.

Направих опит да се върна към изследвания в областта на математиката. Доктор Шефър от Харвард ми бе подхвърлил идеята, че математическата логика може да се опре на една фундаментална операция. Внесох известни промени в идеята, доразвих я и подготвих статия, която излезе само под мое име. В началото споменавах името на Шефър, но не съм сигурен, че го направих достатъчно ясно. Сега, когато се връщам в мислите си към този случай, си давам сметка, че работата, първо, не беше достатъчно аргументирана, за да излезе от печат, и второ, че бях длъжен да изчакам Шефър да заяви по-определено участието си в нея. Не само в медицината и в правото съществува професионална етика при написване на статия от един човек. За нещастие аз няхах никакъв опит в това отношение. И макар че нито Шефър, нито някой от колегите ми математици отправиха към мен упреци за авторството, от мига, в който разбрах какво съм направил, до ден-днешен имам угризения на съвестта.

Родителите ми бяха сериозно разтревожени от, общо взето, мрачния тон на писмата ми от Ороно. И когато ги посетих за няколко дена, те направиха всичко възможно престоят ми у дома да бъде разнообразен и весел. Тогава именно за първи път усетих удоволствието от бирата с кисело зеле в известния тогава ресторант на

Джейкъб Уърт в Бостън и посетих много от добрите представления на току-що пристигналата в града театрална труппа. За краткото време на своя престой изгледах толкова филми, твърде примитивни в оня период, колкото никога дотогава, а ми разрешиха и да се запозная с някои от състудентите на Констънс от Радклиф коледж. През всичкото време обаче не ме напускаше тягостната мисъл за предстоящото ми завръщане в Ороно.

Най-накрая бях приет в малка изследователска група в Ороно. Душа и ум на групата бе статистикът Реймън Пърл, който по-късно се прояви в медицинския факултет на университета „Джон Хопкинс“. В дома му човек можеше да чуе смислени разговори и правилна оценка на различни идеи. В онези дни, когато месеците прекарани в Англия, ми се струваха неизказано далечни, а перспективата за живот и работа в „цивилизования“ свят прекалено забулена в бъдещето, посещенията у Пърл ме караха да чувствавам, че живея.

Измежду няколкото учени в университета в Мейн бе и зооложката мис Боъринг. Тя бе сестра на психолога Боъринг, мой състудент от времето на специализацията ми в Корнел. След години отново щях да се срещна с мис Боъринг, но този път в Китай, където тя щеше да преподава в университета „Йенчинг“, а аз — в съседния университет „Синг Хуа“. В групата ни имаше и двама-трима лекари от болницата в Бенгър. Спомням си няколко извънредно интересни разговора за рака на белите дробове, много преди тази разновидност на туберкулозата да бъде призната като медицинско явление.

Сбирките на групата в Ороно не бяха единствената причина за пътуванията ми с тролей по посока на Бенгър. Бенгър отдавна вече не бе размирният град, където в миналото дървосекачите слизаха, за да вкусят удоволствията от жените и купения на черна борса алкохол. Той обаче продължаваше да носи лошата си слава. В тази посока пътувах често, защото край Бенгър бе разположен военен лагер, чийто гимнастически салон посещавах и голям брой авторитетни и по-възрастни от мен граждани.

Зимните пътувания с тролей или влак имат свое очарование. Всичко наоколо е покрито със снежна пелена и навън е толкова студено, че снегът хрущи под краката. Въздухът пари дробовете като леден пламък. Все още не бе дошло времето, когато шосетата щяха да

функционират целогодишно и навсякъде се носеше звън от звънчетата на шейните.

В дома, където живеех, бе на квартира и един норвежец, който се интересуваше от производството на хартия. Университетът в Мейн бе център на това обучение и из въздуха почти винаги се усещаше мирисът на сярата от хартиените фабрики. Точно срещу нашия дом реката Пенобскот бе отклонена и в полученото се изкуствено езерце складираха дървения материал от саловете, които се спущаха от северната част на щата. Моят приятел, норвежецът, ходеше със ски до сградата на своя факултет и често правеше екскурзии със ски из горите и блатата на околността. Останалите професори и студенти тепърва щяхме да се учим на този северен спорт, на работа и на лекции ходехме със снегоходки, изработени от индианците от резервата Олдтаун, който се намираще съвсем наблизо. Пред вратите на учебните сгради винаги имаше цяла гора от такива обувки, а вътре и момчетата, и момичетата ходеха с вълнени чорапи или мокасина, каквито носят дървосекачите на север.

За мен времето течеше едва-едва. Спомням си, че скрит в един тъмен ъгъл на библиотеката, изчетох от кора до кора всички произведения на Марк Твен и О'Хенри; за съжаление модата на детективските романи още не бе дошла. През същата зима сериозно ме разстрои влизането на Америка във войната и смъртта на моя приятел Евърет Кинг. Като момчета двамата с него правехме най-различни опити и съм сигурен, че той щеше да стане видна фигура в американската наука.

Пролетта настъпи ненадейно с много дъждове, каквато може да бъде само в северните райони на Нова Англия. Из университета се появиха две-три нови лица. Особено симпатичен ми беше млад американец, женен за францужойка, с когото ходехме да ловим риба нагоре по река Пенобскот.

Вече нямаше почти никакво съмнение, че всички щяхме да бъдем въввлечени във войната. Учебният военен лагер се увеличи още повече, за обучението на новобранците бяха мобилизирани всички преподаватели. Заради подготовката ми в Харвард и Платцбург аз също бях призован в този лагер, но нямах никакъв опит и надали помогнах с нещо. Когато най-накрая войната дойде при нас, помолих да бъда освободен от задълженията в университета, за да мога да се запиша в

армията. Не срещнах никакви спънки при удовлетворяване на молбата ми, защото моето желание да напусна Мейн по нищо не отстъпваше на нетърпението на ръководството на университета да се отърве от мен.

Преминах през някакъв предварителен медицински преглед, при един приятелски настроен лекар от Бенгър и заминах за Бостън. На борда на парахода за първи път ми мина през ума, че може би наистина поемам риска да загубя живота си или да остана инвалид за цял живот, и много се разстроих. После поразмислих, че ако всичко свърши добре, след края на войната към душата ми ще бъде прикрепено тяло в добро физическо състояние.

С пристигането си в Бостън обиколих всички укрепления по пристанището и бюрата за набиране на доброволци с надеждата, че някъде ще ме приемат. Навсякъде обаче ми отказваха и като основна причина изтъквах зрението си. Най-накрая родителите ми с моето мълчаливо съгласие решиха да направят постъпки и да ме запишат в сформирация се по това време в Харвард корпус за подготовка на офицери, който току-що бе създаден официално. Разквартируваха ни в новите общежития за първокурсници, построени по времето на ректора Лоуел.

Слушахме и известен брой лекции, изнасяха ги французи, завършили френска военна академия. Единият от тях, майор Морис, след войната дълги години преподаваше френски език в Харвард. Щом настъпи лятото, ни натовариха на влака. В равнината Бар разположихме лагера си и проведохме маневри. Спомням си как копаехме окопи, организирахме учебни сражения. В лагера не останах през цялото време, защото трябваше да се явя на изпити пред комисия за постъпване в артилерията, които се провеждаха в Масачузетския технологически институт. Знаех, че това е последният шанс да ме приемат във войската. Естествено, лесно издържах изпита по математика, но явно ми липсваше каквато и да било дарба на военен. С гръм и трясък се провалих на изпитите по физическа подготовка и по езда. За ездата бях свършено неподготвен и успях да падна дори от една стара кранта, неподвижна като коня във физкултурния салон.

При лекарския преглед освен лошото ми зрение се оказа, че имам и повишено кръвно налягане. Съвсем основателно военните лекари сметнаха, че вероятно имам лабилна нервна система, която никак не е подходяща за военна служба. Но каквито и минимални шансове да

имах, напълно ги провалих, като престъпих изключително важно правило: опитах се да споря с единия от лекарите, в резултат на което той най-позорно ме изгони от стаята.

След свършване на обучението в Корпуса за подготовка на офицерски кадри ми дадоха документ, че не съм подходящ за военна служба. Краят на лятото приближаваше и последните дни от него прекарах край Силвър Лейк в Ню Хампшър. Още в Мейн бях започнал да чета някои трудове по алгебрична теория на числата и продължих заниманията си. Направих и няколко опита да доразвия резултатите на Биркхоф за решаване на проблема за четирите цвята.

Този проблем заедно с голямата теорема на Ферма и хипотезата на Риман за функцията Дзета са били в продължение на дълги години загадка за математиците. Почти няма математик, който да не се е опитал да разреши поне някои от тях. Аз лично пробвах силите си и с трите направления, но доказателствата ми и в трите случая не бяха издържани. Никак не съжалявам за изгубеното време, защото само когато един математик се опита да реши проблеми, превишаващи неговите възможности, той се научава да използва докрай тези възможности.

През това същото лято в непосредствена близост до нас летува професор Осгуд и аз често се срещах с него. Тук в своята лятна къща в Ню Хампшър той се държеше далеч по-мило, отколкото когато го срещах в Харвард, обкръжен от ореола на славата. Предприех и няколко екскурзии, едната беше преход от тридесет и пет мили заедно с Констънс и още един приятел и с това си постижение се гордеех през цялата си младост. На следния ден, разбира се, не можах да мръдна от изтощение и треска, но на двадесет години младежите са издръжливи и свръхнапрежението, на което се бяхме подложили, не причини никому нищо лошо.

[1] В американските висши учебни заведения има четири преподавателски длъжности за лица, които имат научна степен: най-ниската, instructor, после assistant professor, associate professor, на които у нас приблизително съответствуват асистент, старши преподавател, доцент и професор. — Б.пр. ↑

XVII

НА ВОЙНА С ГАЕЧЕН КЛЮЧ, РЕДАКТОРСКИ МОЛИВ И СМЕТАЧНА ЛИНИЙКА

(1917–1919)

След като се прибрахме в града, стана ясно, че трябва да си потърся някаква работа. Войната направи невъзможно възобновяването на лекциите в университетите, ето защо бях принуден да потърся нещо друго. Чувствувах, че най-полезното, което притежавах и можех да предложа, са познанията ми по математика. Отидох до корабостроителниците край Фол Ривър, да проверя дали не биха имали нужда от мен при конструиране на параходните витла. Там нищо не излезе и затова предприех второ пътуване, този път към Дженеръл Електрик в Лин^[1]. Един от инженерите в тръста бе руснак и добър приятел на баща ми, а друг един ми беше преподавал физика в Харвард. Естествено, тук молбата ми бе приета по-благосклонно. Отговориха ми, че веднага не могат да ме вземат на работа, но ако съм искал, могат да ми предложат място като платен сътрудник в програмата им за техническа подготовка. Това значеше, че поемах моралното задължение да остана при тях две години. Приех и започнах работа в турбинното отделение. Помагах при провеждането на изпитания за разхода на пара и при възникващите проблеми от термодинамиката използвах някои от познанията си по математика. Уморяхах се, но бях щастлив и безнадеждно изцапан с масло, което никакъв сапун не можеше да измие. Петната обаче бяха за мен нещо като знаме на честно препитаващия се работник.

Баща ми сметна, че с моята несръчност никога няма да постигна нещо в инженерството, и започна да ми търси друга работа. На времето бях написал няколко статии за „Енциклопедия Americana“,

чиято редакция по онова време се намираше в Олбъни^[2]. Татко успя да ми осигури място там чрез главния редактор мистър Райнс. Твърде много зависех от баща си и макар че се чувствавах морално задължен към Дженеръл Електрик Къмпани, бях принуден да подам оставка. Заявиха ми, че никога повече няма да мога да се върна на работа в тръста, но бях безпомощен, а ми липсваше и какъвто и да било опит на самостоятелен човек, ето защо не ми оставаше нищо друго, освен да се подчиня на татковата воля.

Баща ми ме придружи до Олбъни и ме настани в дома на много симпатична хазайка, недалеч от Стейт Хаус. Дойде с мен и при първото ми посещение у мистър Райнс. Редакцията се намираше на един от горните етажи на мрачната административна сграда, чиито прозорци гледаха към типично европейски на вид пазар. Мистър Райнс бе възрастен господин с брада, делови и стриктен, но внимателен.

Олбъни ми хареса от първия миг. В търговската си част градът ми напомняше на европейски град или на Бек Бей в Бостън. Открих добри ресторанти, добър водевилен театър и хубави филми за гледане, а също и съвсем не лош гимнастически салон, за поддържане на формата.

Работата ми в редакцията се състоеше в изготвяне на най-маловажните и къси статии; сега не мога да си спомня точно, но мисля, че ми плащаха на парче. Скоро открих, че на не съвсем неудобната Гръб Стрийт работя с група ниско платени колеги, за някои от които редакцията беше етап от възхода им, а за други — стъпало надолу по пътя на техния упадък. Сред нас имаше и един застаряващ вече търговец, англичанин, който фалирал преди години, а сега бе твърде възрастен, за да започне отново търговия. Много се гордееше с познанията си за оперите на Гилбърт и Съливан и с дарбата си да пише думи и ноти в един стил. Друг от нашите „писатели“ бе бивш локомотивен машинист от Британските железници, по-късно станал библиотекар (отговарял за биографичните справки) на лондонския „Таймс“. От работата си във вестника бе запазил дебела папка, пълна с некролози на все още живи видни личности, подготвяни по време на някое тяхно тежко заболяване. Работата си във вестника бе загубил поради систематично пиянство, но все още бе достатъчно способен, за да задоволи изискванията на енциклопедията. По всяко време на

денонощието можеше да разкаже някоя неприлична, но непременно забавна история.

Сред нас бе и един ирландец, бивш семинарист от Дъблин, който говореше и пишеше на прекрасен литературен английски, какъвто може да се чуе само от образования дъблинец с едва забележим ирландски акцент. С млад американец, лексикограф, също мой колега от редакцията, играех тенис. По-късно той стана главен редактор на енциклопедията.

Член на малката ни група бе и младо момиче, завършило университета в Корнел. То бе дъщеря на руски еврейски търговец на кожи в Олбъни. Ходех ѝ на гости и често излизахме заедно или ходехме на театър. Ние двамата, определено може да се каже, бяхме над нивото на младежката група в редакцията. Забавлявах ни странностите и дружелюбието на по-възрастните колеги — бивши бохеми, намерили тихо пристанище в редакцията в Олбъни. Почти еднаквата ни възраст с това момиче ни даваше възможност да намерим общ език и да се забавяваме с малките удоволствия, които предлагаше градът. Дори когато разбрах, че е сгодена за млад лекар, който се намираще с войските ни във Франция, продължих да я извеждам, тласкан от копнежа да бъда в компания на представителка на нежния пол.

Щом се освободях от редакцията, обикновено отивах в Нюйоркската държавна библиотека, близо до Капитол. Освен наистина добрата библиотека в същата сграда се намираще и Нюйоркският държавен музей, където човек можеше да види географски, геоложки, антропологични, палеонтологични, ботанически, зооложки и петрографски-минераложки-кристалографски колекции. Голяма част от свободното си време прекарвах там. Запознах се с един от уредниците на музея, специалист по кристалография и скъпеченни камъни, който често се ровеше в любимата ми „Енциклопедия Британика“. Срецах често и един от най-известните палеонтолози на страната. Тези контакти събудиха у мен стария интерес към произхода на гръбначните и наново изчетох Гаскел и Патън с тайната надежда, че ще открия някакъв макар и дребен факт, който да направи възможен произхода на гръбначните от паякообразните.

Работата в редакцията ми даде да разбера, че съставителят на енциклопедия трябва да спазва точно определени правила на

професионалната етика. Думата „стъкмител“ най-добре приляга на дейността, с която се занимавах. Разрешено бе да се ползват вече издадени енциклопедии, при условие, че свериш информацията с други източници. Ако решиш да плагиатствуваш, трябва да използваш енциклопедии на чужд език и никога да не прекаляваш с преписването от един и същи източник. Много важно бе да се внимава при поставянето на подзаглавията, с имената на авторите. Изобщо по-добре бе да се избягват собствени оригинални идеи.

Нужно ми бе известно време, за да усвоя всички тези правила така, че да се науча механично да ги спазвам; и неведнъж се изкушавах и се поддавах на момчешкото увлечение да правя съкращения. Умението да списвам енциклопедия засили навика ми да чета подобен род литература. Помогнаха ми и дотогава натрупаните знания. В една-две статии, като например „Естетика“, се увлякох дотам, че включих и свои собствени мисли и идеи. Статиите станаха добри. Лошото беше, че добих кураж и се осмелих да пиша и по проблеми, които съвсем не бяха моя специалност и например разделът върху балистиката излезе пълна глупост. Надявам се, че мистър Райнс ги е отхвърлил.

Заедно с всичките си недостатъци и неприятни страни енциклопедията бе чудесна школа за мен. Научих се да пиша бързо, точно и с минимум усилие по всеки проблем, за който имах и най-незначителна информация. При преглеждането на материалите усвоих техниката и знаците на коректорската работа.

Проблемите за литературния стил са странно свързани с проблемите на говоренето на чужд език. Опитът, който човек придобива, работейки в редакцията, много прилича на това, което научаваш, когато си поставен в чуждоезиковата среда и си длъжен да говориш на езика. Понякога може да се окаже, че макар корените на литературния английски да са в разговорния език, в много отношения той е свършено друг език. Така например богатството от метафори и термини на добрия литературен английски, употребени в разговорната реч, я правят надута и неестествена. Ето защо пред човек, усвоил достатъчно добре даден разговорен език, стои задачата да постигне същата свобода и в далеч по-сложния писмен език. Ако искам да говоря испански така, че да ме разберат, трябва не само да мисля на испански, но да се пазя и от изкушението мислено да превеждам от английски на испански, да казвам нещата така, както испанецът би ги

казал, което невинаги съвпада с начина на изразяване на англичанина. По същия начин, ако искам да напиша с лекота стихотворение или роман, или научно есе, необходимо е да съм практикувал предварително съответната езикова форма, за да зазвучи написаното от мен като истински английска поезия или белетристика, или философско есе. Метафорите и другите езикови средства трябва да ми идват в ума, без да ги търся специално. Не отричам предимствата на редактирането и доизглаждането на текста. Нямам намерение да давам съвети на писателите какво да правят, за да изразят най-добре своята индивидуалност в творбите си. Що се отнася до мен, никога не мога да предам напълно мислите си, преди да съм ги огледал от всички страни и да съм вникнал дълбоко в тях.

В Олбъни бях щастлив. Харесвах и колегите, и шефовете си. Обичах работата и особено ми се нравеше новото чувство за независимост. И тъй като сега се трудех над неща, твърде различни от това, с което татко се занимаваше, критиката и непрестанните съвети, с които ме засипваше по време на престоя ми в университета в Мейн, бяха сведени до минимум. Вече бях по-възрастен и много по-самостоятелен. В сравнение с Ороно и Бенгър, Олбъни бе царство на чистотата, реда и цивилизацията.

Върху новото за мен щастие обаче падаше сянката на войната. Времето, прекарано във военните лагери, недвусмислено бе доказало моята непригодност за армията, но все не ме напускаше надеждата, че ще ме приемат поне като ограничено годен редник, при следващия набор. Междувременно се включих в охраната на Ню Йорк, организирана да замести Националната охрана, която бе изпратена на фронта. Наша задача бе да пазим водохранилищата и енергоцентралите. Не бях призван да взема участие тъкмо в тази дейност, но военното ми обучение намери добро приложение при изпълнение на задачите, които ми поставяха като караул. Щом настъпи пролетта, съботите, а понякога и неделите прекарвахме на малък остров на Хъдзън^[3], където имаше стрелбище.

От време на време отивах до Кеймбридж за няколко дни. Констънс се опитваше да ме въведе в живота на приятелите си от Радклиф и добре помня едно момиче от Австралия, с което излизах няколко пъти. Кратката лятна отпуска прекарах в Ню Хампшър, след което веднага се върнах на работа в енциклопедията. Но вече бе съвсем

ясно, че колкото и полезна да бе службата ми, тя за нищо на света не можеше да остане постоянно мое занимание.

Никак не се тревожех, че макар и приятна, работата ми не можеше да ми предложи нищо повече. Тя бе напълно подходяща за възрастта ми. Погледната от позицията на драматично развилия се до този момент мой жизнен път, на някой тя можеше да се стори връщане назад, но аз съвсем не съм убеден в това.

Нито непрекъснатият успех на щастливците, нито трагичната поредица от нещастия са нормалният и значим развой на човешкия жизнен път. Ясно е, че рано или късно, човек умира, но също толкова ясно е, че не физическата смърт е най-значителната развързка на неговия живот. През целия път от нищото, каквото представлява човек, преди да бъде заченат, до нищото на смъртта, лежи всичко онова, което е важно в живота, и погледнат като цяло, този път не е нито драматично сгромолясване, нито триумфален възход по стълбицата на успеха, лишен от несполуки и спокойни отливи.

На пръв поглед заниманията ми като работник в цех, изчислител и журналист може да се изтълкува като стъпка надолу в моята кариера, след стремителния успех на преждевременното ми развитие и на ранните ми научни степени. Точно тогава обаче попълних голяма част от пропуските, които имах в жизнения си опит, онзи жизнен опит, придобит от повечето момчета на далеч по-млада възраст като най-прозаична част от тяхното всекидневие и образование. Именно защото на по-млади години ми липсваха, те имаха за мен очарованието на непознатото, каквото надали едно момче, изминало обичайния път на развитие, е усещало. Разказвам подробно за този период и за отражението на всичко преживяно дотогава върху моята личност, защото той има също толкова голямо значение за оформянето ми, колкото и описаните вече събития.

Започнах отново да си търся работа и чух, че в катедрата по математика в университета в Пуерто Рико има вакантно място. Изпратих кандидатурата си, но не получих никакъв отговор. След няколко дни дойде бърза телеграма от професор Осуалд Веблен, който в момента се намираше в новоосновения пробен полигон в Абърдийн, щата Мериленд. Той ме канеше да се включа като цивилно лице в балистичните изследвания, които се правеха на полигона. Предлагаше ми истинска и сериозна работа, с която можех да взема участие във

войната. Трябваше незабавно да дам отговор. Срегнах се с мистър Райнс и бързо приключих задълженията си към енциклопедията. Качих се на първия влак за Ню Йорк и там се прехвърлих на влака за Абърдийн.

По онова време Абърдийн беше малко провинциално градче, което не се отличаваше с нищо особено. По немного дълго отклонение от главната железопътна линия се стигаше до спирка, на която още нямаше построена гара. Точно там слязох аз. Видях няколко временни дървени постройки, между които се виеха неутъпкани, мочурливи „улицы“. Сега селището съвсем не изглежда така, но в онези дни винаги имаше трактор, готов да изтегля буксуващите в калта камиони.

Създаването на пробния полигон в Абърдийн представлява много важен етап, както в развитието на науката в Съединените щати, така и в кариерата на всеки от учените, които бяха събрани там. Приносът на Америка в астрономията, геологията, химията и ред други науки от много време бе значителен, но най-добрите умове бяха получавали образованието си в Европа или дори бяха „внесяни“ от Европа. В това отношение математиката изоставаха. Както споменах и преди, Биркхоф бе първият истински велик математик в Америка, стигнал до върха, без да е учил в Европа. От 1912 година, когато той получи научно звание, бяха минали едва шест години и математиците в Америка не се ползуваха с авторитет. На тях се гледаше като на хора, които „си играят“ с цифри и знаци. Трудно бе да си представим, че ще ни се даде възможност да вземем някакво творческо участие във войната.

Войната с Германия наложи проектирането на нови типове оръжия, по специално артилерия и снаряди. За всяко ново оръжие трябваше да се изготви подробна програма за действие, която да се предаде на офицерите на фронта. Тези програми включваха параметрите на действие на самото оръдие и видовете снаряди, които трябваше да се използват при различните ъгли на обстрел, както и корекциите за наклона на палеца и промяната на ъгъла на повдигане на дулото при единица количество барут или единица тегло на снаряда при дадена скорост на вятъра, атмосферно налягане и т.н. Таблиците съдържаха данни и за възможните грешки на всички основни величини. Съществуващите таблици се бяха оказали недостатъчно оперативни и неточни за нуждите на съвременната война, да не

говорим пък за противовъздушния обстрел, където се изискваше изключителна прецизност. Ето защо спешно се налагаше всеки, който има някаква математическа подготовка и може да борави със сметачна машина, да бъде включен в подготовката на нови таблици в опитния полигон в Абърдийн: цивилни като мен, мобилизирани математици, дори върнати от фронта офицери, които продължиха войната зад бюро, със сметачна линия в ръка.

Професор Осуалд Веблен бе назначен за командир на корпуса за артилеристко и техническо снабдяване и отговаряше за нашата разнородна група от специалисти. Неговата дясна ръка бяха капитан Ф. Лумис и младши лейтенант Филип Алджър, чийто баща е бил на времето един от първите експерти балисти във флота. Всички останали така се бяхме размесили, че не беше рядкост лейтенант да се обърне към редник с „докторе“ или да получи нареждания от сержант.

Едно беше ясно: успешно изпълнихме задачата, която ни бе поставена. През същото време във всички армии в света чрез прилагане на диференциалните уравнения балистиката бе поставена на нови основи и ние, американците, не изостаняхме нито от нашите съюзници, нито от враговете си. Във връзка с интерполацията и изчислението на корекциите на досегашните балистични таблици професор Блис от Чикаго блестящо използва новата теория на функционалите. За първи път обществото научи, че и математиците имат какво да кажат на света. Въпреки това не можехме и да мечтаем за уважението, с което се ползуваха химиците и инженерите.

Имахме обаче късмет в едно отношение: новоспечеленият ни авторитет допринесе за чувствително повишаване на заплатите на математиците и за по-лесно намиране на работа. В същото време обаче властите не ни смятаха за толкова значителни учени, че да се намесват в работата ни или да ни принуждават да изпълняваме поръчки. Емерсън не е казал пълната истина за съдбата на човека, изобретил подобър капан за мишки. Не само че хората правят пътека до дома му, но и в един прекрасен ден в погазената от стъпките на безбройните му посетители градина се появява преуспяващ представител на корпорацията „Капани за мишки“, който купува нашия човек за сума, даваща му възможност да се оттегли от търговията с капани за мишки, а после пазарът е залян със старите капани, може би с известни подобрения, но направени по възможно най-евтин и елементарен

начин. Същото се получава и с вкусното сирене, произвеждано от малките фабрики. Технологията и фабриките се откупват от едрите производители на сирене, погълнали още десетки такива, и в резултат вместо сирене ви предлагат нещо подобно на вулканизирана протеинова гума.

По време на Втората световна война американският учен измина пътя на гореспоменатото сирене. Тази война завари всеки химик, физик или математик в Америка, впрегнат в служба на правителството и с капаци на очите да разработва някой малък проблем, за чиято по-широка приложимост преднамерено се криеше от учения. Макар че като извинение за това поведение бе изтъкната необходимостта от секретност, което далеч не е изключено, според мен не малък дял в тази практика се пада на силната тенденция към стандартизация, царяща в нашата страна и всеобщото недоверие към способностите на индивида.

Първите дни на съществуването на учебния полигон в Абърдийн съвпаднаха със зареждането и натрупването на творческа енергия в американските математици. Години наред след Първата световна война по-голяма част от значителните имена в американската математика бяха на хора, преминали през учебния полигон в Абърдийн. Говоря за математици като Веблен, Блис, Гроноул, Александър, Рит и Бенет.

Точно те ме интересуваха. Там се срещнах и с Хюбърт Брей, с когото не бяхме се виждали от времето на завършването ни на Тъфтс Коледж. В продължение на много години Брей бе сътрудничил на Института на Райс и сега бе ръководител на катедрата по математика в същия институт. Известно време живяхме заедно. По-късно ме преместиха в грубо скованите бараки за цивилни заедно с Филип Франклин, сега съпруг на една от сестрите ми и мой колега в МТИ, и с Джил от колежа в града Ню Йорк. За известно време наш съквартирант бе и Порицки, който впоследствие изостави чистата математика и академичната кариера и се отдаде на приложна математика, като сътрудник на Дженеръл Електрик, там бе също и Уидър, сега на работа в катедрата по математика в Харвардския университет.

Изброените имена съвсем не представляват пълен списък на хората, работещи на учебния полигон. Гроустейн, който бе напуснал Харвард, за да дойде в Абърдийн, а после премина на служба при военните, бе водеща фигура в математиката и в продължение на много

години работи в Харвард. Той почина твърде млад. Не споменах и имената на голям брой астрономи, инженери и преподаватели в гимназии, с които в последните години твърде малко се виждам.

Франклин и Джил, тогава осемнадесетгодишни и следователно по-млади от мен, бяха най-близките ми приятели. Когато не бяхме заети, с часове играехме бридж в огласяните от шума на ръчните сметачни машини зали, а после изчислявахме резултатите от игрите на същите тези машини. Понякога играехме шах или новоизмисления му вариант за трима, или изпълнени с напрежение палехме бездимен барут. Често ходехме да плуваме в хладките, възсолени води на залива Чесъпийк или се разхождахме из горите наоколо сред типичната за южните райони растителност, странна и необичайна за нас. Спомням си колко силно впечатление ми направиха дърветата папая^[4] с екзотичния начин, по който растяха плодовете им, направо от дънера.

Каквото и да правехме, винаги говорехме за математика. След повечето от споровете сядахме с лист и молив и се опитвахме да докажем тезата си. Спомням си и някои недорасли теории във връзка с геометрията на Пфафианс, интереса ми към която събуди Гейбриъл Маркърс Грийн от Харвард. Не мога да кажа какво още сме обсъждали, но възможността да живеем в продължение на много дни и седмици сред проблемите на математиката и математици, изигра значителна роля за възпитанието ни в преданост и всеотдайност към нашата наука. Странно наистина, но атмосферата на изолиран от света, вдъхновен интелектуален живот много ми напомняше английския Кеймбридж, но не и атмосферата в който и да било американски университет.

На няколко пъти ме пускаха в краткотраен отпуск и си ходих до дома. Обикновено пътувах с Гейбриъл Грийн, почитател на сестра ми Констънс, която се проявяваше като обещаваща математичка. При една от тези отпуски обсъдих с родителите си идеята, която от много време не излизаше от ума ми: да се опитам да използвам престоя си в учебния полигон, за да си издействувам мобилизация, като ограничено годен за военна служба. Най-накрая през октомври 1918 година се появи такава възможност и с помощта на майор Веблен заминах до съседния град, за да получа повиквателната си.

Изпратиха ме в лагера за новобранци Форт Слоукъм, разположен на един от морските острови недалеч от брега на Уечестър Каунти, щата Ню Йорк. Вече ставаше ясно, че войната е към своя край. Бях

ужасен от невъзвратимостта на крачката, която бях направил. Имах чувството, че са ме осъдили на заточение. Тълпите от новобранци, които за часове се превръщаха от уплашени момчета в бърбиви безцеремонни млади войници, далеч не ми бяха по вкуса. Единственият светъл лъч бе присъствието на също толкова непригодния за военна служба новобранец като мен доктор Хари Улфсън от катедрата по семитски езици в Харвардския университет. Униформата ми бе тясна и пращеше по шевовете, а дрехите на Улфсън можеха да го обгърнат поне два пъти. По време на разходките ни край укрепленията, докато обсъждахме трудовете на Аристотел или средновековната еврейска и арабска философия, дори военните дрехи не можеха да скрият факта, че сме преподаватели в колеж.

След известно време група от нас, между които бях и аз, бяха натоварени на един параход и ни върнаха в Абърдийн. Заобиколихме Манхатън на борда на шлеп, след което се качихме на влака и се отправихме за Филадельфия. Там чухме воя на параходните сирени в чест на примирието, но после се оказа, че то все още не е подписано. Два дена по-късно, когато вече се бяхме настанили в съответните отделения на учебния полигон, дойде вестта за действителното подписване на примирието в Германия.

Военната организация в учебния полигон бе доста особена. Освен административните групи, групите по балистика и още няколко вида техници бяха наети хора за шиене на торбички с барут, както и голям брой работници за прокопаване на окопи и издигане на укрепления. В по-голямата си част това бяха мъже, освободени от армията поради венерически заболявания. В спалните помещения бяхме размесени. Няма защо да обяснявам какво отвращение към поведението и разговорите на такава сбирщина може да изпитва несвикнал с условията на войнишките казарми човек като мен.

На два пъти бях караул. Първия път не беше тежко, защото охранявах сградата, където се намираха хроноскопите и научната библиотека. Времето между обиколките прекарах в четене на доста интересни материали. Втория път бях обикновен патрул навън и носех пушка с щик. Много трудно успявах да се удържа да не задрема. В ранните утринни часове поседнах върху голите пружини на леглото в караулната стая и макар че като се събудих, се чувствавах като вафла от впилите се в тялото ми пружини, голямата чаша кафе и сандвичи

със сирене, които раздаваха на караула по това време, повъзвърна малко самочувствието ми.

Освен задълженията на военен като тези, за които току-що споменах, и работата в канцеларията известно време бях длъжен да прекарвам на „огневите“ позиции и да събирам данни при противовъздушния обстрел. Инсталирана бе специална телефонна линия от мястото с оръдията до наблюдателните постове, където посредством перископ се следеше отражението на избухването на снаряда върху хоризонтално разположени огледала с координационно разграфяване. Тъй като зрението ми бе лошо, аз поддържах телефонната връзка край оръдието; лежах на земята в непосредствена близост с неприятния шум и силната горещина на дулото. Съобщавах на наблюдателите точното време на стрелбата, на избухването на снаряда и петсекундния интервал след това. Този интервал даваше възможност на хората до огледалата да синхронизират своите наблюдения върху скоростта на разнасяне на дима до земната повърхност и въз основа на това съдеха за скоростта на вятъра в погорните слоеве. Пак аз бях този, който съобщаваше на екипажа на оръдието за тяхната готовност.

Наблюдателите пътуваха до постовете си с един стар форд и понякога се налагаше да прекосяват ивицата под обстрел. По принцип офицерите по безопасността би трябвало да прекъсват стрелбата, но с течение на времето дори те станаха небрежни и невинаги съблюдаваха тази предпазна мярка. Спомням си, че веднъж парче от шрапнел бе пробило покрива на колата.

Докато траеше войната, имахме чувството, че правим нещо, за да я спечелим, духът ни беше висок. Щом примирието бе подписано, всички усетихме, че само убивахме времето; особено ние, които се бяхме включили в последния момент, се чувствавахме като пълни глупаци. Цивилните служители напущаха при първа възможност, а военните чакаха момента, когато ще ги освободят.

Въпреки пълната ми непригодност към строеви живот, която се дължеше и на неспокойния ми темперамент, няколкото месеца, прекарани в армията, ми се сториха истински „рай“ в сравнение с изтезанието да взимам непрекъснато сам решения. Не откривам кой знае каква истина, като казвам, че склонността към строеви живот и страхът от вземане на решения и от личната отговорност карат много

хора да се чувствуват сигурни и спокойни, когато са под пагон или под монашеска качулка.

Горях от нетърпение да видя как ще приключи военният период и какъв ще бъде животът след това. Междувременно развитието ми бе спряло. Още преди да постъпя във военния лагер, ме бе обзел емоционален застой, който дълго не ме напусна. Чак след подписването на примирието и зараждането на надеждата, че може би животът ще се върне в довоенното си русло, силата на този застой започна да намалява.

Докато чаках окончателното си освобождаване, в лагера Девънс край Еймър пламна епидемия от грип. В началото не погледнахме сериозно на болестта, но скоро стана съвсем обикновено нещо да попиташ за някой войник и да ти отговорят, че е починал. Всички носехме предпазни маски, а гигантът професор Хаскинс от Дартмът дори пушеше лулата си през нея.

Злокобна картина представляваха натрупаните на гаровия перон ковчези. Получих от татко телеграма, че приятелят ми доктор Гейбриъл Грийн от катедрата по математика в Харвард и годеник на сестра ми Констънс, е починал вследствие на епидемията. Вестта ме засегна дълбоко. Тя дойде непосредствено преди освобождаването ми от лагера.

На пръв поглед Ейър, градът на моята младост, си бе останал същият, но имаше една основна промяна. Вече съществуваше тенденция да се удължава пробегът на локомотивите, ето защо железопътните отклонения започнаха постепенно да не се използват и Ейър престана да бъде някогашният важен железопътен възел. От друга страна, военният лагер Девънс, който от самото начало на войната събираше новобранци, бе станал по-голям от самото градче и търговците трупаха капитали от търговията си с войниците.

Докато чакахме да ни разпуснат, ние бездействувахме. Минавахме на медицински прегледи и носехме документи за подпис. Един ден се хванах да товаря въглища на гарата, но по-голяма част от времето си прекарвах в обикаляне на гарнизонните библиотеки, където четях романите на Гилбърт Честъртън. Най-накрая денят на освобождаването ми настъпи и след кратка визита у приятелското ми семейство Браун, които държаха дрогерията в Ейър, взех влака за дома.

[1] Един от най-големите електропромишлени тръстове, който има предприятия в много градове на САЩ. — Б.пр. ↑

[2] Административен център в щата Ню Йорк. — Б.пр. ↑

[3] Река, минаваща през Ню Йорк. — Б.пр. ↑

[4] Тропически дървета с продълговати жълтеникави и вкусни плодове, които се срещат в Централните и Южните щати на Америка. — Б.пр. ↑

XVIII

ВРЪЩАНЕ КЪМ МАТЕМАТИКАТА

С вестта за края на войната у дома пристигна съобщение за смъртта на Гейбриъл Грийн, което бе голям удар за всички нас. Грийн бе очарователен и скромен младеж, силно привързан към Констънс, искрен и деликатен в отношенията си с хората. Неговата смърт бе значителна загуба и за съвременната наука. Беше направил своеобразни и оригинални разработки в областта на геометрията и обещавахе да попълни сериозна празнота в математическата мисъл на Харвард. Няма нищо по-трагично от смъртта на един млад човек в разцвета на творческите му сили, а да не говорим колко трудно бе за всички ни да свикнем с мисълта, че чудесният ни приятел си е отишъл завинаги.

Родителите на Грийн предадоха на Констънс математическите книги на сина си, като на най-близкия му човек в последно време, на когото щяха да бъдат от полза. Констънс замина за Чикаго с надежда, че ще потисне скръбта си с работа, ако това изобщо бе възможно. Ето защо разгледах и прочетох спокойно книгите на моя приятел. Те дойдоха тъкмо навреме в съзряването ми като учен.

За първи път усетих, че наистина добре разбирам идеите на съвременната математика. Сред книгите открих труда на Волтера „Теория на интегралните уравнения“ и том с подобно съдържание от Фреше. В пакета бе и друга книга на Фреше върху „Теория на функционалите“; следваше „Теория на функциите“ от Осгуд и работата на Лебег за теорията на интеграцията (на която обърнах особено внимание). Струва ми се, имаше още някаква немска книга за теорията на интегралните уравнения.

Четенето на книгите по математика обаче не можеше да покрие разноските на родителите ми за моята квартира и храна, а не допринасяше много и за академичната ми кариера. Ето защо отново започнах да си търся работа. Разпратих кандидатурата си до различни посреднически агенции за преподаватели, но беше едва февруари и до

септември надали щеше да се освободи някое място. През лятото, което прекарахме край езерото Силвър, наш съсед бе мистър О'Брайън от бостънския вестник „Хералд“ и родителите ми ме изпратиха при него, за да видя дали той не би могъл да ми намери някакво място в неговата редакция. Работата ми като редактор в енциклопедията говореше в моя полза, въпреки че не можах да схвана защо мистър О'Брайън държеше да използва математическото ми образование за нуждите на икономическата редакция. Нямах нито влечение, нито умение да се справя с икономически въпроси.

Много често хората смесват работата на математика с труда на счетоводителя. Счетоводителят работи, докато намери и осчетоводи и последния цент. Негово задължение е да отстрани всички несъответствия, които могат да открият път за присвояване, докато при математика степента на точност е различна при различните проблеми. Най-голямата допустима грешка за математика не е нещо определено като centa, а представлява определена дробна част от най-малката единица, с която той работи. Математикът, заел мястото на счетоводител, може да пропусне да отбележи доста голяма сума пари, докато счетоводителят, захванал се с математика, в повечето случаи спира до втория знак след десетичната запетая, а има проблеми, където математическата наука изисква точност до петия или шестия знак или пък изобщо да не се минава отвъд цялото. Ако човек не е сравнително млад, не се приспособява лесно и е работил вече в една от двете области, за него е направо пагубно да отива да работи в другата.

За мой късмет избягнах подобна съдба, дадох ми чисто журналистическа задача. В бостънския „Хералд“ ми възложиха да водя специална рубрика и аз започнах да се уча да свиквам с безпорядъка в редакцията, с миризмата на печатарско мастило, с шума на пишещите и линотипните машини, с атмосферата на всеобща забързаност и припряност, така характерни за всяка редакция на централен вестник. Подготвих няколко материала за рубриката, за която отговарях. Много скоро усвоих изключителната прецизност, с която трябва да се проверяват фактите и да се избягва излишното многословие.

Текстилците от градчето Лорънс бяха обявили поредната си стачка. От редакцията ми възложиха да отида и на място да проверя каква е обстановката. В онези години не бях така либерално настроен, както съм сега. Съвършено случайно във влака срещнах един от

работническите ръководители. Очаквах, че ще има едва ли не рога и копита. Той се оказа любезен, изпълнен с разбиране стар ланкшърец, напуснал Англия по времето, когато индустриалната революция е била в пълния си разгар. Станал свидетел на филантропията на първите манифактуристи, принудени да отстъпят и да продадат производството си на собствениците от големите градове, наблюдавал как английските предачи са били заместени от канадци, белгийци, италианци и гърци. Продължил бе да ръководи и новите поколения работници, но считаше, че при тях трябва да се приложи тактика, много по-различна от тази, която е била провеждана при предшествениците им. Под негово пряко наблюдение са започнали да се възпитават нови работнически водачи.

Обърна ми внимание на ужасните условия, при които работеха и живееха хората от Лорънс. Даде ми и списък с имена на свещеници и профсъюзни лидери, които можеха да ми помогнат по-добре да усетя пулса на града. Оцених грубоватата откровеност на този мъж и се възползувах от разумните му съвети.

Лорънс бе „болен“ град. Фабриците вече страдаха от прекалената експлоатация на остарелите машини и от силната конкуренция на Юга. Собствениците на много от тъкачните фабрики в Лорънс не бяха стъпвали в града и бяха оставили интересите си в ръцете на управители, притиснати, от една страна, от стремежа на господарите си за висока печалба, а от друга — от исканията на работниците за повишаване на заплатите и за подобряване условията на труд. Работниците живееха в страхотна мизерия. Работодателите се извиняваха с аргумента, че ако им се дадат по-добри квартири, то те ще ги съсипят, без да си дават сметка, че може веднага да се отговори с контрааргумента, че при сегашните жилищни условия на работа не може да се привлече по-добра класа работници. Присъствувах на събиране на специалната организация, целяща да запознае работниците емигранти с живота и отношенията в Съединените щати и трябва да призная, че излязох потресен от това, което видях. Лекторът не само че не знаеше нито дума от езика на хората, които трябваше да занимава, в случая италианци, но нямаше и никаква представа от подготовката на аудиторията, пред която се беше изправил. От работниците се искаше да обичат и почитат собственика и да слушат главния майстор в цеха, сякаш е самият господ. Всичко това бяха унижителни безсмислици, целящи да избият от личността на работника

и последните остатъци от чувството му за независимост или собствено достойнство.

Впечатленията от пътуването си написах точно така, както ги бях видял, и те възбудиха известни дискусии, но реакцията съвсем не бе такава, каквато очаквах. Ще ми се да вярвам, че статиите ми оказаха поне малко въздействие върху общественото мнение и помогнаха с нещо за подобряване на жилищните условия на работниците в Лорънс.

След тази статия О'Брайън ме премести в политическия отдел, на който той придаваше голямо значение. Сега ми се наложи да се потрудя за издигането на кандидатурата за президент на Съединените щати на бившия командир на дивизията на янките, генерал Едуардс. Доколкото можах да преценя след срещата си с генерала, той бе много мил възрастен джентълмен, но без особени качества. Открих, че поставената ми задача не е по мой вкус. Както бе предвидено в предварителния ми план, срещнах се с приятели и роднини на генерала в Кливланд, щата Охайо и при Ниагарския водопад, обадих се и на бившия президент Тафт и разни други известни личности във Вашингтон, които познаваха Едуардс още от Филипините.

Въпреки значителния си опит на журналист, работещ по поръчка, не се бях научил да пиша възторжено за неща, в които не вярвам. Уволниха ме от „Хералд“ и със защитата на каузата на Едуардс бе натоварен друг, по-съвестен от мен „наемник“. Не мога да кажа, че бях изненадан от изхвърлянето ми от редакцията, но съм искрено благодарен на вестника, че ми помогна да обогатя опита си в писането и ми отвори очите за много неща от живота в Америка.

Напуснах работа с повишено чувство за собствено достойнство на честно печелил хляба си репортьор. Общо взето, в часовете по английски в колежа ни обучават да пишем на английски точно толкова недостатъчно, колкото в часовете по чужди езици ни учат да говорим. Това особено много важи за началните курсове. Пред учениците не се предявяват достатъчно високи изисквания, които да ги доведат в крайна сметка до уменията да изписват по хиляда думи дневно без стилова или езикова грешка. В колежа ученикът се запознава с английския, както се запознава с красиво младо момиче на коктейл; нито може ясно да разбере името ѝ, нито ще може да я познае при друга среща. След като напуснах енциклопедията и особено след като напуснах „Хералд“, мога да кажа, и не без основание, че ако

трябва да съчиня нещо, съм способен да го оформя така, че още първата ми чернова почти да не се нуждае от поправки и редактиране. Към това умение се прибави и чувството на независимост и самостоятелност, което придобих по време на пътуванията си като репортьор. Не само че си печелех хляба, но можех да го правя и без участието на баща ми, често пъти далеч от дома и родителския надзор. С две думи казано, бях пораснал вече.

Докато бях безработен, подготвих две математически статии из областта на елементарната алгебра, в които използвах основната идея на Шефър за система от аксиоми, в която действа една основна операция. Написах ги свит сред книгите на Харвардската библиотека, близо до кабинета на баща ми. Макар и доста встрани от проблемите, интересоващи в онези дни учените, статиите бяха най-добрите математически трудове, написани от мен до този момент. Отпечатаха ги на следващата година. Скоро след това изоставих алгебрата и аксиоматичния анализ. Ето защо сега ми е доста трудно да преценя научната стойност на статиите, дори не помня какво съдържаха.

От няколко години се опитвах да намеря издател на доцентските си лекции в Харвард. Те определено не бяха завършен научен труд, но не смятам, че съм прекалено самонадеян, като мисля, че в идеята ми за конструктивната логика, която съм разработил там, има нещо много близко до основната мисъл на Гьодел, че във всяка система от логически аксиоми съществуват теореми, чиято вярност не може да се докаже със съществуващите в системата аксиоми. Най-накрая изпратих ръкописа си на прочутия английски логик Р. Е. Джордан, който живееше край Кеймбридж и с когото вече поддържах кореспонденция. Докато бях в Кеймбридж, направих опит да се срещна с него в дома му, но той отклони посещението ми. Тогава не знаех, а и доста след като изпратих ръкописа си, все още не бях научил, че той е безнадежден инвалид, че дори и пръста си не може да мръдне. Джордан несъмнено бе наясно, че е болен от атаксия Фридрайх, вродено нервно разстройство, което завършва винаги с парализа и ранна смърт. Независимо от фаталната си болест той беше се оженил и работеше като главен редактор на значителното философско списание „The Monist“. Написал бе и критична, хумористична книга за философията на Бъртранд Ръсел, всяка глава от която започваше с подходящ текст от Луис Карол.

Ръкописът ми пристигна у Джордан само няколко месеца преди неговата смърт. Никога нямаше да му го изпратя, ако знаех колко е болен. Трудът ми бе публикуван в списанието в три поредни броя и получих отпечатъците от статиите ми, подвързани като книга. Много ми беше приятно, че така приличат на цяла книга.

Трудът ми не предизвика голям интерес. Професор Броуд от Кеймбридж написа отзив, но за разлика от днес публикации по математическа логика можеха да помогнат също толкова малко да си намериш работа, колкото и статии из областта само на математиката или на логиката.

През пролетта на 1919 година научих за две преподавателски места, които ми се сториха еднакво привлекателни. За едното от тях ми съобщи посредническата агенция в Кливланд, а за другото ми каза професор Осгуд от Харвард — ставаше дума за Масачузетския технологически институт. Не мисля, че професор Осгуд имаше много високо мнение както за мен, така и за работата, която ми предлагаше. Постиженията на МТИ в областта на математиката бяха незначителни и катедрата по математика там работеше предимно за съответната подготовка на бъдещите инженери. Все пак подемът, настъпил след войната, увлече едва ли не всеки математик. Хранех известни надежди, че професор Веблен ще потърси и мен, както повика Франклин и още много други, за да състави прочутата катедра по математика в Принстънския университет, но за там имаше много силни кандидати и аз не попаднах сред избраните от него.

Посетих професор Тайлър, ръководителя на математическата катедра в МТИ. Той беше дребен мъж, с брада и блестящи очи. Без да е голям изследовател, Тайлър бе умен и извънредно амбициозен за своята катедра човек. Възложи ми да се занимавам с извънредните студенти и ми даде да разбера, без нищо да обещава, че ако са доволни от мен, мога да се надявам и на постоянно място. Намекна ми, че трябва да се насоча към приложната математика. Случайно стана така, че първата моя изследователска работа в катедрата бе чисто математическа, но чудесните тридесет и три години сътрудничество с МТИ и връзките ми с инженерите и техните проблеми даде на по-нататъшните ми изследвания приложна насоченост, ето защо мога да кажа, че изпълних заръките на професор Тайлър.

По същото време в Харвард се водеха разгорещени дискусии за въвеждане на *numerus clausus*^[1] евреите. В подкрепа на идеята си Харвардският университет да бъде люлка на управляващата класа ректорът Лоуел предложи да се поставят известни ограничения за броя на приеманите студенти евреи. Ясно беше, че това е административна мярка, и че който и да се опитваше да се противопостави, ще си опари пръстите. Баща ми зае категорична позиция против и аз съм горд, че майка ми без никакво колебание го подкрепяше в несъгласието му с тази крайна несправедливост. Всичко това съвпадаше с моята борба да завоювам позиции в академичната си кариера. Тази несправедливост прекъсна и последните връзки на приятелство и привързаност към Харвард.

Като дете никога не съм усещал негодите на антисемитските предразсъдъци. Родителите ми имаха много приятели, но тези, с които бяха наистина близки и можеха да посещават дома им без предварителна уговорка, а и те ни посещаваха без предизвестие, се брояха на пръсти. Не мисля, че това се дължеше на пренебрежение от страна на харвардските колеги на татко към родителите ми, а по-скоро на боязънта на родителите ми да не бъдат отблъснати.

Още от деца се научихме да спазваме всички тези условности. На пръсти се брояха децата на харвардски преподаватели, у които ми разрешаваха да отивам без предварителна уговорка между родителите ни. Ето защо другарувах предимно с момчета, чиито семейства не се числяха към академичните среди, но не мисля, че съм загубил.

А що се отнася до семейната плахост, тя, струва ми се, се дължеше на няколко фактора взети заедно. Не толкова еврейският произход ни държеше настрана от хората, колкото съзнанието, че сме новоамериканци сред „по-стари“ американци. Така или иначе, още от деца трябваше да се съобразяваме с относителната изолираност. Всички тревоги от подобен характер не могат да се сравнят с другите, много по-сериозни трудности, които запълваха детството ми.

Към края на Първата световна война обаче напълно осъзнах съществуването на всевъзможните изяви на антисемитските предразсъдъци. През този период често можеше да чуеш от приятели и преподаватели да предупреждават евреите студенти, че шансовете им да заемат полагаемото им се място в академичния свят са твърде малки. Такова бе преобладаващото настроение доста време преди

репресиите и расовата дискриминация, на която бяха подложени моите сънародници през Втората световна война.

Имах щастието да стана свидетел не само на промяната в отношението към професорите евреи в университетите, но и на промяната на самите професори. Със стихването на антисемитските настроения учените евреи се поосвободиха от страха си и разгърнаха своите възможности. Говоря само за учените, защото се движех в такова обкръжение, но съм убеден, че същото важи и за останалите прослойки.

Общо взето, Лоуел се наложи и *numerus clausus* бе въведено, поне за периода на неговото ректорство. Формално ректорът бе победен, но създаде в университета такава административна система, която му даваше възможност да държи в напрежение всеки евреин, който не се е отличил с големи способности. Сега след ужасния пример на нацизма и след далеч по-демократичното отношение към правото на всеки човек да работи и да получава според възможностите си добро образование, вярвам, че тази несправедливост може да изчезне. По времето на Лоуел обаче всеки, който се противопоставяше на ректора по въпрос, на който той държи, рискуваше завинаги да загуби благоразположението му.

След академичния съвет по въпроса за *numerus clausus* баща ми не можеше да се надява повече на доброто отношение на ректора Лоуел. Това той усети особено силно, когато, след като навърши възраст за пенсиониране и смяташе, че ще му разрешат да продължи преподавателската си работа в университета, не само му бе отказано, но бе сторено по начин, който с нищо не намекваше за дългата му и предана служба в Харвардския университет.

След още една лятна ваканция, прекарана в Ню Хампшър, но преди започването на семестъра ме занимаваха два сериозни проблема. Посети ме Барнет, млад математик от университета в Цинцинати. Той работеше върху функционалния анализ, област, в която исках да работя и аз. Попитах го дали няма предвид някоя идея, която бих могъл да разработя. Отговорът му изигра важна роля за по-нататъшната ми научна кариера. Барнет ми предложи да опитам силите си в проблема за интегриране на функционалното пространство. По време на първата година, която прекарах в МТИ, намерих привидно разрешение на този проблем, като включих няколко идеи, разработени вече от английския

математик П. Дж. Даниъл, по същото време — преподавател в Института на Райс в Тексас. Първата ми адаптация на идеята на Даниъл обаче ми се струваше доста незадоволителна, ето защо реших да потърся някоя физическа теория, в която да се срещат подобни логически структури. Открих ги в теорията за Брауновото движение. Подобна теория за интеграция е била обсъждана и от Гато, млад френски математик, загинал по време на Първата световна война, работата му обаче не можеше директно да се отнесе към тази на Даниъл и Лебег.

Голяма част от трудовете ми по-нататък са свързани по един или друг начин с Брауновото движение. В първоначалната си фаза това изследване наложи да се запозная с теорията на вероятностите. Нещо повече, стигнах директно до периодограмата и до изучаване на формите на хармоничния анализ, по-общ от класическите серии на Фурие и на интеграла на Фурие. Всички изброени понятия са свързани с техническите занимания на преподавателя в МТИ и доведоха до значителния ми теоретически и практически напредък в теорията на връзките и накрая до кибернетиката, която представлява всъщност статистически подход към теорията за връзките. Ето как, макар и различни на пръв поглед, в моите научни интереси съществува една обща нишка, която свързва най-първата ми работа с настоящето.

Другото събитие в началото на учебната година ме очакваше в Бостън и бе със съвсем делничен характер. Заплащането и жилищните условия на полицаите в Бостън отдавна трябваше да бъдат подобрени, но до момента не един служител си бе счупил врата, опитвайки се да поправи тази несправедливост. Назряваше до съвсем реалната заплаха от стачка. На няколко пъти полицаите излязоха на демонстрации и хората започнаха да се плашат от предстоящата всеобща стачка и правеха всичко възможно да се отмени правото на служителите от важните обществени сектори да стачкуват. Дори се свикаха доброволци за охрана на града в случай на нужда. Мой приятел от Харвардския университет се бе записал в доброволческите отряди и в изблик на криворазбран патриотизъм аз също се записах.

Това, което се случи, е вече минало, но създава лъжлива репутация на Калвин Коледж, губернатор на Масачузетс по онова време. Полицаите обявиха стачка. Вместо веднага да свикат доброволческите отряди, за да поемат работата на пазителите на реда,

Коледж остави града да усети в продължение на двадесет и четири часа вкуса на пълната анархия. Това може би се дължеше просто на нерешителност или бе политическа мъдрост, но собствениците на магазини, чиито витрини бяха изпочупени, и обикновените хора, заплашени всеки миг да бъдат ограбени, прекараха дълги часове на напрежение. Ние, доброволците, получихме по една лента и револвер и като ни разделиха на двойки, ни посочиха районите, които трябваше да охраняваме. През първата нощ на моята „служба“ по улиците неспирно вървяха тълпи от хора, но в нашия район нищо не се случи, макар че в съседния убиха някакъв мъж. Следващият път ме изпратиха да патрулирам няколко улици в Уест Енд. Извънредно произшествие нямаше, освен че заедно с още един от доброволците бях изпратен да арестувам в крайните квартали до северната гара някакъв мъж, който редовно биел жена си. Извадих дори револвера си, но той така трепереше в ръката ми, че приличаше на радостно размахана опашка на куче, което тича да ви посрещне. Добре, че пистолетът не гръмна по погрешка. При друг случай крачех нагоре-надолу по улиците в бедняшкия еврейски квартал, когато видях момче да обяснява на група приятели някаква задача по алгебра. Момчето правеше все една и съща грешка и не можеше да реши задачата. Прекъснах го, поправих го и продължих. Същото момче години след това видях в МТИ и то стана изявен математик сред моите студенти. Само преди няколко години отново го срещнах в Технологическия институт Карнеги в Питсбург, където сега е професор.

Резултатът от стачката на полицаите бе, че Калвин Коледж стана президент, а всички полицаи бяха уволнени и назначиха съвършено нови хора, за които повечето от условията на техните предшественици бяха изпълнени. Що се отнася до мен, останах си със срама, че съм бил стачкоизменник и съм се оставил да бъде подведен от губернатора.

Пристигането ми в МТИ значеше, че започвам работа в относително спокойно „пристанище“ и няма да живея с постоянното напрежение, че трябва да си търся работа. В МТИ бях един от многото новопостъпили асистенти, необходими за обучението на големия брой студенти, залели университетите в края на войната. Никой не можеше с положителност да ми обещае, че ще остана на това място, макар че, както всеки от младите ми колеги, можех да използвам шанса си и да

покажа, че съм в емоционално и умствено отношение способен да бъда преподавател.

В началото на следвоенния период катедрата по математика в МТИ бе в процес на реформа. Въпреки че бе създадена, а и на нея се гледаше като на помощна катедра, тук бяха се събрали няколко математика, обзети от горещ изследователски ентузиазъм. Те с нетърпение чакаха деня, когато катедрата ще стане известна с оригиналните си разработки и ще се прочуе, че подготвя хора, способни да мислят и творят.

Измежду по-възрастните ми колеги бе Ф. Удс, показал вече определен интерес към чистия анализ; тук бе и Е. Уилсън, напуснал катедрата по физика, за да я замени с работа върху биостатиката. Той бе представител на великите йейлски традиции на Уилърд Гибс. Други двама — Липка и Хичкок, в продължение на няколко години бяха работили съвършено самостоятелно, и то върху проблеми, твърде малко свързани с основните изследователски насоки, възприети в математическите факултети на Америка. Двамата най-предани поддръжници на новата изследователска политика, които може би единствени ясно виждаха бъдещето на катедрата, бяха К. Л. Мур и Хенри Б. Филипс.

Мур бе едър, здраво сложен човек, едва не загубил зрението си поради отлепване на лещите, който няколко години след това трябваше да се примири с полуслепотата си, вследствие на глаукома. Той бе любезен, изключително предан към научната работа и лишен от каквато и да е било неискреност или притворство. Учил бе в Италия преди Първата световна война и царящата там атмосфера на искреност и доброжелателство само бе засилила неговата природна доброта. По онова време Италия беше люлка на геометрията и той бе геометър. Въпреки голямата отдалеченост на моята проблематика от това, с което той се занимаваше, Мур бащински се интересуваше от мен, нещо от което всеки несръчен в отношенията си с околните млад човек жизнено се нуждае, за да изплува. Той подкрепи и идеята ми да започнем издаването на математическо списание в МТИ. Именно това списание улесни публикуването на първите ми твърде неортодоксални математически разработки.

Професор Филипс, сега вече е официално пенсиониран, но не се е оттеглил напълно от преподавателската работа. За мен той ще си

остане олицетворение на истинския математик в МТИ. Когато действително беше млад, нямаше младежки вид, но едва ли е изглеждал много по-стар, когато навърши седемдесет. Висок, малко флегматичен южняк, Филипс се бе родил в епоха, когато споменът за Гражданската война и обновяването на целия живот е владеел всички умове, ето защо той бе станал скептик и своего рода песимист, но в най-оптимистичната форма на песимизъм. Много ярка личност, също както и Мур, професор Филипс бе много добър човек.

И Мур, и Филипс обсъждаха с мен идеите си и ме оставяха и аз да им разказвам своите. Трябва да е било извънредно отегчително за тях да слушат търпеливо неформените и неузрели мои мисли, отнасящи се не само до проблемите ми в математиката, но и в личния ми живот. За мен обаче най-важното бе, че ме слушаха и за първи път ме осени надеждата, че щом и другите ми вярват, може би все нещо ще излезе от мен. Докато бяхме заедно, обсъждахме и бъдещето на катедрата, и развитието на математиката в Съединените щати. Доверието и надеждите, които възлагаха на мен тези уважавани мъже, не само ме караха да се чувствавам повече мъж, но ставах наистина мъж. Дори професор Мур, който почина през 1932 година, можа да види нашата катедра далеч вече не като помощна, а като едно наистина творческо, изследователско звено на института. Професор Филипс бе ръководител на катедрата след реформата. Това, което двамата професори доживяха да видят, надминаваше и най-смелите им мечти след Първата световна война.

За три-четири години работа в МТИ бях натрупал значително количество трудове, които получиха признание. Започнах да се интересувам от теорията на потенциала, доста идеи от която ми бе подсказал професор Келог, работещ също в Харвард. Постепенно започна да ми става ясно, че в неразрешимите случаи на задачата за разпределението на потенциала при дадени гранични стойности на полето ще съществува единствена функция на разпределението в по-широк смисъл, отколкото се среща в литературата. Сега възникна въпросът: как можем да бъдем сигурни в отделен случай, че решението на обобщената задача на Дирихле (както се нарича задачата за разпределение на потенциала) ще удовлетвори условията за непрекъснатост, изисквани от класическата теория на потенциала?

По същото време бе отпечатана серия статии от великия математик Борел, върху друг, но все пак свързан с тези проблеми, обект на изследване — квазианалитичните функции. Новото в работата на Борел бе, че той показва, че задачата не зависи от големината на сумата на редовете, а от тяхната конвергенция и дивергенция. Бях поразен от възможността моят проблем за сингулярните точки върху контура на функцията на потенциала да може да намери своя отговор в тази форма наместо в търсенето на точния им брой, както бе в повечето от досегашните опити да се реши проблемът. Във всеки случай започнах работа в тази насока и се оказа, че предположението ми е вярно. С помощта на студента ми от Мексико Мануел Сандовал Байарта, който по-късно стана професор в МТИ и е едно от светилата в мексиканската наука, преведох статията си на френски език и я изпратих на професор Хенри Лебег за публикуване в „Доклади на Френската академия на науките“. Направих това, подтикнат единствено от факта, че наскоро бях прочел серия статии от Лебег и някакъв млад математик на име Булиган, които се приближаваха твърде много до намиране пълното решение на моя проблем и имаше възможност те скоро да го решат и да отпаднат като проблем.

Оказа се, че след като бях пуснал в пощата моята статия, за да запазя приоритет в решаването, Булиган оставил у Лебег запечатан плик със съобщение за получения от него подобен на моя резултат. Когато статията ми пристигнала, Лебег посъветвал Булиган да разпечата плика си и моята, и неговата статии бяха публикувани едновременно в „Доклади на Френската академия на науките“. В основата си резултатите бяха едни и същи, но намирам, че моята формулировка на проблема беше по-пълна в логическо отношение.

Този инцидент сложи началото на дълго приятелство между мен и Булиган, което трае и до ден-днешен, а когато по-късно отидох да го посетя в Поатие, за да го позная на гарата, той държеше в ръка отпечатък от моята статия.

През лятото на 1920 година присъствувах в Стразбург на конгреса на математиците, който не бе съвсем пълноценен поради липсата на германските представители (те не бяха допуснати). Работех с Фреше, тогава професор в Стразбург, а част от лятната ваканция прекарах във Вогезите, близо до мястото, където живееше той.

Досегашните ми трудове ми позволиха да взема участие в написването на две статии, които по-късно имаха значение в научната ми работа. Пренесох резултатите, които бях получил за интегрирането на функционалното пространство върху изследването на Брауновото движение, като по този начин го свързах с теорията на Айнщайн и Смолуховски. Тази работа бе съществен момент в по-нататъшното ми развитие, защото средствата, използвани в нея, приложих в теорията на връзките и кибернетиката.

Друга идея, която развих по време на разговорите си с Фреше, се отнася до известни обобщения във векторното пространство, за което дадох система от аксиоми. Скоро обаче открих, че съм закъснял с няколко месеца, защото теорията за същото това пространство е била изследвана от Стефан Банах в Полша. Макар че бяхме се изравнили и напредвахме с една и съща скорост, след известно време оставих Банах да продължи сам, тъй като проблематиката бе прекалено абстрактна и отдалечена от конкретния математически текст, който ми доставяше най-голямо естетическо удовлетворение. Не съжалявам за стореното, защото всеки математик трябва да умеє да разпределя силите си. По-добре е да ги запази за решаването на проблеми, носещи му най-голямо вътрешно удовлетворение.

Когато се върнах в МТИ, открих, че електроинженерите от института разчитат на мен за решаването на много сериозни логически въпроси, свързани с новата мощна комуникационна техника на Оливър Хевисайд^[2]. Успях да постигна сериозни резултати в тази насока, но бе необходимо да поразширя теорията на редовете и интегралите на Фурие в по-обща тригонометрична теория, обхващаща и двете. Когато Харолд Бор от Копенхаген разви теорията си за почти периодичните функции, открих, че в тази област вече съм намерил подходяща методика и се заех да развия още няколко значителни алтернативни подхода към новия обект на изследване. Отношенията ми с Бор останаха напълно приятелски допреди година и половина, когато той почина.

От самото начало на връзките ми с МТИ винаги съм получавал подкрепа и разбиране за нуждите ми, възможностите и своенравностите ми. Много рано получих разрешение да бъда научен ръководител и от този ден нататък с удоволствие работя с по-младите си колеги и се старая да ги накарам да покажат всичките си

възможности. По моему нямах особени способности да преподавам на студенти от началните години на следването им, но открих, че въпреки всичко ме бива за преподавател и това ми даде самочувствие, необходимо за успешната кариера на всеки човек.

Едва сега усетих огромната разлика между лекциите в Мейн и в МТИ. Момчетата в Мейн искаха да играят, докато бъдещите инженери, с които се занимавах сега, определено мога да кажа, искаха да работят. От време на време в аудиториите ставаше по някоя лудория, но това бе рядкост, между преподаватели и студенти съществуваха отношения на взаимно уважение. Възникваха проблеми за дисциплината, но те не променяха основно нашите взаимоотношения. Нещо повече, можех да разчитам на подкрепата на ръководството на института, когато станеше дума за укрепването на моя авторитет.

В същото време си правех заключения за самия себе си. Научих се да приспособявам иначе бързия си начин на преподаване към средното ниво на студентите. Разбрах, че острият език е добро оръжие в ръцете на преподавателя, но само когато се използва с мярка. Усвоих и изкуството да се владее пред студентската аудитория и завинаги се отървах от страха, когато трябва да говоря пред много хора.

Когато започнах да преподавам в МТИ, навърших двадесет и пет години. По същото време едно от младите момичета, което посещаваше чайовете у дома, особено много привличаше вниманието ми. Тя бе от френски произход и специализираше френска филология в Радклиф Коледж. Преди и по време на Първата световна война бе живяла в Париж. Красива бе със статичната красота на жените, рисувани от художниците пре-рафаелити.

Момичето много ми харесваше и сума време прекарах в дома ѝ или на разходка с нея. Тя обаче не понасяше вечното присъствие на по-малкия ми брат, в резултат на което родителите ми и сестрите ми също не я харесаха. Подложен бях на техния присмех, а семейните подигравки винаги са били нещо, срещу което съм бил беззащитен. Не мога да кажа как щеше да се развие взаимният ни интерес, ако бяха ни оставили на мира. През втората година на нашето познанство един ден тя заяви, че се е сгодила. Не приех новината с „подходящото“ за случая хладнокръвие, но бях поставен в доста недостойно положение.

След тази история започнах твърде активно да търся компанията на приятелите си от туристическия клуб „Апалачи“ и често излизах с тях на екскурзии или се събирахме да се повеселим. Вече близо осем години участвах в тези излети, но чак сега, когато бях възмъжал, започнах да се чувствавам добре сред младите хора наоколо ми. Бях се сприятелил с няколко момчета, с които имах общи интереси, и това бе още една стъпка напред към социалното ми узряване. Контакти с хора намирах и по време на неделните събирания у дома на чай.

Малко след като срещнах младата дама, за която току-що споменах, се запознах и с друга девойка, която също ми хареса и ако не бях се впуснал вече в ухажване, не бих се поколебал да ухажвам нея. След разрива в предишната ми любовна история и времето, необходимо ми да дойда на себе си, започнах да се срещам с другото момиче, хранейки тайната надежда, че може би някога ще стане моя жена.

Тя се казваше Маргарет Енгеман и е моя съпруга в продължение на повече от четвърт век. Направи ми впечатление, че сред студентите ми има младеж със същото име. Както студентите на татко от руска филология, така и студентите, на които аз преподавах, бяха канени у дома в неделя следобед. Разбрахме, че моят студент Херберт Енгеман и Маргарет са брат и сестра и че са родени в Силезия, но че в момента живеят в Далечния Запад на Съединените щати. В жилите им течеше и баварска кръв, ето защо, макар че много си приличаха, косата на Херберт бе руса, а тази на Маргарет тъмна, почти черна. Пристигнали бяха в Кеймбридж от Юта^[3], където бяха завършили щатския колеж. И двамата бяха сериозни и енергични млади хора, които излъчваха обаяние, а когато по-късно се запознах и с майка им (баща им бе починал преди много години в Германия), в нейно лице видях дейна, интересна жена, така съм си представял жените на пионерите в Щатите. Маргарет бе наследила решителния характер на майка си, но бе много по-женствена.

През зимата на 1921 година цялото семейство Винер замина за няколко дена на ски в нашата нова къща в провинцията в Гротън. Поканиха и Енгманови. Един-два пъти преди това бях излизал с Маргарет и бяхме прекарвали чудесно. Родителите ми намираха, че тя е извънредно подходяща както за мен, така и за тях и никак не скриваха одобрението си. Аз обаче страшно се притеснявах от подчертано

любезното им държане и в отговор се държах настрана от Маргарет. Едно ухажване, което можеше да завърши с брак, беше лично моя работа и за нищо на света нямаше да се съглася те да ми налагат своето решение. Ето защо никак не ми беше лесно да поддържам нормални отношенията си с нея. Скоро разбрах, че и тя се отнася към явните намеци на родителите ми, както и аз.

След завръщането ни от Гротън се чувствавах недобре и скоро след това се разболях от бронхопневмония. В продължение на няколко дена бълнувах. В един миг, когато се почувствувах по-добре, помолих да извикат Маргарет, исках да поговоря с нея за нашето бъдеще. Ясно си давах сметка, че тя бе жена за мен. И въпреки всичко не се оженихме бързо. Прекалено активната намеса на родителите ми ужасно ме дразнеше. Освен това Маргарет трябваше да напусне Бостън и да заеме преподавателското си място като учителка по френски и немски в Джуниат Коледж, щата Пенсилвания.

Маргарет споделяше моята привързаност към Европа и Америка. Родена бе в Силезия и там бе прекарала детството си. С майка си и братята си бе пристигнала в Америка на четиринадесет години. Бяха се заселили в относително романтичната част на Америка — границата; ето защо хранеше и към двете си родини чувство на искрено разбиране и обич.

Когато обсъждах с Маргарет нашето положение, тя категорично настоя „да погледна честно в очите“ своя еврейски произход и да го приема без излишно самохвалство, но и без чувство на малоценност. Предполагам, че когато така бурно приветствувах решението ми да се ожена за Маргарет, родителите ми са се надявали, че тя е най-подходящият човек за патриархалната система на семейство Винер и че лесно ще се поддаде на желанието да бъде държан близо до семейството. Истинско удоволствие изпитах, когато осъзнах, че това никога няма да стане. Но докато изясним нещата докрай, трябваше да чакаме.

Смятам, че перспективата за брак се е виждала толкова близка на Маргарет, колкото и на мен. Веднъж се срещнахме в дома на наши приятели на средата на пътя между Бостън и колежа, в който тя преподаваше, но тъй като бяхме прекалено ангажирани с непосредствените си служебни задачи, отново нищо не решихме за

бъдещото си положение. С течение на времето обаче ставаше все по-ясно колко дълбоко сме привързани един към друг.

През следващите две-три години пътувах до Стразбург на конгреса през 1920 година, няколко пъти посетих Европа сам и със сестрите си, заедно с неколцина мои приятели математици предприемахме продължителни походи в планината, бях и в Гьотинген. През 1925 година професор Макс Бор посети МТИ и изнесе лекции по физика. Струваше ми се, че към работите ми имаше достатъчно интерес и наистина получих покана да замина за Европа и да прочета курс лекции в Гьотинген. Парите за пътуването осигури новосформираната фондация „Гугенхайм“, която има голям принос за подпомагането на американските учени и хората на изкуството. Реших да замина за Гьотинген през пролетта.

При перспективата за дълго отсъствие от родината за първи път усетих, че веднага и на всяка цена трябва да се оженя. Двамата с Маргарет се срещнахме в дома на родителите ми в Кеймбридж и тогава решихме да сключим брак. Съществуваше една трудност. Маргарет имаше ангажимент към колежа, в който преподаваше, и не можеше да напусне страната преди юни, а дотогава аз трябваше да бъда отвъд океана. Опитвахме се да направим постъпки да се оженим в американското посолство в Германия, но накрая решихме, че не си струва да усложняваме толкова много нещата, а е по-добре да сключим брак във Филадельфия, няколко дена преди отпътуването ми за Европа, след което всеки да се върне към работата си, докато Маргарет се освободи и дойде в Германия, след края на семестъра. Прекарахме няколко щастливи дни от краткия ни меден месец в Атлантик сити и в Ню Йорк се разделихме тъжни, отчасти поради студенината на древния като мавзолей хотел, в който бяхме отседнали, отчасти поради мрачната Ибсенова пиеса, която гледахме вечерта преди раздялата. И макар да имах чувството, че тази раздяла никога няма да има край, все пак краят дойде и в началото на лятото двамата с Маргарет се срещнахме в Шербург, където започна истинският ни меден месец. Всичко това се случи преди двадесет и шест години. Никога няма да намеря думи да изразя колко много се стабилизира животът ми през тези години от обичта и разбирането на моята съпруга.

[1] Административна мярка за ограничаване броя на студентите евреи в някои от университетите. — Б.пр. ↑

[2] Английски физик (1850–1925). — Б.пр. ↑

[3] Щат в Западната част на САЩ. — Б.пр. ↑

ЕПИЛОГ

Завършвам историята на моя живот за периода от годината на раждането ми — 1894 до 1926, годината, когато тридесет и една годишен се ожених. Вече бях започнал работа в Масачузетския технологически институт и до днес не съм го напуснал.

Настоящата книга, като изключим хората, имали продължителен контакт с мен и работата ми, ще представлява интерес за онези, които искат да знаят какво е необикновеното в моята кариера. Ще има и такива, които ще я прочетат, тласкани от любопитство да разберат що за чудо на природата съм и какво мисля за себе си. Някои пък ще искат да открият образци, които да приложат при обучението на собствените си деца или към способни деца, за чието образование се грижат. Те с право ще ми зададат няколко сериозни въпроса: Дали кариерата ми на вундеркинд ми е донесла полза, или вреда? Бих ли изживял живота си по същия начин, ако можех да го изживея повторно? Направил ли съм поне опит да отгледам децата си по същия начин?

Човек лесно задава въпроси, но понякога много по-трудно намира отговорите им; факт е, че имаш само един живот и ако решиш да правиш някакъв опит за оценка през това време, трудно можеш да бъдеш безпристрастен съдник. Теоретически е лесно да проведеш експеримент за изграждане на едно същество по образ и подобие на друго, но за да изведеш опита до самия му край, се предполага, че през цялото време трябва да си абсолютно безразличен към емоциите и щастието на този индивид. Моят баща не беше безчувствен тиранин. Той беше всичко друго освен студен човек и бе абсолютно убеден, че прави всичко, което е по силите му, за да успее. Ето защо отговорът на подобни въпроси би бил по-скоро предположение, отколкото точна и аргументирана присъда на учен.

Опитал съм се да не направя от книгата си своего рода *cri du coeur*^[1]. Независимо от това обаче за всеки читател ще стане ясно, че детството ми съвсем не е минало в песни и игри. В онези години не можех да преценя колко напрегнати са заниманията ми под

деспотичното, макар продиктувано от искрена обич, ръководство на татко, който сигурно не си даваше сметка, че стига до жестокост. Наследил раздразнителността на Лео Винер, бях подложен на възпитание, което само засили тази черта под влияние на неговата избухливост. По природа бях тромав както в отношенията си с другите, така и физически; а начинът, по който се отнасяха у дома с мен, не само че не ми помогна да се отърся от несръчността, но дори я засили. Нещо повече, непрекъснато изтъкваха недостатъците ми и ми поставяха все по-големи изисквания. В резултат у мен твърдо се загнезди чувството, че съм нещо много по-различно от останалите и страшно трудно беше да повярвам, че изобщо нещо ще излезе от мен.

Без съмнение развивах се преждевременно и бях надарен с ненаситна любознателност, която ме караше от съвсем малък жадно да чета. Ето защо въпросът: какво да се прави с мен, не можеше да се отлага до безкрай. Самият аз съм срещал редица способни хора, които поради лекотата, с която усвояват прочетеното, са изпуснали момента още като деца да си изработят дисциплинираност в работата, а няма такава дарба на света, която да замести дисциплината. От баща си получих, макар в извънредно неестествени пропорции, дисциплината и навиците за работа. Алгебрата и геометрията усвоих на толкова млада възраст, че те станаха моя втора природа. Латинският, гръцкият и английският бяха натикани в главата ми като книги в библиотека. Когато и да поисках, можех да си послужа с тях. Тези наистина значителни придобивки овладях във възраст, когато повечето момчета едва навлизат в областта на познанието. А истинските ми творчески възможности се разгърнаха, когато останалите младежи се запознаваха с „а“, „б“-то на своите професии.

Като добавка към всичко останало имах щастието да расна под грижите на един велик мъж и ежедневно да бъда свидетел на чудесните му способности. Тук не става въпрос за семейна гордост или за синовна обич. Повече от тридесет години от живота си съм бил човек на науката и чудесно познавам интелектуалната издръжливост на онези, с които съм поддържал контакт. В работата на татко му пречеха единствено внезапните полети на фантазията, които не успяваше да подкрепи с необходимата логика. Да бъдеш пионер в област, която изисква извънредно строга вътрешна дисциплина, каквато е езикознанието, значи да поемеш голям риск. Татко работеше

самостоятелно, беше ентузиаст, започнал кариерата си на езиковед, след като е имал някакъв начален опит в съвсем друга област. Това правеше недостатъците му почти неизбежни; и въпреки всичко мястото му в езикознанието може да се сравни с това на Йесперсен; що се отнася до предвижданията му за основните насоки на бъдещото езикознание, те съвпадат с идеите, развивани от съвременните езиковеди, според които в цялостната културна история на даден език има повече приемственост, отколкото във фонетичното и граматичното му развитие поотделно. В наши дни и фонетиката, и семантиката стигнаха много по-близо до идеите на баща ми, отколкото до тези на повечето му съвременници.

Може на пръв поглед работата с баща ми да изглежда като поредица от стълкновения, а и наистина те не бяха малко. Той бе чувствителен човек и винаги долавяше липсата на признание, което смяташе, че му се дължи. Искаше от мен да бъда не само негов ученик, но и приятелски настроен събеседник, а може би дори и негов последовател. Изпълнението на всички тези задачи е невъзможно дори и за един зрял лингвист, да не говорим пък за неузряло още момче като мен. Когато изказвах някои съмнения във връзка с неговите идеи, а аз искрено се съмнявах в някои от тях, веднага бях наричан дръзко, неблагоприятно дете. И в същото време чудесно разбирах терзанията на татко и каква голяма нужда имаше той от одобрение, макар добре да знаеше, че само в една четвърт от работата си можеше да очаква подкрепа. Ето защо в моя гняв на самозащита и отрицание винаги имаше и голяма доза състрадание.

Татко бе разочарован, че трудът му не получи признанието, което и той, пък и аз съзнавахме, че е твърде рано да дойде, тъй като езикознанието не бе достигнало онази степен на развитие като наука, та да оцени значимостта им. Той за нищо на света не може да се нарече неудачник, а и самият не се смяташе за такъв, нито що се отнася до научния му принос, нито в изкачването по стълбицата на академичната йерархия. Достигна поста пълноправен професор в Харвард и без съмнение бе високо ценен като филолог и лингвист с изключителни дарби. Убеден съм, че между колегите му имаше хора, които съзнаваха колко революционни са неговите идеи. Не смятам обаче, че въпреки уважението, с което винаги се е отнасял към колегите си от Харвард, той ги смяташе за големи учени, способни да оценят реалната

стойност на труда му. Преди Германия да го отрритне и той да ѝ обърне гръб, сърцето му бе отворено изцяло натам, но затворената система на немския лингвистичен свят в онази епоха не пожела да му даде заслужено признание. И дори след разрива му с всичко немско, мисля, че някъде дълбоко в себе си бе насочил поглед към Европа и тайно мечтаеше като по чудо, пред него да се появи гълъб с маслиново клонче в човката. Не вярвам да се е надявал някога, освен в сънищата си, че нещата ще стигнат до днешното състояние, когато повечето от европейските умове са концентрирани в Америка, а на неговите идеи се гледа не като на приумици на някакъв чудак, а напротив, възприемат ги и ги ценят.

И все пак перспективата, че успехът го чака петнадесет години след смъртта му, трудно можеше да облекчи трагичността на положението му. А няма нищо чудно в това, човек, радващ се на почитта и уважението в един голям университет, да бъде трагична фигура. Такъв бе случаят с баща ми и трябва да се признае, че майка ми прекрасно се справи с трудната задача, с която се бе нагърбила: да свърже живота си с блестящ и изключителен мъж, когото умело да доведе до почетното място, което той в крайна сметка зае. Успехът бе голям и татко го знаеше. Той обаче мечтаеше да бъде Прометей, който носи на хората факела на познанието, и в собствените си очи страдеше като истински Прометей.

От него научих какви са качествата, които трябва да притежава истинският учен, и каква степен мъжественост, преданост и честност изисква научната кариера. Разбрах, че науката е призвание и свещенодействие, а не занаят. Научих се да ненавиждам всеки блъф и претенции за образованост, но в същото време да не се захващам с всеки проблем, който ми се струва, че бих могъл да разреша. Човек заплаща за тези неща голяма цена и нека онзи, който няма моралните и физическите сили да издържи да не се захваща с подобни дейности. Това е цена, която не е по силите на слаб човек, защото тя може и да убива. Като момче бях надарен не само с известни умствени способности, но и с физическа устойчивост, която именно ми помогна да издържа и понеса раните от спартанското възпитание. Преди да си помисля дори да подложа някое дете, момче или момиче на подобен режим, трябва да съм абсолютно убеден не само в неговата

интелигентност, но и във физическата му, душевна и морална устойчивост.

Дори устойчивостта да е налице, необходимо е да знаеш в какво точно да обучаваш детето. Не забелязах у собствените си деца необходимите данни, за да ги подложа на подобно ярко специализирано образование. Честно си признавам, че не бих знаел какво да правя, ако бях принуден да разреша проблемите, които са стоели пред баща ми.

Да се сведе обаче интересът към достигнатото от мен равнище само до онази част, в която баща ми е взел дейно участие, това значи да не се разбере основната цел на книгата. С получаването на докторска титла в Харвард завърших официалното си образование, което всеки един американски младеж може да получи, ако има намерение да се занимава с наука. Но нито възрастта ми отговаряше, нито бях достигнал необходимата морална зрелост, та да заема полагащото ми се място в света на науката и да започна да си печеля хляба. За мен е от голямо значение да разкажа не само как съм се чувствувал по време на ограничения живот на вундеркинд, но как успях да се отърся от тази ограниченост и да вляза в някаква подходяща и приемлива норма. Защото по моему този проблем е също толкова важен, колкото и отклонението от общата норма, каквото е преждевременното развитие.

Преди да заема истинското си място като зрял учен, бе необходимо значителна част от условията, които до голяма степен ме правеха обект на внимание, да се заместят с жизнен опит, необходим за всяко момче, ненавършило двадесет години. Трябваше да се науча да работя далеч от властния си баща и сам да уреждам отношенията си с хората, за които моето преждеременно развитие не значеше абсолютно нищо. Трябваше да стана достатъчно компетентен преподавател и да науча правата и задълженията си в тази област. Трябваше да изцапам ръцете си в промишлена лаборатория и да позная задоволството от свършената работа като член на група сериозно работещи мъже. Трябваше да се науча да разбирам, че писането, с което човек си печели хляба, не е въпрос на настроение, а на дисциплиниран всекидневен труд в продължение на много часове. Необходимо бе сам да стигна до заключението, че математиката борави с реални числа и мерки, които се откриват чрез наблюдение, и че

результатите са обект на критична преценка за тяхната точност и приложимост. И тъй като възмъжах, във военно време трябваше да опитам на собствения си гръб какво значи да си, ако не воин на фронта, то поне войник.

В жизнения път на всеки среден учен много от тези уроци се усвояват в младежка възраст, след което следва периодът на двадесетте години, когато се прави бърз напредък, какъвто направих и аз, но далеч по-млад. Това е естественият път и има какво да се каже за него. Страхувам се обаче да изкажа категорично мнение дали той е по-добър от точно обратния, мой път. От една страна, се явяват трудности в социалната адаптация, които дори закъснялата ми професионална кариера не може да премахне. От друга, в периода на натрупване всестранен жизнен опит очите ми вече бяха отворени и можех да класифицирам и организирам в отделни принципи разнообразната информация, която получавах. Може да прозвучи като самохвалство, но уверено заявявам, че нито една от тези на пръв поглед „безцелно прекарани години“ в търсене на своето „аз“ не отидоха напразно и всяка от тях намери своето място, когато се заех със сериозна, целенасочена работа.

Погледнато през погледа на сегашните ни съвременници, бях захвърлил бляскавия ореол на популярността, с който обикновено се свързва съдбата на всеки вундеркинд, и се бях потопил в сумрака на относителния неуспех. Струва ми се, че подобно тълкуване на кариерата ми, което вероятно може да се направи именно за времето, когато постъпих в Масачузетския технологически институт, не отговаря на истината. Бях избрал за обект на по-нататъшните си изследвания изучаването на пътищата за комуникация и техните средства. Лингвистичната и езиковедската страна на тази област усвоих от баща ми, инженерно-техническата — от чиракуването ми в лабораториите на Дженеръл Електрик и работата на изчислител на опитния военен полигон в Абърдийн. Подготовката, която бях получил в Кеймбридж и Гьотинген, ми помогна да се справя с математическата страна на проблемите, а времето, прекарано като сътрудник на енциклопедията и на бостънския „Хералд“, ме беше научило да давам литературен израз на мислите си. Дори изгнанието ми в университета в Мейн, което бе за мен истинско наказание, се оказа много полезно и създаде у мен онази дисциплина, на която човек неизбежно се научава,

щом трябва да печели хляба си като преподавател и чувства необходимост да извърши грешките в живота си по-рано, когато те все още не са фатални.

Цялата тази поредица от занимания съвсем не е резултат от някакъв предварителен план на баща ми. Човек, който има влечение към работа в разни клонове на науката, трябва да е готов да съзре своите идеи навсякъде, където ги има, и да ги прилага, когато е възможно. Голямото преимущество на вундеркинда в науката — ако изобщо има такова преимущество и е успял да се измъкне от него без сериозна травма — е, че той има възможност да почерпи от богатството в най-различни области на познанието, преди да се посвети изцяло на една или друга от тези области. Преждевременно развито дете е бил Лайбниц и образованието му на вундеркинд е много подходящо именно за проблемите, с които той се е занимавал. Ученият трябва да запомня, трябва да мисли и да прави връзка между нещата. В основата си тези принципи не са се променили твърде много от факта, че науката се е разраснала до такава степен, че в днешно време ученият е принуден да бъде поне половин Лайбниц. Сега ролята на учените е дори по-важна, отколкото е била по времето на Лайбниц и изпълнението макар и само на една част от нея е много по-наложително и най-важното, предизвикано е от практиката.

Преценката ми за изминалите години е преценка на човек с известен жизнен опит. Рано започнах да се развивам, но като вече зряла личност не се проявих, докато не прехвърлих средата на двайсетте години. Поставен бях пред не едно изпитание и извървах не една погрешна пътека в лабиринта на живота. И въпреки всичко дълбоко се съмнявам, че целенасочена, безпрепятствена кариера би била по-полезна за мен. Не смятам, че един учен е станал пълноценен творец, докато не свикне да извлича полза от грешките и неуспехите си и не се научи да намира и импровизира нови идеи в проблеми, с които се е захванал на късмет, без много ясна предварителна цел. Човекът, който никога не греша, не познава големите плюсове на неуспеха. Интелектуалното постижение включва предвидени рискове, а в много случаи и непредвидени; едно обаче е ясно: който не дръзва да опита той никога не печели.

А ето какво искам да кажа на всички, които се грижат за организацията на работата в научните институти и в университетите.

Тяхна е задачата да преценяват кои са способните и обещаващи момчета и момичета и от това, каква ще бъде тяхната присъда, много често зависи съдбата на младите хора. Младежите, които ще са обект на вниманието им, не бива да работят в област с вече установени критерии на изява. Научните изследвания са до голяма степен хазарт, при който разплащането никога не става веднага. Творчеството не може да се прави по график, а Клио^[2] не бърза да награждава.

Що се отнася до проблемите на ранната ми младост, свързани с факта на еврейския ми произход, те с времето отзвучаха. В лицето на съпругата ми открих човек, който прояви искрено разбиране и съчувствие и много ми помогна да повярвам в правилността на възприетото от мен поведение към проблемите на малцинствата, към едно от които принадлежа самият аз. Още повече че, макар от време на време да се проявят вълни на антисемитизъм, те вече не представляват такъв сериозен проблем не само в средите, в които аз се движех, но и в цялата страна. А Масачузетският технологически институт бе последното място, където това имаше някакво значение.

Очевидното намаляване на вниманието към антисемитизма е резултат на голям брой фактори. Позорът на Хитлеровото поведение към евреите се вряза дълбоко в духа на повечето американци и вече на подобни недостойни за човешкия род извращения не се гледа с добро око. Още повече че в Съединените щати се родиха нови поколения не само от еврейската, но и от всички други емигрантски групи, които израснаха и се възпитаха в духа на обичаите на Америка, говорят чист американски, и дори с облеклото си не се отличават от останалите американци със странната смесица от национални и модерни дрехи. Борбата за еманципация на хората от гетото няма значение за онези, за които е история. И въпреки всичко тази борба не е приключила окончателно и ще продължава да се води.

Проблемът за социалната адаптация след толкова много години за човек, преживял превратностите на един близо петдесет и осем годишен живот, е загубил предишната си острота. Ранният ми старт в света на възрастните не ми попречи да започна сериозната си творческа работа сравнително късно, но затова пък ми помогна да пристъпя към нея с много висока подготовка. И фактически увеличи значително периода на продуктивност.

Не мога да кажа, че се чувствавам оцетен от „отнетото детство“. Със сигурност обаче мога да заявя, че трудно бих постигнал сегашното си равновесие без проникнатите от обич и разбиране съвети и критика на моята съпруга. И сега с течение на времето установявам, че както в моето съзнание, така и в съзнанието на заобикалящите ме мисълта, че съм бил вундеркинд, почти е избледняла. И когато зад гърба, ми стои продължителна дейност на човек на науката, въпросът за успехите и неуспехите по време на възмъжаването ми вече не съществуват както за мен, така и за всички около мен.

[1] Тук — сърдечна изповед. — Б.пр. ↑

[2] В древногръцката митология една от деветте музи — покровителка, на историята. — Б.пр. ↑

Издание:

Норберт Винер. Аз бях вундеркинд

Външен редактор: Рада Шарланджиева

Редактор на издателството: Донка Русева

Художник: Стела Керемидчиева

Художествен редактор: Тоня Горанова

Технически редактор: Маргарита Воденичарова

Коректор: Елена Иванова

„Народна младеж“ — издателство на ПК на ДКМС, София, 1981

ДП „Васил Александров“ — Враца

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.